

Б. А. Абдухамидова, С. К. Рысбаев,
К. Ибраимова

АДАБИЙ ОКУУ

2

Чодунова Дунжук

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ТУУСУ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
МАМЛЕКЕТТИК ГЕРБИ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ

Сөзү: Ж. Садыков, Ш. Кулуевдики
Муз.: Н. Давлесов, К. Молдобасановдуку

Ак мөңгүлүү аска-зоолор, талаалар,
Элибиздин жаны менен барабар.
Сансыз кылым Ала-Тоосун мекендеп,
Сактап келди биздин ата-бабалар.

Кайырма: Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда.
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырын колунда.

Байыртадан бүткөн мүнөз элиме,
Досторуна даяр дилин берүүгө,
Бул ынтымак эл бирдигин ширетип,
Бейкуттукту берет кыргыз жерине.

Кайырма:

Аткарылып элдин үмүт тилеги,
Желбиреди эркиндиктин желеги.
Бизге жеткен ата салтын, мурасын,
Бийик сактап, урпактарга берели.

Кайырма:

Батма Абдухамидова, Сулайман Рысбаев,
Кенжеке Ибраимова

АДАБИЙ ОКУУ

Кыргыз орто мектептеринин
2-классы үчүн окуу китеби

*Кыргыз Республикасынын
Билим берүү жана илим министрлиги бекиткен*

Бишкек – 2016

УДК 373.167.1
ББК 84 Ки 7 я 721
А13

Абдухамидова Б. А. ж. б.

А – 13 Адабий окуу: Кыргыз орто мектептеринин 2-кл. үчүн окуу китеби.
/ Б. А.Абдухамидова, С. К.Рысбаев, К. Ибраимова – Б.: Принт Экспресс,
2016. – 180 б., ил.

ISBN 978-9967-31-517-4

Бул окуу китебинен кыргыз акын-жазуучуларынын жана дүйнөлүк классиктердин балдарга арналган айрым чыгармалары орун алды. Чыгармалардын аягында балдарга түшүнүктүү болсун үчүн окулган тексттер боюнча ар түрдүү суроолор коштолуп, балдардын ой-пикирлери билдирилет.

А 4306020400-16

УДК 373.167.1
ББК 84 Ки 7 я 721

ISBN 978-9967-31-517-4

© Абдухамидова Б., Рысбаев С., Ибраимова К., 2016

КИТЕП МЕНЕН ТААНЫШУУ

Кандай сонун күн бүгүн!

Күз мезгили келип, баарыбыз көптөн күткөн жаңы окуу жылы башталды. Бул күнү татынакай кийинип алышып, заңгыраган мектепке билим алуу үчүн бардык окуучулар келишет. Алардын катарында силер да барсыңар.

Коңгуроо кагылып, биринчи сабак башталды. Мектеп да, мугалимдер да, китептер да силерди сагынды. Силер да аларды абдан сагынсаңар керек? Колуңарга жаңы окуу китептерин алдыñarбы? Барактап, окуганга шашып жатасыңарбы?

Бүгүн – билим күнү. Демек, билим майрамы.

Анда эмесе, кымбаттуу балдар, көп окуп, көптү билүүгө аракет кылгыла.

Силерге ак жол!

Кайталоо:

1. 1-класста кандай ыр, аңгеме, жомокторду окудуңар эле? Эстеп айтып көргүлөчү?
2. Жайкы эс алуу учурунда кандай китептерди окуп чыктыңар? Алардын аттарын атап бергилечи?
3. Өзгөчө кайсы чыгармалар жакты? Эмне үчүн?
4. Өзүңөргө абдан жаккан аңгеме, жомоктун мазмунун баяндап айтып көргүлөчү.

Тилегим

Манас атам тилеген,
Элинде тынчтык болушун.
Ошондуктан сактаган,
Душмандан жерин, конушун.

Даңазалап башка элге
Даңкын келет чыгаргым.
Азыртан жакшы окусам,
Элчи болуп чыгармын.

Башка элдин дилин түшүнгөн,
Дипломат болсом дейм.
Дүйнөдө канча эл болсо,
Достоштуруп койсом дейм.

Ысмайыл Кадыров

Сөздүк:

айкөл – кең пейил

Суроолор:

1. Бала кандай адам болсом деп тилек кылып жатат?
2. Манас атабыз кандай тилек кылган экен? Манас баатыр тууралуу эмнелерди билесиңер?
3. Баланын дүйнө элин достоштурсам деген ниетине пикириңерди айтып көргүлөчү.
4. Силер элиңерге кандай кызмат кылсам деп ниеттенесиңер? Ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла.

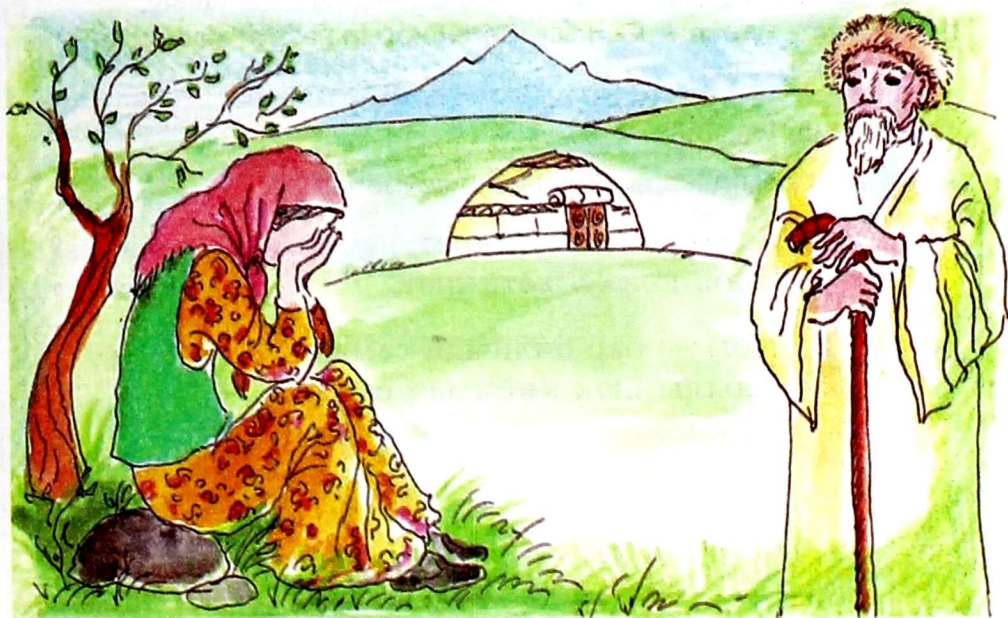
Билим – түгөнбөс байлык

Бир кишинин эки баласы бар эле. Атасы улуу баласын жакшы көрчү. Энчинин баарын улуу баласына бермек болду. Энеси эки баласын тең жакшы көрчү. Ошондуктан: «Энчини экөөнө тең бөлүп берели», – деп кеңеш салды. Күйөөсү аялынын тилин албады, акылын укпады. Аялы таарынып, бактын түбүндө ыйлап отурду.

Жолдон өтүп бар жаткан жолоочу аялды көрүп:

– Эмнеге ыйлап жатасыз? – деп сурады. Аял болгон окуянын жөн-жайын айтып берди. Жолоочу окуяга түшүнгөн соң, аялга айтты:

– Сиз бекерге эле ыйлабаныз. Кичүү баланызды окууга жибериниз. Билим – түгөнбөс байлык. Атанын дөөлөтү колдун кириндей. Бат эле жоголот.

Аял жолоочунун сөзүнө макул болду. Баласын алыскы жерге окууга жиберди.

Бала көп жылы тырышып окуду. Түрдүү сонун өнөр үйрөндү. Өнөрүнүн аркасында бай болду.

Агасы ата дөөлөтүнө мас болуп жүрүп, өнөрдөн куру кол калды. Ата дөөлөтү бат эле бүттү. Абдан жарды болду. Акыры инисинен жардам сурап калды.

Касым Тыныстанов

Сөздүк:

энчи – *мында*: атадан балага калган байлык
өнөр – бир нерсени жасап алууну, аткара билүүнү үйрөнүү
дөөлөт – кылган эмгегине жараша сый-урмат

Суроолор:

1. Балдардын атасынын чечими адилеттүү болдубу? Эмне үчүн?
2. Эне эмне үчүн капа болуп ыйлады?
3. Бала өнөргө кантип ээ болду?
4. Агасынын тагдыры акырында кандай болду?
5. Өнөрлүү бала менен атасынын байлыгына мас болгон агасынын ортосунда айырмачылык барбы? Айтып көргүлөчү.
6. «Билим – түгөнбөс байлык» деген накыл сөздүн маанисин кандай түшүндүңөр?

Тапшырма:

Төмөндөгү макалдардын маанисин чечмелегиле.

Акыл ойго жеткирет,
Өнөр көккө жеткирет.

Акылы бар билимди самайт,
Акылы жок кийимди самайт.

Күз келди

Берекелүү күз келди
Айыл алма жыттанып.
Ак буудайдын данына,
Кампа толду шыкалып.

Жыйым-терим маалы,
Бекер жүргөн эч ким жок.
Эл жабыла иш менен,
Талаа жактан кеткен жок.

Каникулда биз дагы,
Өнөктүккө катыштык.
Картошканы, пиязды,
Кампаларга ташыштык.

Улуулардан накыл кеп,
Күндө угуп жатабыз.
«Жаз-жарыш, күз-күрөш» деп,
Айтат апа-атабыз.

Токтосун Нурматов

Сөздүк:

кампа – эгин төгүлүүчү жай
өнөктүк – жыйым-терим

Суроолор:

1. Ырда күз берекеси кандай сүрөттөлгөн?
2. Силер жашаган жерде түшүм жыйноо мезгили кандай болорун өз байкаганыңар боюнча айтып бергиле.
3. Күзүндө силер ата-энеңерге кандай кол кабыш кыласыңар?
4. «Жаз – жарыш, күз – күрөш» деген макалдын маанисин кандай түшүнөсүңөр? Өз оюңарды айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

Макалдардын маанисин чечмелегиле.

Эмгек менен эл көгөрөт,
Жамгыр менен жер көгөрөт.

Жыл жана анын балдары

(Элдик жомок)

I

Илгери өткөн заманда Жыл аттуу ашкан акылман жашаптыр. Ал аябай боорукер, көп өнөрдү билген адам экен. Анын Кыш, Жаз, Жай, Күз деген төрт уулу болуптур. Жылдын экинчи уулу Жаз жана анын артынан Жай күндү аябай ысытып, булактар соолуп, кургакчылыктан көптөгөн жан-жаныбарлар өлүп калышат. Муну көргөн Күз жамгыр, ага удаа эле Кыш калың кар жаадырып, катуу суук кылып жиберет. Буга чыдабаган курт-кумурскалар Жылга даттанып келишет:

– Жаз деген уулуңуз күндү аябай ысытып, кургакчылык кылып жиберген эле. Эртеси улуу уулуңуз Кыш кар жаадырып, суук кылып таштады. Көптөгөн чымын-чиркейлер өлүп калды. Балдарыңызды бирдеме деп тыйып койбойсузбу, – дейт.

Андан кийин арызданып кой, эчки да келип:

– Балдарыңыз күндү бир ысытса, бир муздатып, аябай кыйнап жиберди, тыйып коюңузчу, – дешет.

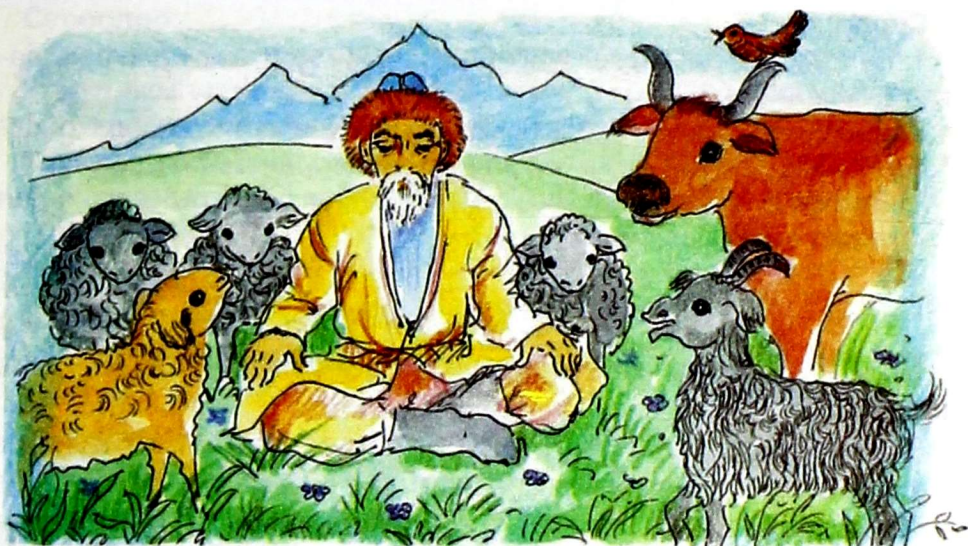
Жыл төрт уулун чакырып алып, алардын кылган иштери жөнүндө сурай баштайт:

– Жаз балам, эмне үчүн күндү өтө ысытып, жердин баарын кургатып жибердин? Жан-жаныбарлардын баары арызданып келип жатышат.

– Ата, күнсүз жашоо жок. Күндүн нуру менен тирүүлүк уланат. Нурдан күч-кубат, жылуулук алышсын деп күндү ысытып жибергем, – дейт Жаз.

Андан соң, экинчи уулу Жайга кайрылат:

– Уулум, сен эмне үчүн күндү ого бетер катуу ысыттың? Мынчалык катуу ысык тирүү жандын баарын куйкалап салбайбы?

– Жок, ата. Аптаптуу ысык болбосо, мөмө-жемиш, дан-эгин кайдан бышмак эле. Аларсыз күн көрүү кыйынга турат го!

– Күз балам, эмнеликтен сен абаны бат эле салкында-тып, жамгырды көп жаадырып жибердиң?

Күз атасынын суроосуна минтип жооп берди:

– Атаке, жаз, жай бою иштеген дыйкан эмгегин жый-нап алды. Бак-дарактар түшүмүн мол беришти. Эми эгин талаалар, бактар да жамгырга жуунуп, сергип эс алышы керек. Антпесе, кийинки жылга түшүм бере албай кала-рын ойлоп жатам.

– Кана, балам, Кыш, эми сен айтчы, эмне үчүн карды арбын жаадырдың?

– Анткени Жаз, Жай жерди кургатып жиберди. Мен кар жаадырып, келерки жазга көп суу болсун дедим. Ант-пегенде өсүмдүктөрдүн бардыгы өлүп калат эле да, – дейт.

Жыл балдарынын жоопторун угуп, алардын баарынын сөзү жүйөөлүү экенине ынанат да, көпкө ойлонот: «Эмне кылуу керек?»

Сөздүк:

даттанып – арызданып

жүйөөлүү – туура

Суроолор:

1. Балдар, Жылдын төрт уулу тууралуу кимдер, эмне деп арызданып келишти?
3. Жылдын балдары атасынын суроолоруна кантип жооп беришти? Алардын айтканын туура деп ойлойсуңарбы? Эмне үчүн?
2. Эми окуя кандай уланышы мүмкүн? Жыл балдарына эмне деп кеңеш айтат деп ойлойсуңар?

II

Бир күнү жан-жаныбарларды чогултуп алып, Жыл минтип айтты:

– Баарыңар угуп тургула. Бир күн кыш, бир күн жаз болсо болбойт экен. Ошондуктан мен төрт балама күндөрдү бөлүп берейин, ар кимиси өз иштерин ошол бөлүнгөн күндөрдө аткарсын. Улуу балам Кышка 91 күн, экинчи уулум Жазга 91 күн, үчүнчү уулум Жайга 92 күн, эң кенже уулум Күзгө 91 күндү бөлүп берейин. Буга кандай дейсиңер? – дейт угуп отургандарга кайрылып. Буга бардыгы макул болушат.

Бирок аюу, суур, кашкулак макул болбой, кол көтөрүп, сөз сурашат.

– Кана, аюу, айтчы, – дейт Жыл.

Аюу өз оюн айтат:

– Улуу уулуңузга күндү азыраак берсеңиз экен. Анткени карды калың жаадырып жиберсе, биз тоо-таштын арасында кантип жашайбыз?

– Ачкадан өлбөйбүзбү! – дешет суур менен кашкулак да аюунун сөзүн улап.

– Мээр чөп деген бар, ошону тиштеп уктагыла. Көктөмгө дейре жыргап жата бересиңер, – дейт Жыл.

Ошентип, Жылдын төрт баласы төрт мезгил аталып калыптыр. Аюу, суур, кашкулактар болсо кышкысын мээр чөптү тиштеп, эч нерседен капарсыз уктап жата беришет экен.

Сөздүк:

мээр чөп – дарылыгы, азыктуулугу күчтүү тоо чөбү

Суроолор:

1. Жыл төрт баласына канча күн, канча ай бөлүп берди?
2. Бул мезгилдерде аба-ырайы, айлана-чөйрө кандай болорун сүрөттөп көргүлөчү?
3. Балдар, аюу, суур, кашулак кышты кантип кыштап калышыптыр?
4. Жылдын бул бөлүштүргөнү туура болдубу? Силер кандай ойлойсуңар?

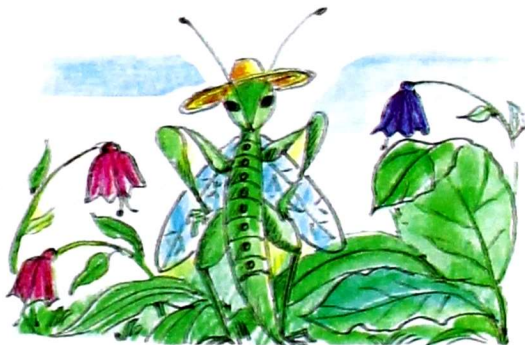
Тапшырма:

Силер жыл мезгилдерин кандай бөлүштүрөр элеңер? Эмне үчүн? Үйдөн ойлонуп келгиле.

Ай, чегиртке, чегиртке

Ай чегиртке, чегиртке,
Айтканыма терикпе.
Ырдаганың болбосо
Жарамсызсың сен ишке.

Көк кийимчен чегиртке,
Кечке жатып эрикпе.
Концерт бергин, иштерман
Кумурскалар келишсе.

Жакыпбек Абдылдаев

Суроолор:

1. Чегиртке менен кумурсканын кандай айырмачылыктары бар экен?
2. Балдар, силер чегиртке сыяктуу дагы кандай жалкоо жандыктарды билесиңер? Алар тууралуу айтып көргүлөчү.
3. Жалкоолук жана эмгекчилдик жөнүндө өз оюңарды айтып бергиле.

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла жана макалдын маанисин чечмелегиле.

Кулдай иштесең,
Байдай ичесиң.

Жалбырак

Жалбырактын түрү көп,
Бири жашыл, бири көк.
Күз келгенде саргайып,
Сабагынан күбүлөт.

Жалбырагы ийнедей,
Карагайдын, арчанын.
Түсүн такыр өзгөртпөйт,
Жашаса да канча жыл.

Жалбыракты ар кандай,
Тоо, талаадан көп көрдүм.
Барбы, жокпу айткыла,
Жалбырагы сөксөөлдүн.

Жакыпбек Абдылдаев

Сөздүк:

сөксөөл – чөлдө өсүүчү майда бадал

Суроолор:

1. Жалбырактын кандай түрлөрүн билесиңер?
2. Эмне үчүн жалбырактар күзүндө саргайып калат?
3. Карагай менен арчанын жалбырагы эмне үчүн түсүн өзгөртпөйт деп ойлойсуңар?
4. Силер жакта кандай бак-дарактар өсөт? Алар тууралуу сүйлөп бергиле.

Тапшырма:

Эмне үчүн сөксөөлдүн жалбырагы жок? Ата-энеңерден сурап билгиле.

Көпөлөк

Тимурдун терезесинде көпөлөк жашачу. Ал болсо башка көпөлөктөрдөн айырмаланып турар эле. Көпөлөк былтыркы күздө түшкөн кургак жалбырактардан жасалган болчу. Анын чоң канаттары өрүктүн жалбырактарынан эле. Алчанын жалбырактары болсо көпөлөктүн кичине канат-

тарындай сезилип турчу. Денеси талдын жалбырагынан, ал эми муруттары болсо карагайдын ийнесинен жасалган.

Мына ушундай укмуш көпөлөк түстүү кагазга чапталып турган. Аны караган киши суктанып, таң калчу.

Бир күнү Тимурдун апасы терезени ачса, шамал кирип, көпөлөктү учуруп жөнөдү. Тимур аны колу менен тосуп алам деп, кургак жалбырактан жасалган канатын сындырып алды. Байкуш бала ыйлагысы келип, аябай ызаланды.

Ошол учурда көпөлөк киши сыяктуу сүйлөп, Тимурга:

– Кайгырба, досум, мени кайра жасап алсаң болот – деп, баланы сооротту.

– Сен эшикте күзүндө түшкөн жалбырактардан көп терип келип, канаттарымды оңдоп, кайрадан жасагын.

Муну уккан Тимур сүйүнүп, жалбырак чогултканы ко-роого чуркап чыкты. Бир аздан кийин үйүнө келип, түстүү кагаздын үстүнө терип алган жалбырактарды канат кылып чаптады. Мына эми Көпөлөк жаңы жасалган канаттарын кагып уча баштады.

Гүзал Сарыгүл

Суроолор:

1. Тимурдун көпөлөгү эмне үчүн башка көпөлөктөрдөн айырмаланып турчу эле?
2. Көпөлөктүн сынган канатын кимдин кеңеши менен кантип кайра жасап алды?
3. Көпөлөктөр жөнүндө эмнелерди айтып бере аласыңар? Аларды сүрөттөп айтып көргүлөчү?

Тапшырма:

Силер да түстүү кагаз, жалбырактардан көпөлөк жасагыла.

Көпөлөк

Кон, кон, көпөлөк,
Учуп кетпе көкөлөп.
Жыпар-жыттуу гүл жыттап,
Бирге ойнойлу экөөлөп.

Айтсам тилди албайсың,
Ар кыл гүлдү тандайсың.
Эне көрүп баарысын,
Эркелөөдөн талбайсың.

Ай, көпөлөк, көпөлөк!
Конгун, учпа көкөлөп.
Жолотпогун жаныңа,
Тентектерди эселек.

Ташболот Ражабалиев

Тапшырмалар:

1. Ырды жаттап алгыла.
2. Жаңылмачты жаңылбай так айтууга машыккыла.

Көпкөк
Көпөлөк,
Көргүн деп,
Көксөтүп
Көңүлдү
Көтөрөт.
Көңүлдү
Көтөрүп
Көк, кызыл
Көйнөгүн
Көп кызга
Көрсөтөт.

Алыкул Осмонов

Апендинин жоруктары

Баары бир түшөт элем да

Алдындагы эшеги ээ-жаа бербей катуу кетип, Апенди жыгылып калды. Карап турган балдар боорлору эзилип:

– Апенди эшегинен жыгылды! – деп чурулдашты.

– Ай, чыт курсактар! – деди Апенди. – Жыгылбаган күндө да баары бир андан түшөт элем да.

Көчөт отургузганда

Апенди жүзүмзарга жаш көчөттөрдү отургузуп жатты. Аны көргөн бир таанышы:

– Булар чоңоюп, мөмө бергиче качан? Сен булардын мөмөсүн жегенге үлгүрбөйсүң го, – деди.

Анда апенди минтип айтты:

– Биз деле өзүбүздөн мурда жашап өткөн кишилер отургузган дарактардын мөмө-жемиштерин жеп атпайбызбы. Демек, кийинки урпактар деле мен отургузган көчөттөрдүн мөмөлөрүн жешет.

Эски айды эмне кылат?

Апендиден сурап калышты:

– Ай жаңырганда эскисин эмне кылышат?

– Аны кескилеп майда-майда бөлүкчөлөргө бөлүшөт да, жылдыз жасашат.

Түшүндө көргөн акча

Апенди түш көрсө, түшүндө ага тогуз сом акча берип жатыптыр. Ал нааразы болуп: «Кур дегенде, он сом бер?» – деп өтүндү. Ошол учурда ал ойгонуп кетип, алаканы куру экенин көрдү. Анан дароо көзүн жумду да, колун сунуп: «Мейли, тогуз сом болсо деле бере бер?» – деди.

«Байчечекей» журналынан

Суроолор:

1. Сага Апендинин жоруктарынын кайсынысы өзгөчө жакты? Эмне үчүн?
2. Силер өзүңөр да Апендинин жоруктарынан билгениңерди айтып көргүлөчү?
3. Силердин турмушуңарда Апендинин жоруктары сыяктуу күлкүлүү окуялар болду беле? Айтып көргүлөчү.

Эки улак

Эки улак эки жактан келе жатышып, өзөндөгү суунун жээгинен жолугушуп калышты. Суу анча чоң болбосо да, анда көпүрө бар эле. Көпүрө деген аты эле болбосо, бир эле жыгачты сундуруп коюшкан.

Улактын бири ак, бири кара болчу. Экөө тең тентек улактар эле.

Ошо тентектигинен улам, бири-бирине жол бергиси келбеди. Төбөсүнө эми гана чыгып келаткан тикчийген мүйүздөрүн көргөзө, бири-бирине моюн толгоп коюшту. Анысы: «Эй, сен мага жол бергин!» – деп буйрук берип жатканы болчу.

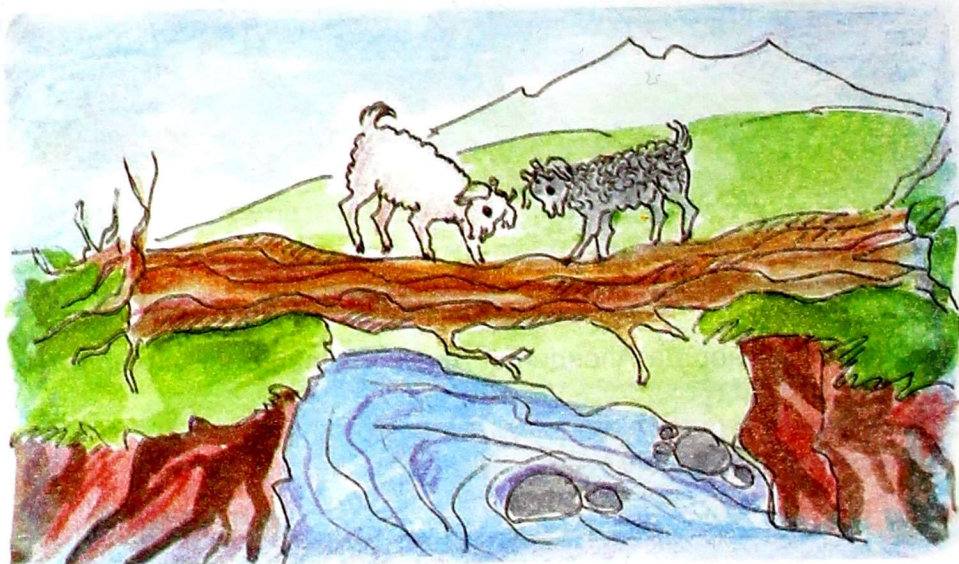
Ошентип, бири-биринин тилин укпаганынан улам, экөө тең, бири бул өйүздөн, бири тиги өйүздөн көпүрөдөн

өткөнү түз эле жөнөй беришти. Бирок алар бул тар көпүрөдөн жанаша өтө албастыгын ойлоп да коюшпады.

Анан алар тар көпүрөнүн ортосуна келгенде бет келишип калышты.

– Эй, Кара улак, мага жол бергин! – деди Ак кулак.

– Жок. Адегенде, сен, Ак улак, мага жол бергин! – деди буйрук бере Кара улак ачууланып, курч туяктары менен көпүрөнү такылдатып.

Анан экөө көпүрөнүн үстүнөн сүзүшө кетишти. Сүзүшкөндө тар көпүрөнүн үстүнөн соо калышмак беле? Тайгаланып кетишти да, экөө тең сууга кулап түшүштү.

Константин Ушинский

Суроолор:

1. Эки улак кайдан жолугушуп калышты?
2. Алар эмне үчүн бири-биринин сөзүн угушпады? Анын жыйынтыгы кандай болду?
3. Алар кандай кылганда туура болот эле? Өз оюңарды айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

Балдар, кысталыш шартта бирин-бири угуп жүрбөсө эмне болорун байкадыңарбы? Өз оюңарды айтууга даярдангыла.

ТУУЛГАН ЖЕРДИН ТОПУРАГЫ АЛТЫН

«Адам мекенин сүйөт, булбул гүлзарын сүйөт» деген накыл сөз бар эмеспи. Адамдар сыяктуу эле канаттуу куштар да, өз мекенин сүйүшөт, алыс калса сагынышат. Анда эмесе, баарыбыз чогуу мукам үндүү Булбулдун мекенине болгон кусалыгы жөнүндөгү жомокту окуйлу.

Алтын уя

Илгери, илгери бир хан жашаган экен. Ал куштардын сайраганына кумары канбай, эчен түрдүү куштарды капаста кармачу экен. Бир күнү бакчага келип укмуштуудай сайраган бир булбулду карматып алат. Аны капаска салдырып, тагынын жанына койдуруп, үнүн уккусу келет. Хандын сарайы, анын ичиндеги буюмдардын бардыгы алтын менен күмүштөн жасалып кооздолгондуктан, баягы булбулга да алтындан капас жасаттырат. Ичине аппак мамык менен жибектен уя салдырат. Эң сонун кооз идиштерге булбул жей турган түркүн жемди койдурат.

Мындайга булбул көнбөгөн,
Колдон тамак жебеген.
Ободо учуп эркинче,
Тор капасты көрбөгөн.

Ошондонбу? Сайрабайт,
Эки көзү жайнабайт.
Жебейт берген тамакты,
Тумшугу менен майдалайт.

Ошентип, булбул мындай жаны шартка көнбөй, көп убакытка чейин сайрабай коёт. Бир күнү хан жалгыз отурганда булбул укмуштай кубулжутуп сайрап кирет. Ал сүйүнүп, көңүл коюп угуп калат. Көрсө, хан куштардын тилин түшүнгөн киши экен, булбулдун эмне деп сайрап жатканын билгиси келип тыншап отура берет. Угуп отурса, ал минтип сайраган экен:

«Кайран алтын уям ай,
Кайрылып сени көрөмбү?
Кайрылып келбей өзүңө,
Капаста жатып өлөмбү?»

Торкодон салган уям ай,
Толгонуп кайра келемби?
Толкундап көрбөй өзүңдү,
Тордо жатып өлөмбү?»

Булбулдун бул мундуу сайрашына хан таң калат. «Мен жасаткан алтын капастагы мамык менен жибектен салдырган алтын уя жакпаса, өзүнүн уясы бир укмуш болсо

керек. Ошол уясы кандай экенин билейинчи деп ойлойт да, жигиттерин чакырып:

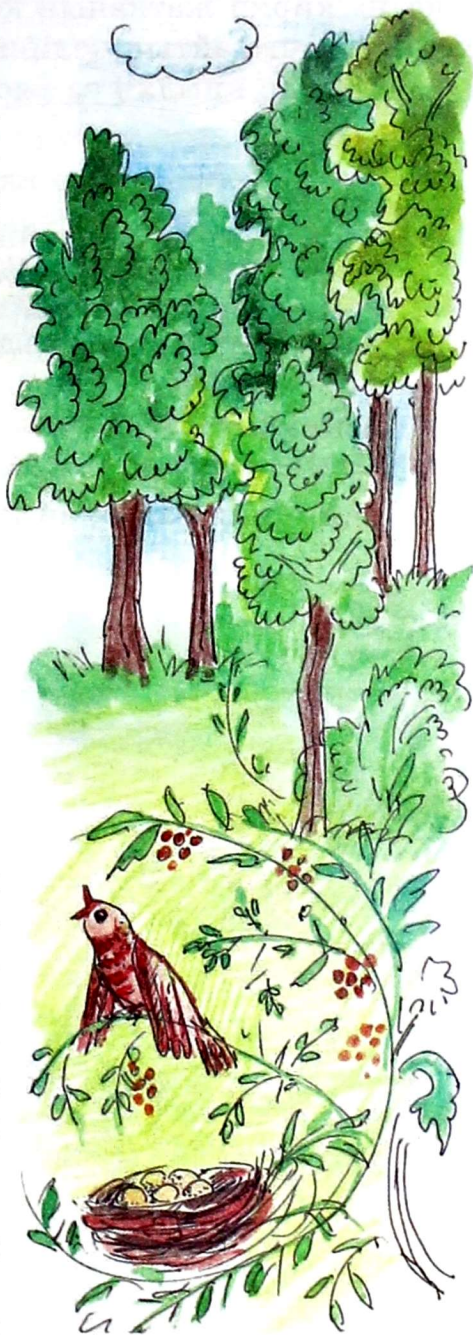
– Булбулду капастан бошотуп жибергиле. Бирок кай жерге барып конгонун билип, уясы кандай экенин көрүп келгиле! – деп буйрук берет.

Учуп кетти Алайга,
Кирди калың бадалга.
Ал өзүнчө кубанып,
Таранып жатты далайга.

Жигиттер көңүл бөлүштү,
Уясын анын көрүштү.
Чөп-чардан экен анысы
Кайра ханга келишти.

Көп күн жүрүп кайтышты,
Көргөндөрүн айтышты.
Шылдың кылып кээ бири
Булбулга күлүп жатышты.

Капастан бошонгон булбул учуп отуруп, бир калың бадалга келет. Өзүнүн көнгөн жерине келгенине кубанып, суу жээгине конуп, үстү-башын таранып, боюн керип, аркы-терки учуп, анан бир бутакка конуп укмуштуудай кубулжутуп сайрайт. Моокуму канган соң, карагайдын бооруна чөп-чардан жасалган уясына кирип, ыракаттанып жата кетет. Хандын жигиттери булбулдун бардык кыймылдарын, сайраганын,

уясына кирип жатканын көрүшөт. Анын баарын төкпөй-чачпай ханга айтып келишет.

Көрсө, ар кимдин өз уясы өзүнө алтын уя болот тура!

Абдырасул Токтомушев

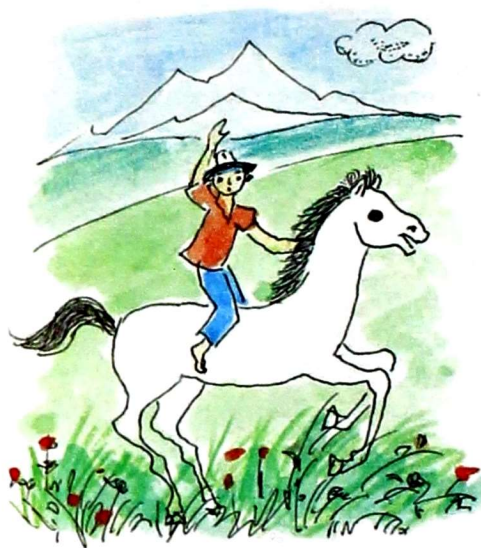
Суроолор:

1. Хан булбулга кандай уя жасап, аны кандай шартта бакты?
2. Эмне үчүн булбул алтын уяда жатып муңдуу сайрайт?
3. Булбулдун өз уясы кандай экен?
4. Мекен, туулган жер жөнүндө өз алдыңарча толгонуп, оюңарды айтып бергиле?

Тапшырма:

Макалдын маанисин чогуу чечмелегиле.

Ар кимдики өзүнө, ай көрүнөт көзүнө.

Кулунтайым

Кулунтайым мына бу,
Чунандаган кыялы.
Таскак салып чуркаса,
Татынакай туягы.

Кулактары тикчиет,
Ойнойт мени түрткүлөп,
Желесинен бошотсом,
Жетпей калып ич күйөт.

Жандай чуркап көп жүрөм,
Жалын сылап өстүрөм.
Күндө түйүп көкүлүн,
Күлүк болсо деп жүрөм.

Бактыгүл Чотурова

Сөздүк:

желе – кулун байлануучу керме жип

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла.

Булбул

I

Качандыр бир замандарда элим дегенде ичкен ашын жерге койгон Булбул аттуу бала болуптур. «Акыл жаштан эмес – баштан» деген макал ырас белем, бала өзгөчө экен. Ал тили чыккандан тартып: кубулжуган мукам үнүм болсо; уккандын чери жазылып, кубанычына кубаныч кошулса; жакшынакай күү-обондорум ааламдын алты кабатына жетип, күн санап жаңырып турса – деп тилек кылат.

Баланын тилеги ак көңүл, чынчыл сыйкырчыга жетет. Ошондо ал Булбулдун тилегин жакшылап угуп отуруп, минтип эскертет:

– Балам!

Тилегиң жетти мага да,
Чындык болсун арада.
Бурмалабай түз айтам,
Угуп тургун, садага.

Балам!

Колумдан келет тилегиң,
Сезип турам илебиң.
Чыдайсыңбы, наристем,
Өзгөртөмүн иреңиң?

Сөздүк:

илебиң – *мында*: эңсеп турганыңды – деген маанини айтып жатат
илеңиң – өңү-түсүң

Суроолор:

1. Баланын кандай максаттары бар эле?
2. Сыйкырчы балага эмне деп эскертти? Китептен таап, үн чыгарып окугула.
3. Эми сыйкырчынын шартына бала макул болор бекен? Силер кандай ойлойсуңар?

II

Сыйкырчынын айткандарын көңүл коюп угуп турган Булбул анын көзүнө тик карап, буйдалбастан берген жообу бул болуптур:

– Ата!

Өзгөрсө ирең кеп эмес,
Чочуучу андан мен эмес.
Макулмун, ата, шартыңа,
Ашарым, айтчы, не белес?

Күүлөрдүн тапсам башатын,
Армансыз болор жашашым.
Өрнөгүм калып артымда,
Уккандын алсам батасын.

Баланын берген жообу сыйкырчыны муютуп салды. Бирок бала балалык кылып жатпасын деген ниет менен Булбулду дагы бир жолу эскертип, акыркы жообун алууну чечти.

– Балам!

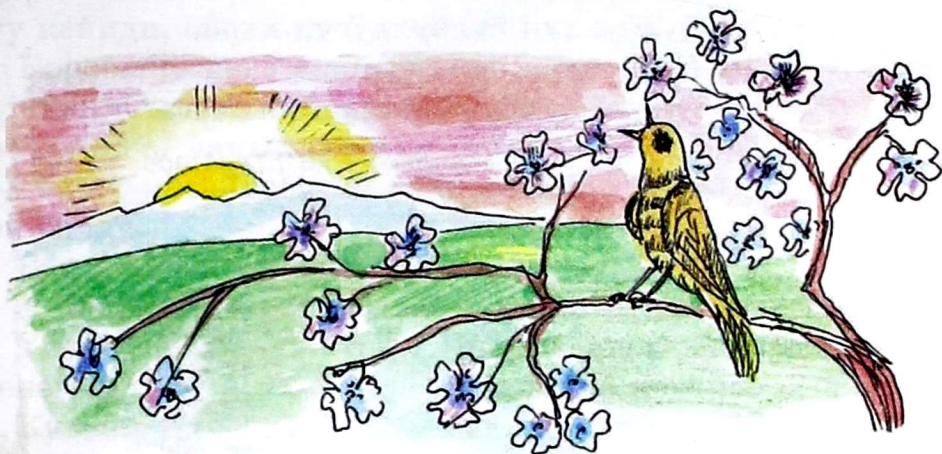
Ишенип койгун өзүмө,
Чындыкты айтам көзүнө.
Түбөлүккө куш болсоң,
Каргыш айтпа өкүнө.

Булбул айтканынан кайтпады, макулдугун берди. Сыйкырчы алакан жайып Булбулга ошондо берген батасы бул экен:

Ырларың ылайым улансын,
Уккандар алкап кубансын!
Биргесиң эл менен түбөлүк,
Эл менен түбөлүк кубанчын.

Ырыңды көктөгү күн уксун,
Тажабай татына гүл уксун.
Асманда жылдыздар жактырып
Кадимки караңгы түн уксун.

Ошентип бала касиеттүү сыйкырчынын жардамы менен тилегине жетти. Кереметтүү үн салган булбулга айланды, уккандын кумарын кандырды.

Көп узабай Булбулдун атагы эл арасында даназа болду. Ак сүтүн берген апасы да: «Бар бол, кичинекей чымчыгым! Обонуңа обон, күүңө күүлөр кошулсун! Бул алдейлеген апандын батасы, унутпагын, балам!» – дептир.

Сапаралы Койкелев

Сөздүк:

буйдалбастан – тартынбастан
алкасын – ыраазы болсун

Суроолор:

1. Бала сыйкырчынын суроосуна эмне деп жооп берди?
2. Сыйкырчы абышка балага эмне деп эскертти?
3. Булбул баланын булбул кушка айланганы туура болдубу? Эмне үчүн?
4. Баланын сыйкырдын күчү менен булбулга айланып калганына ишенсе болобу? Эмне үчүн?
5. Эгер силер сыйкырчыга жолугуп калсаңар, андан эмнелерди суранат элеңер?

Тапшырма:

Апасынын баласына берген батасын таап окугула. Булбул куштун сүрөтүн тартып келгиле.

Жаңылмач

Бул – булбул,
Булбул – бул.
Бул булбулдун булбулдугун кара,
Бул булбулдун булдурашын сана,
Булбулдун булдурашы жагабы сага?

Абдыкерим Муратов

Комуз

Тилге жолдош, үнгө дем
Комузду кошуп ырдайлы,
Бабабыз черткен бул комуз,
Баркына жетип сыйлайлы!

Өрүктөн тандап чабылган,
Карагай капкак жабылган,
Үч кыл тагып жибектей
Күлүктөй таптап багылган.

Ата журтун коргогон
Эрди ырдайлы, комузум.
Бетинде түрдүү береке
Жерди ырдайлы, комузум.

Алымкул Үсөнбаев

Суроолор:

1. Комуз тууралуу эмнелерди билесиңер? Айтып бергиле.
2. Атактуу комузчулардан кимдерди билесиңер?
3. Силердин араңарда комуз черткенди үйрөнүп жүргөндөр барбы?

Тапшырмалар:

1. Ырды жаттап алгыла.
2. Табышмактын жандырмагын тапкыла.

Ичи – ичинде, ичегиси – сыртында.

Шыктуу чыйырчык

Биздин Аккашка атыккан ат жоголду. Бул чоң жал, сын-сыпаты эликтей Аккашкага жылкычы Бердибек катуу кейиди, ой-тоону бүт кыдырды. Аккашка табылбады.

Короолоштор жылкычынын үйүндө кымыз ичип отурушкан. Сыртта койчуларча сыбызгыта ышкырып, кайра чакчыгайча чакылдай калып, укмуш сайраган кара чыйырчыктын сайроосуна улай алыстан жылкы кишенегендей болду.

Бердибек жылкычы селейе калды:

– Капырай, тыңшагылачы! Аккашка кишенейби?..

Үйдөгүлөр кулак түрдү. Чынында эле, жылкынын кишенегени угулду.

Кимдир бирөө:

– Чын эле Аккашка кишенегендей, жаныбар, – деп жылкычы тура жөнөдү. Үйдөгүлөр кошо чыгышты.

Жакын жерде жылкы көрүнбөдү. Айлана-чөйрө тып-тынч. Маңдайкы бадалда конуп олтурган жалгыз кара чыйырчыктын сайроосу кулак кужурун алууда. Бирде сыбызгыта ышкырат, бирде жаш күчүкчө борс-борс үрөт. Көккө житкен боз торгойчо безеленет. Ошол замат келинче шаңкылдап күлгөнсүйт...

– Ой береги чыйырчык кишенеген го? – деди тургандардын бири.

– Чыйырчык да кишенечү беле, курган бала, – деп Бердибек аларга карады.

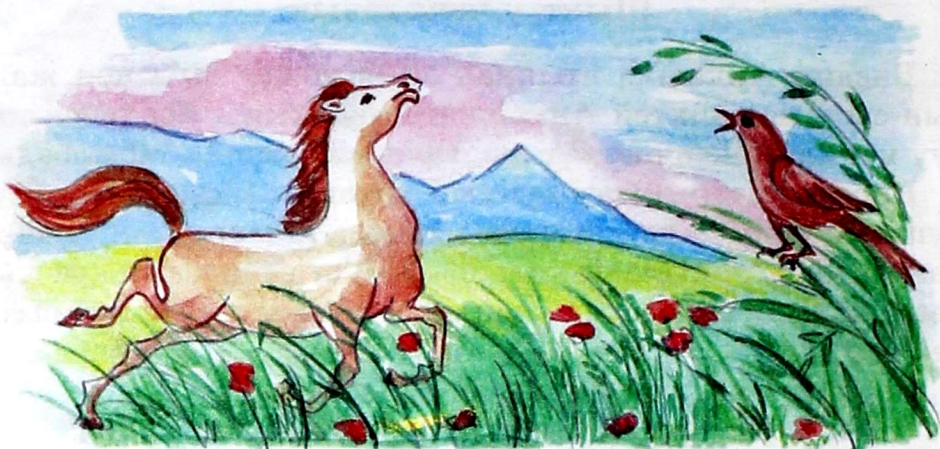
– Күчүкчө үрүп, келинче күлүп жатпайбы, – деди тигил.

Ошол кезде чыйырчык безеленте кишенеп жиберди.

Чыйырчыктын кишенегени ошол Аккашканын алыстан кишенегенине окшой түштү.

Бердибек кулак түрүп үмүттөнө калды:

– Жаныбарым, Аккашка алыстан кишенеп жатат. Кара чыйырчык – касиеттүү канаттуу. Айгырым табылат экен...

Арадан көп жыл өтүп, жылкычы Бердибектей улгайып калган кезимде кабинеттеги диванда дем алып жатсам, машинканын «чык-чык» эткен үнүн туурады. Мен иштеген кезимде бир терезе дайыма ачык турат. Маал-маал бакта олтуруп сайрай-сайрай шыктуу чыйырчык машинканын чыкылдашын өз күүсүнө салган тура.

Сайроочу канаттуулардан кара чыйырчыктын башка үндөрдү ушунчалык так жана чебер өздөштүргөн шыгына бир кубандым. Бир ыраазы болдум. Анан өзүм анын шыгын мактап, бул аңгемени жарата баштаганымда кара чыйырчык үнүн басты.

О, ал кантсе да обон үйрөнмөккө машинканын дабышын тыңшай калды го?

Түгөлбай Сыдыкбеков

Сөздүк:

короолоштор – кошуналар

Суроолор:

1. Жылкынын кишенегени кайдан угулду?
2. Чыйырчыктын башка канаттуулардан өзгөчөлүгү эмнеде экен?
3. Автордун бул аңгемени жазып калышына эмне себеп болуптур?

Тапшырма:

1. Силер жашаган аймакта кандай канаттуулар бар? Аларга байкоо жүргүзүлө.

2. Табышмактардын жандырмагын тапкыла:

Жайбы, кышпы, жазында,
Топусу түшпөйт башында.

«Бул» деген сөздү эки ирет кайталадым,
Мукам сайраган куш атын атап алдым.

Балдар менен дос болгон,
Өзгөчө шыктуу куш бар.
Атын атап бергиле,
Кичинекей бир куш ал.

Бачайы чымчык

Консо бутак термелип,
Таң каламын мен келип.
Абдан сулуу бул чымчык,
Бөөп койгон өндөнүп.

Койгон сымал атайы,
Мунун аты Бачайы.
Жашыл түсү жарашып,
Жагат ага жаз айы.

Көзү тосток карагат,
Канаттарын таранат.
Сылаң короз чымчыгым,
Койколондоп каранат.

Бул бачайы чымчыгым,
Накта өзү ырчынын.
Сайраганы эң узак,
Токтобостон бир тыным.

Бактыгүл Сейитбекова

Сөздүк:

бачайы – кооз

Суроолор:

1. Силер канаттуу куштарга кандай камкордук көрөсүңөр?
2. Кыштоочу куштардан кайсы канаттууларды билесиңер?

Тапшырма:

Жаңылмачты жаңылбай айтып, тилиңерди жатыктыргыла.

Чатырдагы көп чымчык,
Чыркылдашат чырк-чырк.
Чырк-чырк эткен топ чымчык,
Турбайт бир аз тынчып.
Чыркылдаган көп чымчык.
Бергилечи тынчтык.

Коон баккан карыя

I

Акман карыя небереси Эрмек экөө жаз алды менен абдан эмгектеништи. Жерди трактор менен айдатып, өзүлөрү да кетмендеп чаап, жумшартып, кык төгүштү. Андан соң жөөк тартып, коондун данегин бирден эгип чыгышты. Жөөктөргө суу жүгүртүп, көз салып турушту.

Арадан бир топ күн өттү. Жалбырактар арасынан керсары коондор койдой жайнап, көзгө көрүнө баштады. Алгачкы бышкандарынан тандап Акман ата бирди үзүп келди. Чоң ата менен небере тилим-тилим кесилген коонду тамшана жешти. Шириндиги тим эле тилди жарат. Ары-бери өткөндөрдү Акман ата:

- Ой, балам, кел бери. Коон жеп кет.
- Асанбек, бала-чакаңа коон ала кет.
- Коонго береке десең боло! Акысына коон үзүп берейин.
- Салам айтканды атаң үйрөткөн жок беле? Бери бас, – деп, кайрылгандарга коондон чоң тилим кесип берип ыраазы кылып жатты.

Жайдын аптаптуу күндөрүнүн бири эле. Мээ кайнаткан ысыкта карагайдан жасалган кепенин ичин көлөкөлөп, Акман ата жыгач керебетте уктап жаткан. Кимдир- бирөөлөрдүн кобур-собоуранан ойгонуп кетти. Башын көтөрсө,

төрт-беш бала коон аралап, туш келди үзүп жатышыптыр. Ордуна ыргып туруп, кыйкырып сала берди:

– Ой, балакайлар. Бул эмне кылганыңар? Бери баскылачы, баарыңар?!

Суроолор:

1. Акман чоң ата небереси Эрмек экөө коонду кантип багышты?
2. Коон уурдаган балдар Акман атанын алдынан келишер бекен? Силер кандай ойлойсуңар?
3. Алардын ордунда силер болсоңор эмне кылар элеңер?

II

Балдар шашып калышты. Качууга кеч болуп калган эле. Баштарын шылкыйтышып, Акман атаны көздөй басышты.

– Үзгөн коондорунарды ала келгиле, – деди карыя салмактуу.

Балдардын ар бири үчтөн-төрттөн коон көтөрүп келе жатышат. Бети-баштары чаң, тердеп алышкан. Көтөргөн коондорун коончу атанын жанына келгенде жерге коюшту.

– А, мадыра баштар десе. Бул кылганыңар уят го. Кимдин балдары болосуңар?

– ...

Балдар жооп кайтара албай, көз кыйыктары менен бирин-бири карашып, баштарын шылкыйтышты. Аңгыча үйдөн Эрмек да суусундук, түшкү тамак алып келип калды. Чоң атасынын жанында турган өзүнүн классташтарына таң кала тигилди.

– Эмне болду, чоң ата? – суроо менен кайрылды чоң атасына.

– Эмне болгонун досторуңан сура, же мобул жерде жаткан коондордон сура, – деп жайбаракат жооп берди чоң атасы.

Чын эле, балдар коондун бышык-чийкисин ажырата алышпай туш келгенин эле үзө беришиптир.

– Чоң ата, кечирип коюңуз. Экинчи кайталанбайт, – деп, биринчи болуп үн катты Азиз.

Кантип кечирим суроонун эсебин таппай, беттери чоктой кызарып турган балдар Азиздин артынан удаа эле кечирим сурап жатышты. Бир чети коркуп, бир чети уялып турган балдардын үндөрү каргылданып, араң эле чыкты.

Балдардын балалык шоктугун чоң ата кечирди. Баарын тегиз кепеге кыдырата отургузуп, таң азанда туруп

үзүп, көлөкөгө коюп койгон коондорунан союп берип аябай тойгузду. Балдар канчалык уялышса да таттуу коонду жегенден баш тарта алышкан жок. Мурдуларын шуу тартып коюп, коон жеп жаткан балдарга мээрим төгө карап отурду Акман карыя.

– Ээ, балдарым, коондон жегиле тартынбай. Аш болсун силерге? Анан бирден үзүп берейин, үйүңөргө да ала кеткиле. Силер менин Эрмегимдин достору турбайсыңарбы?! – деди берешен чоң ата.

– Бирок да, бирөөнүн короосуна уруксатсыз кирген адепсиздик болорун унутпагыла, – деп акыл-насаатын жай, салмактуу айтты.

Балдар баш ийкегилеп гана тим болушту, сөз сүйлөгөнгө чамалары келген жок. Тек гана кетерде:

– Коончу ата, Эрмек дос, бизди кечирип коюңуздар. Сиздерге чоң ыракмат, – дешти биринен-бири ашыга.

Бирден коон көтөрүшүп, үйлөрүн көздөй жөнөштү. Коон баккан карыянын кечиримдүүлүгүнө, берешендигине ичтен ыраазы болушуп, бир чети уурулук кылабыз деп уят болгондорун эстеп, ар кимиси жол бою ойлуу баратышты.

Үйгө барганда «Коонду кайдан алдыңар? Аны ким берди сага?» деген ата-энелеринин суроолоруна эмне деп жооп айтарын билбей, баштары катып, ар бири өзүнчө түйшөлүп бара жатты...

Батма Абдухамидова

Суроолор:

1. Акман атанын «Кимдин баласы болосуңар?» деген суроосуна балдар эмне үчүн жооп бере алышкан жок деп ойлойсуңар?
2. Балдар өз каталарын моюндарына алыштыбы? Эмнеден улам билдиңер?
3. Бирөөнүн нерсесин уурдап алуу туурабы? Эмне үчүн?
4. Балдар ата-энелерине коонду кайдан, кантип алгандыктарын айтышар бекен? Эмне деп айтышса туура болот деп ойлойсуңар?

МЕНИН ЖАН ДҮЙНӨМ

Телефон

Абыл Кутман досунун үйүнө телефон чалды.

– А-ло, бул ким? – деп суроо узатты. Жооп берген адам Кутман досунун атасы өңдөндү. Үнү жоон. Жашы улуу, салабаттуу кишидей туюлду. Ошондой экенин билип-туюп турса да, Абыл кебелбестен «Бул ким?» деп сурап жатканынан адегенде уялдады.

– Сизге ким керек? – деди алиги «улуу, салабаттуу адам». Анын минтип «сиз» деп кайрылып отурганы Абылдын күлкүсүн келтирди.

«Кызык киши го, – деп ойлоду ал. – Мен бала болсом, анан мени «сиз» дегени кандай?..»

– Мага Кутманды чакырып койгулачы... – деди Абыл чаңкылдап.

– Кечирип кой, уулум, Кутман сабакка даярданып жатты эле. Сиз өзүңүз ким болосуз? – деди тиги «улуу киши». – Мен анын атасы болом. Эмне деп коёюн.

Абыл эми гана өзүнөн улуу адам менен телефондо осол сүйлөшүп жатканынан уялып кетти. Ошол үчүн өзүнүн ким экенин айталбай, тартынчыктай калды.

– А-а, кечирип коюңуз... Мен Кутмандын досумун. Атым – Абыл...

– О-о, кечирим сураганды билген жакшы бала турбайбы? Мен азыр досунду чакырып берейин, күтө тур, балам...

«Бирас эле кечирим сурапмын...» деп ойлоп, тердеп чыккан чекесин аарчып алды.

Сулайман Рысбаев

Суроолор:

1. Телефондо сүйлөшүү адебин билесиңерби? Билгениңерди айтып көргүлөчү.
2. Сүйлөшүүдө алгач кайсы сөздөн баштоо керек эле?

3. Абыл эмне үчүн уялып кетти? Ал өз катачылыгын эмнеден улам сезди?

Тапшырма:

1. Аңгемеден Кутмандын атасынын сөзүн таап окугула.
2. Телефон аркылуу туура, так, маданияттуу жооп бергенге үйрөнгүлө.

Табышмак

Кел, келгин деп батыраак,
Чырылдап тынбай чакырат.
Үндөрдү гана угузуп,
Көргөзбөй өңдү жашырат.
Бүтөр замат сүйлөшүп,
Ал да дароо басылат.
Эң керектүү буюм ал,
Ойлон, дагы бачым айт.

Байтемир Асаналиев

Жаңылмачтарды жаттап алгыла. Жаңылбай бат-бат айтканга машыккыла:

Алимбай «алёлодубу?»
Алымбай «аллоолодубу?»
Алимбайдын «алёлогондугуна»
Алымбай «аллоолободубу?»

Жылан менен куркулдай

(Жомок)

Илгери бир заманда,
Бирин-бири сыйлаган.
Жылан менен куркулдай,
Дос болуптур кыйладан.

Бири кетсе жем издеп,
Бири калат балдарга.
Арамдыкты көп ойлойт,
Бирок жылан калганда.

Үйдө калса куркулдай,
Ичинде жок карасы.
Канаттууга кактырбай,
Багат жылан баласын.

Балапандар талпынып,
Темир канат болгондо.
Кетет алыс куркулдай,
Жем табалбай болжолдо...

Күн артынан күн өтүп,
Түн артынан түн өтүп.
Жылан ачка болуптур,
Күндү, түндү күзөтүп.

Ачкалыктан толгонот,
Жылан жатып ойлонот.
Кыялында – куштар жем,
Ысык каны шорголоп.

«Мээр чөбүн» кузсамбы,
Достук шертти бузсамбы.

Сөздүк:

доо – жалаа, күнөө

Суроолор:

1. Жылан менен куркулдай кандай достордон болушуптур?
2. Досу куркулдайдын балапандарына кол салсамбы деп жылан-дын ойлогону туурабы? Эмне үчүн?
3. Жылан кандай амал ойлоп тапты? Ошол жерин чыгармадан таап, үн чыгарып окугула.

Балапандын бирөөнү,
Бир чайнабай жутсамбы.

Ысык канын сорсомбу,
Бал этине тойсомбу.
Куркулдайды какшатып,
Эки көзүн ойсомбу.

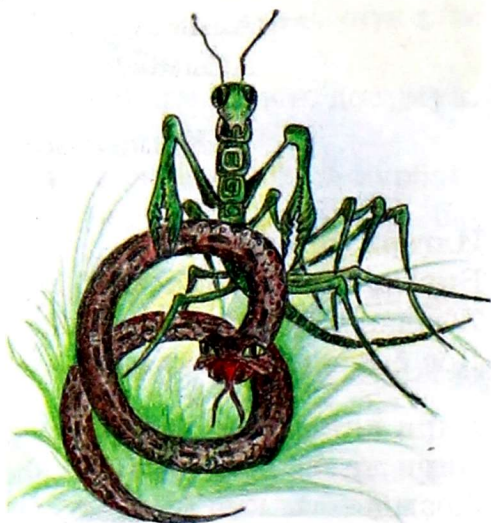
– Таптым, – деди, – жоопту,
Кол салайын мүлкүнө.
Куркулдайды кууратып,
Доо коёюн түлкүгө...

Ачып көздү жумгуча,
Эне жемди мол алып,
Келди канат сабалай,
Жылан ага карабай,
Ачты оозун арадай.

Экинчисин жутарда,
Жардам издеп жөнөдү.
Түк кирбеди оюна
Жалгыз Жаадан бөлөгү.

Куркулдайдын досу Жаа,
Жан кыйышпас досу да.
Өч алуу үчүн келди ал,
Канкор жылан жоосуна.

II

Күнгө кактап денесин,
Ширин этке туйтуна.
Жылан жатып ныксырап,
Кеткен эчак уйкуга.

Эки көзүн чукуду,
Жаа жебедей атылып.
Учту жылан бутактан,
Уу көбүгү чачылып.

Тилин жанып, уу чачып,
Канаттууга каарданып.
Ошол күндөн жылан жоо,
Уя көрсө айланып.

Буурага окшоп жазында,
Суу киргенде буркулдай.
«Кыйын болсо жетсин – деп.
Шарга салат уясын,
Шагы сынган куркулдай!

Исабек Токтогулов

Сөздүк:

буура – төө

шарга салат – *мында*: суу абдан катуу, шар аккан жерге
шагы сынган – *мында*: көңүлү калган

Суроолор:

1. Балапандарын жутуп койгон жыландан куркулдай кантип өч алды?
2. Жаа жыланды кантип жазалады?
3. Куркулдай уясын кандай жерге салып калыптыр?
4. Анын уясын сүрөттөн, же телевизордон көргөн белеңер? Сүрөттөп айтып бергилечи.

Тапшырма:

1. Достук, кастык тууралуу макалдарды таап, алардын маанисин чечмелеп келгиле.

Чымын-чиркей ырлары

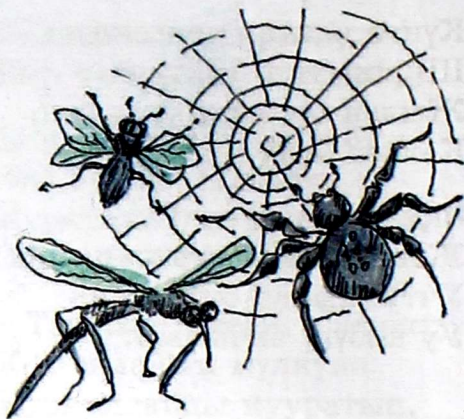
Мен чымынмын, чымынмын
Учкан жактан кыйынмын.
Конуп алам бетине
Топтомолок буюмдун.

Иш кылбаган жалкоомун
Балит, соргок, аңкоомун.
Төөдөн коркпойм, а бирок
Жөргөмүштөн коркомун.

Мен чиркеймин – дыңылдак
Жүрө берем ыр ырдап.
Жалакайды чакканда
Бйлап калат бырылдап.

Кабагымды бүркөймүн
Каарын чачкан түркөймүн.
Эзилишкен досу жок
Эл жек көргөн чиркеймин.

Жакыпбек Абдылдаев

Суроолор:

1. Окуп, ырдын маанисин түшүнгүлө.
2. Эмне үчүн чымын төөдөн коркпой, жөргөмүштөн коркот?
3. Чымын-чиркейлерди эмне үчүн адамдар жек көрөт?
4. Чымын-чиркейлер менен азыктанган кандай канаттуу-жандыктарды билесиңер?

Тапшырма:

«Тазалык бар жерде ден соолук да таза болот» деген теманын тегерегинде ой жүгүртүп келгиле.

Жолоочу менен жылан

(Элдик жомок)

Бир жолоочу келе жатып, чоң сууга кезикти. Сууда көпүрө жок болчу. Ары-бери карап, аргасыз баягы суудан кечип өтө турган болду.

Жолоочунун жүгү оор болчу. Бутунан өтүгүн чечип, жүгүнө кошо танды да, көтөрүп алды. Ошо маалда суу жээгинен жылан чыга калып, адамча сүйлөдү:

– Эй, кайрымдуу адам. Мага жакшылык кылчы. Суудан өтө албай канча күндөн бери ушул жерде жүрөм. Өзүн менен кошо тиги жээкке өткөрүп койчу. Кылган жакшылыгыңа чоң ыраазы болор элем...

Адам жүгү оор экенин айтып:

– Мен сени кармап алайын десем, колум да бош эмес. Кантип өткөрөм, – деди.

– Эч нерсе эмес. Мен сенин бутуңа оролуп алайын...

Адам макул болду. Жылан анын бутуна оролуп алды. Суудан адам өйүзгө зорго өттү. Өйүзгө чыгып, жыланды карагыча, ал адамдын бутун катуу чагып алды. Оорудан көзүнө от чагыла түшкөн адам жыланга кайрылып:

– Эй, сен анык наадан турбайсыңбы! Менин кылган жакшылыгымды билбей, чагып алганың эмнең? – деди эси ооп баратып.

Анда жылан:

– Мен сени атайы чакканым жок... Сага ыраазычылыгымды гана билдирдим, – деди сойлоп баратып.

Сөздүк:

өйүзгө – суунун тиги жээгине
наадан – жакшылыкты билбеген

Суроолор:

1. Адамдан жылан эмнени суранды?
2. Адамдын жыланга жакшылык кылганы туура болдубу?
3. Жылан эмне үчүн адамды чагып алды?
4. Ыраазычылыкты жамандык кылуу менен билдирүү туурабы? Өз оюңарды ортого салгыла.

Тапшырма:

1. «Жакшылыкка жакшылык кылуу – парз» деген макалдын маанисин чечмелеп келгиле.
2. Жакшылык кылуу тууралуу өз оюңарды айтып бергиле.

Торпогум

Астыга кетсең бөрү жейт,
Атасынын көрү – дейт.
Жесем көпкө жетпейби,
Ушул жылдын төлү – дейт.

Артта калсаң ууру бар,
Аяшпайт сени уурулар.
Ортодон орун беришер
Жаш жагынан улуулар?

Бүжүрөп артта калбагын,
Адашып алыс барбагын.
Ичинде жүр баданын,
Өзүң билгин ар жагын.
Кылоо, кылоо, торпогум,
Карышкырдан коркомун.

Темиркул Үмөталиев

Сөздүк:

бада – топ уй

Суроолор:

1. Эмне үчүн торпокко мындай насаат айтып жатат?
2. Торпок бул айтылган насааттарга түшүнөбү?
3. Мал үчүн кандай кам көрүү керек деп ойлойсуңар?

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла.

Боз торгой

Биз дале боз адырда соко айдап жүргөн элек. Айдалган жерге кара чыйырчык, карга, таан жабыла конот. Андан курт издешет.

Деги, жан-жаныбардын жан багуусу өзүнчө эле тынымсыз күрөш тура деп айтканымча, торгойдун канаты кулагыма «бырп» серпилип, өзү койнума бөгүп калды.

Көрсө, ал көккө төнүп сайрап турган кезинде аны кыргызый качырыптыр. Торгой койнума киргенде аны алууга тик качырган кыргызый мага тие жаздап, кайра «зып» кайыды.

Бөккөн торгойду койнуман алдым. Жүнү жупжумшак. Жазыксыз көзү мөлтүр, аянычтуу. Кантсин байкуш. Аябай корккон экен. Эти ысып, кипкичине жүрөгү тез-тез сокконун колум сезди. Торгойду уучтай бош кармап туруп:

– Эми коркпо. Кутулдуң! – дедим. Анан бөрсөгөй тумшугуна шилекейимди оозанттым. Даамын алгансыды торгой. Тумшугун ачып-жапты.

– Шилекей алышкан дос болдук экөөбүз. Кош! – деп алаканымды жаздым.

Ошол замат торгой эркинче учуп кетти.

Бул торгойдун аман кутулганына кубанып, карааны көрүнбөй калганча мен аны карап турдум.

Бир аздан кийин төбөдө безелене сайраган боз торгойдун мукам үнү көңүлүмдү эргитти.

Түгөлбай Сыдыкбеков

Сөздүк:

бөгүп калды – жатып калды
көккө төнүп – асманга бийиктеп барып

Суроолор:

1. Торгой эмне үчүн адамдын койнуна кирип кетти?
2. Торгойдун кыргыздан кутулуп кетишине ким себепкер болду?

3. Канаттуу куш аман калыш үчүн кандай аракет жасады?
4. «Шилекей алышкан дос» дегенди силер кандай түшүнөсүңөр? Дагы кайсы канаттууларды, жаныбарларды адамга дос деп айтсак болот? Эмне үчүн?

Тапшырма:

1. Аңгемедеги окуя боюнча элестетип сүрөт тартып келгиле.
2. Достук тууралуу өз ара ой бөлүшкүлө.

«Ырыс алды – ынтымак»

(Элдик жомок)

Илгери тогуз уулдуу бир киши жашаптыр. Балдары ынтымаксыз экен. Бир күнү ынтымаксыз тогуз уулду бир-бирден башка кишилер уруп кетишет. Ошондо атасы тогуз тал табылгы алып келип:

– Балдарым, күчүңөрдү сынайын. Бул тогуз табылгыны тобу менен сындыргылачы, – дейт.

Боолонгон тогуз табылгыны эч кимиси сындыра албай коюшат.

Байланган табылгыны чечип, тогузунун колуна бирден берип:

– Эми сындыргылачы, – дейт. Бирден дароо эле сындырып жибершет.

Анда атасы:

– Силердин келечегиңерди ойлодум. Капа болдум. Ынтымагыңар жок болсо, душмандар силерди жалгыз табылгыдай сындырып коет.

Ушундан кийин тогуз уулу ынтымактуу жашашыптыр. Эч ким буларга катыла албаптыр.

Суроолор:

1. Тогуз бала эмне үчүн адегенде таяк жеп калышты?
2. Алар эмнеден улам акылына кирип, жакшы жашап калышты?
3. Акылман ата балдарына эмне деп кеңеш айтты?

Тапшырма:

1. «Күч бирдикте», «Ынтымак бар жерде – ырыс бар» деген макалдардын маанисин чогуу чечмелегиле.
2. Ынтымак тууралуу ыр, макалдардан таап келгиле.

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1. Телефондо сүйлөшүү адеби тууралуу эмнелерди айта ала-сыңар?

- Коңгуроодон кийин трубканы алган адам алгач кайсы сөздү айтуусу керек?
- Телефон чалган адам бул учурда эмне деш керек?
- Силер сүйлөшмөкчү болгон адамдан башка бирөө алып калсачы?
- Номурдан жаңылып калсаңар эмне деп айтсаңар туура болот деп ойлойсуңар?
- Улуу кишилерге кандай кайрылыш керек? Мисал келтирип көргүлөчү.

2. Жаттаган жаңылмачтарды жаңылбай айтып көргүлө. Андан кийин бири-бириңер менен мелдешип айткыла.

3. Жакшылыкка жамандык менен жооп кайтарган жандык тууралуу баяндалган чыгарманын атын эстегилечи?

- «Жакшылыкка – жакшылык, жамандыкка – жамандык кылуу керек» деген ойго силер кандай көз караштасыңар? Эмне үчүн?
- Жыланга кандай кеңеш айтар элеңер?
- «Жакшылык» жана «Жамандык» сапаттардын ар бирине кластер түзүп көргүлөчү. (Мисалы: **жакшылык** – мээримдүү, сылык, боорукер ж. б. **жамандык** – мерездик, оройлук, ичи тардык ж. б.) алар тууралуу өз оюңарды айткыла.

4. «Бүжүрөп артта калбагын,

Адашып алыс барбагын» деген саптарды кайсы ырдан окудуңар эле? Ырдан жатка айтып бергиле.

5. Бала менен «шилекей алышкан дос» болгон кайсы канаттуу эле? Алар кандайча дос болуп калышканын эстеп көргүлөчү.

- Канаттууларга кандай кам көрөсүңөр? Өз ара ой бөлүшкүлө.

6. «Ырыс алды – ынтымак» деген макалдын маанисин чечмелегиле.

- Өзүңөрдүн классыңардын ынтымагы тууралуу эмнелерди айтып бере аласыңар?

КУЛКУ – ДЕН СОЛУКТУН МҮЛКҮ

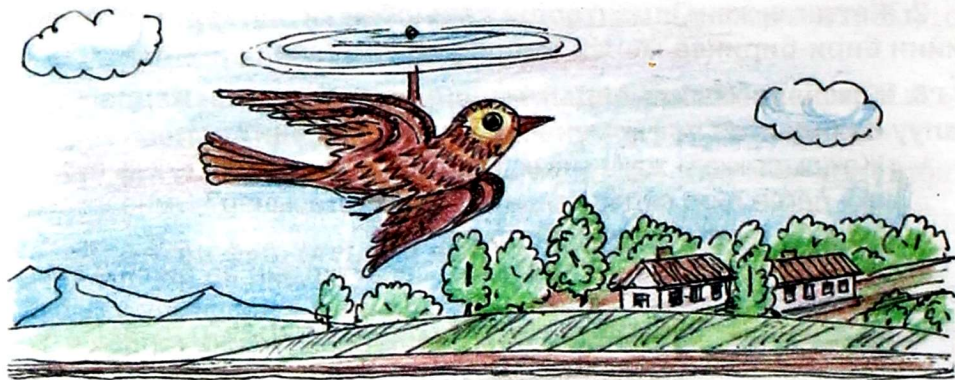
Чымчыктын мотору

Асманда самолёт учуп бараткан. Аны карап турган Илияс байкесинен сурады:

- Байке, самолёт асмандап кантип уча алат?
- Билбейсиңби ошону дагы. Анын деген мотору бар да...

Анда Илияс ойлуу туруп, кайра сурады:

- Чымчыктын дагы мотору барбы?

Суроо:

Самолёт сыяктуу чымчыктын да мотору болобу? Силер кандай ойлойсуңар?

Сегиз дөңгөлөк

Байкеси Илиясты сынамакка мындай деди:

- «Мерседестин» алдында канча дөңгөлөгү бар?
- Эки.
- Артындачы?
- Эки.
- Оң жагындачы?
- Эки...
- Сол жагындачы?

- Сол жагында дагы эки...
- Ошондо «Мерседестин» канча дөңгөлөгү болот? Анда Илияс ойлонбой туруп эле мындай деди:
 - Сегиз..!
 - Билбейсиң. Эмесе, сага да «эки»!

Суроо:

1. Эмне үчүн Илияска байкеси «2» деген баа койду?
2. А чындыгында, «Мерседестин» канча дөңгөлөгү бар? Айтып көргүлөчү.

Ууру

Бир күнү ооруканадан чыккан аксакал кошунасынын акыбалын сурап коймокчу болуп жөнөгөн таенесин Бермет адатынча ээрчип алды.

Таенеси кошуналары менен чай ичип, бир топ сүйлөшүп отурушту. Бермет сөрүгө чыгып эле устунда мыкка илинген теспеге көзү түшкөн болчу. Теспени колуна алуунун айласын таппай көпкө отурду.

Улуулар сөзгө кызуу киргенде, Бермет ордунан акырын турду да, колун теспеге сунду. Бою жетет экен. Теспени колуна алып, койнуна салды. Ошол бойдон колун койнунан чыгарбай, былк этпей отурду.

Баары дасторконго бата кылышып, орундарынан козголушту. Аксакалдын байбичеси тарелкадагы конфет, боорсоктон алып Берметке сунду.

– Ме гой, кызым, үйгө барганда жейсин.

– Жок, мен жебейм, – деди Бермет мурчуюп.

– Улуу адамдын колун уялтпай, ал, балам, – деди таенеси да.

Бермет колун койнунан чыгарбай туруп калды.

– Тартынып турат го, таенеси, өзүң эле ал эми. Үйгө барганда берип коёсуң кызыңа, – деп байбиче таенесине берди.

Бермет бир аз жеңилдей түштү.

Өз үйүнө жеткенде гана айланасына аяр көз жүгүртүп, колун койнунан чыгарды. Эми теспени жакшылап карап, мойнуна тагынды. Өзүн бир башкача сезип кетти.

Бир кезде короонун каалгасы ачылып, жумуштан түштөнүүгө келген апасы кирди. Сагынып калган Бермет апасына кучак жая чуркады. Апасы эрке кызынын маңдайынан сүйүп жатып, мойнундагы теспени көрдү.

– Ой, кызым, бул теспени кайдан алдың? Ким берди сага муну?..

Теспе деген сөзгө ал түшүнгөн жок. Ошентсе да, өзүнүн мойнундагы мончогу жөнүндө сөз болуп жатканын билип, Бермет аябай эле чочуп кетти, деми кысыла түштү. Жооп айтканга да чамасы келбей туруп калды...

Батма Абдухамидова

Сөздүк:

теспе – мусулмандардын санак шурусу

Суроолор:

1. Берметтин теспени уурдап алганы туура болдубу?
2. Эмне үчүн Бермет чоң эне берген конфет, боорсокту алган жок?
3. Ал «мончокторун» мойнуна такканда уурдап алганын эстедиби?
4. Бермет эми эмне кылат деп ойлойсуңар?

Тапшырма:

«Укпайт деп ушак айтпа, көрбөйт деп уурулук кылба» деген макалдын маанисин чечмелегиле.

Чычкандар

Коркуп чычкан дайыма,
Мышыктардын түрүнөн.
Жүрөктөрү жарылат
Мыёологон үнүнөн.

Мышыктардын эрдигин
Жолборсторго теңешет.
Түн ичинде чогулуп,
Өздөрүнчө кеңешет:

– Мышыктардай чарчабас
Күлүк болуп алсакчы.
Же алар менен илгертен
Дос болушуп калсакчы.

Мышыктардай бизге да
Күчтөр арбын толсочу.
Мышыктардай биздин да
Тишибиз курч болсочу.

Ар түн сайын ушинтип
Өздөрүнчө кеңешет.
Мышыктардын айбатын
Арстандарга теңешет.

Турар Кожомбердиев

Сөздүк:

айбатын – сүрүн

Суроолор:

1. Чыккандар мышыктарды эмне үчүн жек көрүшөт?
2. Мышыктын эрдигин эмне үчүн чыккандар жолборско теңешет?
3. Байкуш чыккандардын абалын элестете алдыңарбы?
4. Бул чыгармага төмөнкү макалдардын кайсынысы туура келет:
 - Көз – коркок, кол – баатыр.
 - Коркконго кош көрүнөт.

Апендинин жоруктарынан

Үйрөнчүк чач тарач

Бир курдай Апенди үйрөнчүк чач тарачка туш келди. Чач тарач устара менен улам эле Апендинин башынын ар кай жерин кесип алып, кебез жабыштыра берди. Жаны кашайган Апенди кетмекчи болуп, тебетейине кол сунду.

– Апенди, башыңдын жартысы алына элек, – деди чач тарач ага.

– Сен жарымына пахта эгип салдың, эми экинчи жартысына өзүм зыгыр айдайм, – деди босогону аттап жатып.

Карга бизден да кир тура

Бир жолу Апенди аялы экөө кир жууганы көлгө барышты. Жаңы эле самынды алып чыгып, кир жуумакчы болуп жатканда, кайдан-жайдан карга пайда болуп, самынды тиштеген бойдон учуп кетти.

– Апенди! – деп кыйкырды аялы, – тезирээк, карга самынды алып кетти!

– А сен ага эмне анча чебеленесин? – деди Апенди камырабай. – Карга бизден да кир тура.

Айды кантип чыгарды?

Күүгүм талаш айдын жарыгында Апенди кудуктан чакага суу алып жатып, Айдын кудукка түшүп калганын

көрдү. Айды чыгарыш үчүн жипке илгич темирди байлап төмөн түшүрдү. Кокусунан илгич темир ташка илинип калды, ал жипти күч менен тартканда, жип үзүлүп кетип, өзү чалкасынан түштү. Апенди жогору жакты карады да, асмандан Айды көрдү. «Кудай жалгап, бекер кыйналган эмес экенмин. Ай эми өзүнүн ордуна барды», – деди коптоп.

«Байчечекей» журналынан

Суроолор:

1. Апендинин дагы кандай жоруктарын билесиңер?
2. Өзгөчө кайсы окуя силерге жакты? Эмне үчүн?
3. Апендинин жоруктарын ролдорго бөлүштүрүп, аткарып көргүлөчү.

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1. Силер сыяктуу балдардын кызыктуу, күлкүлүү жоруктарынан айтып көргүлөчү.
2. Бул бөлүмдөгү кайсы окуя өзгөчө күлкүлүү экен? Ошол окуяны айтып көргүлөчү.
3. «Көрбөйт деп ууру кылба, Укпайт деп ушак айтпа», – деген накыл кептин маанисин түшүнгөнүңөрдү айтып бергиле.
4. Бермет чоң атанын теспесин кантип уурдап чыкты?
5. Берметтин ордунда болсоңор силер эмне кылат элеңер? Эмне үчүн?
6. Чычкандар эмне үчүн мышыктардан коркушат экен?
7. Мышык менен чычкан дос боло алышабы? Силер кандай ойлойсуңар? Эмне үчүн?
8. Апендинин кандай жоруктарын билесиңер? Айтып бергиле.
9. Окуу китептен окуган Апендинин жоруктарынан эстеп, айтып бергиле.

Бала менен чымчык

I

Мен бул чымчыкты жакшы билем. Мойну сарала кооз чымчык. Оозуна сөөлжан тиштеп, жан-алы калбай чыйпылдап мени ээрчип алган. Канаттары дирилдеп так төбөмдө учуп жүргөн. Колумду сунсам карматпай койгон.

Эми жаздыгымдын бир бурчунда олтуруптур. Кооз мойну шылкыйып калыптыр, кичинекей тумшугунан шуу эткен үшкүрүк чыкты:

– Эмне үчүн..? Эмне үчүн балдарымды өлтүрдүң? – деди.

– Алар – балдар эмес, балапандар...

– Балапандар менин балдарым... балдарым эмеспи, – чымчыктын мончоктой көзүнөн жаш агып кетти. Канаттары титиреп жыгылып калды, оозун араң ачып шыбырады. – Кана, балдарым... Алар сага эмне кылды? Эми мен кантем? Айтчы, Серёжа... Серёженька...

Чымчыкка боорум ачып эчкирип ыйлап ийдим.

Сөздүк:

эчкирип – *мында*: катуу ыйлап
боорум ачып – боорум ооруп

Суроолор:

1. Чымчык Серёжаны эмне үчүн ээрчип алды деп ойлойсуңар?
2. Чымчыктын «Балапандар – менин балдарым» дегени туурабы?
3. Серёжа эмнеге эчкирип ыйлап жиберди?

II

– Серёжа. Серёженька...

Көзүмдү ачсам мандайымда апам олтуруптур. Түш көрдүңбү, эмнеге ыйладың деп сураган жок. Сураса да эмне үчүн ыйлаганымды айтпайт элем.

«Каралдым» деп күбүрөп көкүлүмөн өөп койду. Апамдын өзүн татынакай кооз чымчыкка окшоштурдум. Мени «Серёжкалаганы» да чымчыктын чыйпылдаганындай угула берди.

Бетимди жууп алып, токойго жөнөдүм. Токой биздин үйгө жакын. Шамалда жалбырактары шуулдап, туйлап, бирдемелери качырап сынып турчу.

Мен кечээки сарала чымчыкты издедим. Такыр тааныбай койдумбу, же бир жакта балдарын эстеп чыйпылдап ыйлап олтурабы?

– Кайдасың, сонун чымчык? Башка жакка учуп кетип калдыңбы? Кел, Сарала чымчык, мен сени тааныбайм, сен мени таанып тургандырсың. Кел, Сарала чымчык, колу-ма кон. Келгилечи, чымчыктар, канатыңарды сылагым келип атат.

Ишенгиле, чымчыктар. Мындан кийин силерге, силердин балдарыңарга да тийбейм. Ишенгиле, чымчыктар...

Чымчыктыр ишенбеди. Бирөө да көрүнбөй койду. Чыркылдаган кубанычтуу үндөрү угулбады. Токой арасы көңүлсүз да, коркунучтуу да.

Серёжанын эси чыкты. Олтура калып ыйлап ийди. Анын ыйлаганы да чымчыкка окшош болучу.

Шатман Садыбакасов

Суроолор:

1. Сережа апасын эмне үчүн сарала чымчыкка окшоштурду?
2. Токойдогу чымчыктардын арасынан Серёжа сарала чымчыкты тааныйт, таба алат деп ойлойсуңарбы?
3. Чымчыктардын уясын бузуп, жумурткаларын сындырган туурабы? Эмне үчүн?

Тапшырма:

«Чымчыктын уясын бузбагын, сенин да үйүң бузулат» деген сөз бар. А силер канаттуу досторуңарга камкордук көргүлө. Ал тууралуу айтып бергиле.

Музыка

Безеленип миң кайрып
Булбул, торгой сайрашса,
Жан жыргатып шоокуму
Тоодон ылдый дайра акса,
Бул – өзүнчө музыка.

«Зың, зың» үнүн чыгарса,
Аары толгон бал челек,
Шамал жүрсө, шуулдап,
Ыргалышса тал-терек,
Бул – өзүнчө музыка.

Жакыпбек Абдылдаев

Суроолор:

1. Булбул, торгойлордун сайрашын «музыка» деп айтсак болобу? Эмне үчүн?
2. Тал-теректердин шуулдашын да музыкага салыштырсак болобу? Ал эми суунун акканынчы?

3. Музыка жөнүндө дагы эмнелерди айта аласыңар? Ырдап көргүлөчү.

Тапшырма:

1. Жаратылышка байкоо жүргүзүп, канаттуулардын сайрашы менен тал-теректердин шуулдашын салыштыр.
2. Табышмактын жандырмагын тапкыла:

Колу жок, буту жок,
Шуулдаган үн келип, дарбаза ачат.
Күнү-түнү тынбаган,
Бөлө чапсаң сынбаган.

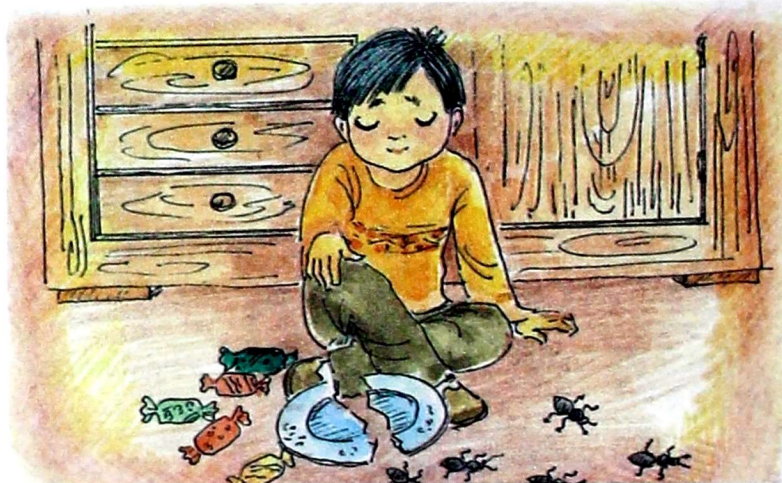
Сынган табак

Бекиштин табакты калдыратып термеп жатканын көргөн апасы:

– Ай, Бекиш, ал эмне кылганың? Табакты кой ордуна. Сындырасың! – деп буюра сүйлөдү. Анда Бекиш шашпай жооп кайтарат:

– Коё турунуз, апа. Мобул кумурскаларга «жер титиретип» коркутуп коёюн деп жатам. Экинчи ирет табактагы конфеттерге жабышпасын.

Анан табакты мурункудан дагы катуу калдыратып термеп, «жер титиретип», кумурскаларды «коркутуп» жат-

ты. Бир кезде колунан табак түшүп кетип, тең ортосунан бөлүнүп калды. Конфеттер ар кай жакка чачылып, ал эми кумурскалар болсо туш тарапка жабыла тарап баратышты. Бекиш сынган табакка көңүл да бөлгөн жок, тек гана «жүрөгү түшкөн» кумурскаларды табалай карап турду.

Батма Абдухамидова

Суроолор:

1. Бекиш эмне үчүн табакты калдыратып жатты?
2. Анын апасынын тилин албай койгону туура болдубу? Эмне үчүн?
3. Үйдөгү буюмдарды кандай сактоо керек деп ойлойсуңар?
4. Бекишке кандай кеңеш берет элеңер?

Тапшырма:

«Эгер мен Бекиштин ордунда болсом...» деген сүйлөмдү улантып, өз оюңарды айтууга даярданып келгиле.

Талаага тай өнүктүр

– Тай алып бер, атаке, – деп, Абыл көптөн бери атасына айтып жүрүүчү эле. Абылдын сөзүнө атасы көп кулак салбай жүрдү.

Бир күнү тай минип жүргөн балдарды көрүп, Абылдын ичи кызыды.

– Тай алып бер! – деп, атасына асыла берди.

– Макул, балам, жаз чыксын. Сен мектептен бошогон кезде, мен тайыңды даяр кылып коёмун. Ага чейин сен жакшылап окуй бер, – деди атасы.

Жаз чыгып, Абыл мектептен бошоду:

– Баягы тайды эмне кылдың, атаке? – деп, Абыл сурай кетти.

– Ал тайың даяр, талаага айдап койдум, чоңоюп калды, – деди атасы.

– Талаага кайдан тай өнсүн? Атам мени алдаган экен. – деп Абыл жүрдү.

Суроолор:

1. Абыл атасынан эмне алып берүүсүн суранды?
2. Атасы эмне үчүн жазды күттү?
3. Талаага тай өнөрүнө ишенсе болобу? Чыгарманы улантып окуйлучу.

II

– Жүр, балам, тайынды сугарып, багып келели – деп, бир күнү атасы Абылды ээрчитип чыкты. Абыл аң-тан болуп жүрүп отурду.

– Мына, балам, сенин жорго тайың – деп, жаңыдан өнүп жаткан тарууну көрсөттү.

– Бул таруу го? – деди Абыл.

– Тарууну баксак, күзүндө тай болуп калат, – деди атасы.

Абыл дале болсо эч нерсеге түшүнө алган жок.

Күз болгондо, тарууну Абыл өзү орду. Жыйнап, кырманга салып бастырышты. Таруу кап-кап болуп калды. Бозочулар анын баасын асманга чыгарып жиберешти. Койчуман эки кап таруусун бир тору жорго тайга сатты.

– Мына, балам, баягы талаага айдап койгон тайың, – деди атасы.

Талаада тай өнөрүнө Абыл ошондо ишенди.

Касым Тыныстанов

Суроолор:

1. Талаага тай өнөт бекен? Дагы эмнелер өнүшү мүмкүн деп ойлойсуңар?
2. Абыл «Атам мени алдаган экен» дегени туура бекен?
3. Абыл талаада тай өнөрүнө качан ишенди?

Тапшырма:

«Даның болсо ороңдо, малың сыйбас корооңдо» деген макалдын маанисин чечмелегиле.

Боорукер кыз

Жол бөгөп кокус,
Жолукту кайдан?
Жон ылдый чуркап,
Жолборстой тайган.

Эликти жалгыз,
Качырып келет.
Кутула албай,
Бечара безет.

Түйүлүп аттап,
Түндүктөй жардан.
Ал күткөн белем,
Адамдан жардам.

Тайгандын тишин,
Салдырбай кандуу,
Короого кирип,
Камалып калды.

Үй ээси кармап:
– Соёлу, – деди.
Этине ширин
Тоёлу, – деди.

Боорукер Айша
Буркурап турду:
– Сойбо, – деп – ата!
Чыркырап турду.

Атасы кыздын
Капасын басып.
Короонун оозун
Кенири ачып.

– Өткөргүн – деди
Өмүрдү кызык.
Жылт берди элик,
Жылдыздай сызып.

Уркаш Мамбеталиев

Сөздүк:

тайган – мергенчиликке үйрөтүлгөн ит
безет – мында: качып чуркайт

Суроолор:

1. Тайгандан коркуп качкан элик кантип адамдын короосуна кирип калды?
2. Адам аны эмне кылмакчы болду? Ошол саптарды китептен таап, үн чыгарып окугула.
3. Айшанын эликти сойдурбай койгону туура болдубу? Эмне үчүн?
4. Боорукерлик дегенди силер кандай түшүнөсүңөр? Ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

1. Силер Айша сыяктуу боорукерлик иш кылган белеңер? Эстеп көргүлө жана бири-бириңер менен ой бөлүшүүгө даярданып келгиле. Мисалы:
 - Мен чымчыкты капастан бошотуп жибергем...
 - Үйгө кирип камалып калган көгүчкөндү терезеден учуруп жибергем...
 - Мен үшүп калган кичинекей мышыкка сүт берип, курсагын тойгузгам ж. б.

Өзүнүкү жана өзгөнүкү

Тилек жана Кушубек деген кошуна эки бала бар. Экөө абдан ынтымактуу. Бир күнү алар жолду чандатып ойноп жүрүштү. Анан чарчашты.

– Чыбыктан ат кылып минели, – деди Тилек.

Макулдашты. Экөө чыбык алып келгенге үйлөрүнө кетишти.

Тилек короодогу талдан сындырайын деп ойлоду. Бирок, ал өзүнүкү да, ошондуктан го, сындыра албады, аяды. Атасы көрсө тилдейт да. Анан ал Кушубектин короосун карады. Алардын ак, сары талдары сонун болуп өсүп калыптыр. Узун бутактары ат кылып мингенге жарай тургандай көрүндү. Ары-бери караса, эч ким көрүнбөйт. Жашырынып чуркап келип, талдын ошол узун, ичке бутактарынан сындырып алды. Анан билгизбей артына жөнөдү. Короонун тешигинен сойлоп чыгып келатса, алдынан Кушубек жолукту. Экөө сүзүшүп калышты.

Ал дагы талдын узун бутактарынан сындырып алыптыр. Тааныды. Көрсө, Кушубек да өзүнүкүн аяп, Тилектин короосундагы талдардан сындырганын түшүндү. Кушубек да түшүндү.

Экөө бири-биринен аябай уялып калышты. Анан ойнобой эле үйлөрүнө кетип калышты.

Сулайман Рысбаев

Суроолор:

1. Кушубек менен Тилек кандай достордон эле?
2. Алар эмне үчүн бири-биринен уялып калышты?
3. Өзүнүкүн аяп, өзгөнүкүн пайдалануу туура бекен? Эмне үчүн?
4. Силер да ушул сыяктуу окуялар болгон беле? Ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

1. Кушубек менен Тилекке кандай кеңеш айтар элеңер? Айтып көргүлөчү.
«Өзүңдүкүн кандай аясаң, өзгөнүкүн да ошондой аягын» деген темада ой бөлүшкүлө.

Өкүнүч

Керимдин ушул адаты эми баарына дайын болду...

– Керим, музоону казыкка байлап койчу, – деди апасы. Керим алыстан туруп эле:

– Мейли, апа, – деди да, андан ары оюнга кетип калды.

Андан кийин чоң энеси:

– Ай, балам, атаңа каралаш. Оргон чөптөрүн, жок дегенде, үйүшүп кой, – деп эскертти.

– Мейли, чоң эне, ошентем, – деди. Бирок, аны да жазаган жок.

Кечинде атасы үйгө келгенде, чоң энеси менен апасы Керимдин «акма кулактыгын» айтышып даттанышты. Атасы:

– Керим, бала деген улуунун сөзүн эки кылбайт, айтканын аткарат. Эртеңден баштап оюнунду токтотосун да, жумуш кыласың, макулбу? – деди. Анда Керим:

– Мейли, ата. Айтканыңыздай болот, – деп убада берди. Анан эле эртең мененки чайды ичкен соң, баарын унутуп, оюнга кетип калды.

Чоң энеси нааразыланып, артынан үн салды:

– Алда, балам, ай. Кечинде атаңа эмне деп убада бердиң эле? Керим, бол бачым келе кал. Козуларды экөөлөп дөңгө жайып карайлы.

– Мейли, чоң эне. Азыр, – деп жооп берди. Бирок ага да барган жок.

Керимдин «мейли» деп коюп, убадасын аткарбаганын билип калган балдар ал оюнга келгенде, «Ии, Мейлибай, ойнойсунбу?» деп шылдыңга алышты. А Керим «мейли» же «жок» деп айтарын билбей туруп калды. Өзүнүн чекилигин досторунун тамашасынан улам түшүнгөн Керим абдан эле осол болуп, өкүнүп калды.

Анан ал оюнга кошулбай эле, чоң энеси козуларды жайып жүргөн дөңдү көздөй тызылдап чуркап жөнөдү.

«Кырчын» журналынан

Суроолор:

1. Керим кандай бала болуптур?
2. Ал кандай убадаларды берди эле?
3. Керим өзүнүн катачылыгын түшүндүбү?

Көрсө

Апасы шаштыра жумшады:

– Алым, тур, балам. Козулар бедеге кирип кетипир. Айдап келип короого камап койчу. Көккө жарылып өлбөсүн.

– Азыр, апа ...

Алым кум үстүндө машинесин ары-бери айдап, оюнга алаксып отура берди. Апасы өзү туруп, козуларды короого камады. Бир топтон кийин:

– Ай, балам, тур эми. Оюнунду токтот да, козуларыңа суу бер. Ысыкта аябай чаңкап калышты, – деп апасы дагы иш буюрду.

– А-азыр, апа ...

Баягы эле кейпінде камырабай оюнун уланта берди Алым. Апасы түтпөй кетти. Өзү чакага суу көтөрүп келип, козуларга берди.

– Алымтай, мен айткан жумуштарды качан аткарасың? Козуларды короого камап, суу бер дебедим беле мен сага? – апасы суроолуу карады уулун.

Алым:

– А-а-азыр, апа, – дейт кебелбей.

– Азырың качан бүтөт деги, балам?

– Азырымбы? Азырым а-а-а-азыр бүтөт, апа, – деп жооп берди Алым дале баягы калыбында.

Апасы бул сапар түтпөй кетти, уулуна абдан эле капа болду. Көрсө, «а-а-азыр» деп убада берип коюп отура бербей, ар бир ишти өз убагында бүтүрүү керек экен..!

«Кырчын» журналынан

Сөздүк:

көккө – мында: жаңы чыккан беде

Суроолор:

1. Алымдын кылганы туурабы?
2. Эгер сен Алымдын ордунда болсоң эмне кылат элең?
3. Апасы баласына эмне үчүн капа болду?
4. «Өкүнүч» аңгемесиндеги Керим менен Алымдын кандай окшош жактарын байкадыңар? А экөөнүн айырмачылыктары бар бекен? Айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

1. «Жакшыга – бир сөз, жаманга – миң сөз» деген макалдын маанисин чечмелегиле.
2. Чыгарманы ролдорго бөлүштүрүп, аткарып көргүлө. «Азыр» деген сөздү Алым кантип айтып жатат? Аңгемеден ошол жерди таап, Алымды туурап айтып көргүлө. Андан соң, өз ара ой бөлүшкүлө.

Ай жаңыргандагы ыр

Ай көрдүм, аман көрдүм,
Айдын мунарынан,
Жердин кучагынан
Жегилик дан, бир кыштык саман көрдүм,
Жөөгө – улоо,
Жалкоого – мээнет,
Жалгызга – эрмек,
Иштерманга – кут,
Саранга – жут,
Ушакчыга – уу,
Ак ниетке – туу,

Барыга тен заман көрдүм.
Айдан – аман,
Жылдан эсен бололу.
Келерки айга чейин
Өсүп-өнүп, тололу.
Бакылга – тар,
Бапырга – бар ай бол,
Оомийин, Аллоо акпар!

Нурмолдо

Сөздүк:

улоо – унаа
жут – жокчулук
кут – жакшылык
бакыл – сараң
бапыр – март, берешен

Суроолор:

1. Ай жаңырган кезди көргөн белеңер? Айтып көргүлөчү.
2. Ай жаңырган кезде эмне максат менен тилек кылышат экен?
3. Бул айтылган тилектердин кабыл болушу үчүн эмне кылуу керек деп ойлойсуңар?

Тапшырма:

1. «Жакшы тилек – жарым ырыс» деген сөздүн маанисин чогуу чечмелеп көргүлөчү.

Таңкы нур

Караңгыны качырган,
Аппак таңды атырган,
Берекелүү жериме,
Бермет болуп чачылган.

Жаралганга жан берген,
Дасторконго нан берген,
Ден соолукту чың кылып,
Демибизге дем берген.

Жүзүбүзгө нур берген,
Акындарга ыр берген,
Сулуулаган баарысын,
Сулуу таңдан нур келген.

Тоолук, өткүр муундан,
Тоо койнунда туулгам.
Таң менен бирге ойгонуп,
Таң нуруна жуунгам.

Гүлмира Рысбаева

Суроолор:

1. Ырды окуп, мазмунун айтып бергиле.
2. Акын: «Дасторконго нан берген» деп эмнени айтып жатат?
3. Таң атып, күн нурусуз жер бетинде жашоо болобу? Эмне үчүн?
4. Таңкы нурду силер көргөн белеңер? Эмесе, эртең менен эрте туруп, таңкы нурду тоскула. Ал тууралуу сүйлөп бергиле.

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла.

Козу телүү

(Элдик ыр)

Түшөй-түшөй-түшөй, коюм,
Өз баланды жерисең,
Өз башыңа көрүнсүн.
Түшөй-түшөй-түшөй, коюм,
Каралды балаң жерисең,
Как башыңа көрүнсүн.

Алынбасаң козуңа,
Ачкадан өлсө балаңыз,
Убалы кандай, санаңыз.
Мекирен, коюм, козуңа,
Бөөдөдөн өлсө козунуз,
Убал-сообун караңыз.

Ак сүтүндү эмизбей,
Алсыратпа козунду,
Эртели-кеч эмизбей,
Арык кылба козунду.
Эчки, койго жүгүртүп,
Энеси жок жетимдей,
Зарылтпагын козунду.

Телибесем, маа жазык,
Телинбесе, саа жазык.

Сөздүк:

«түшөй-түшөй» – койду чакыруу
козу телүү – эмизүү
бөөдөдөн – кокустан
маа, саа – *мында*: мага, сага

Суроолор:

1. «Козу телүү» деген сөздүн өзүн кандай түшүнөсүңөр?
2. Койдун ээси козуну телип жатып энесине эмне деп жатат?
А эмизбей койсо эмне болот эле?
3. Эмне үчүн: «темибесем маа жазык, телинбесе, саа жазык» деп жатат.
4. Төл көп болуп, элибиз бай болушу үчүн эмне кылсак болот? – деп ойлойсуңар?

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1) Викториналык суроолор:

1. Чымчыктын уясын бузуп, жумурткаларын сындырган баланын аты ким?
2. Канаттууларга кантип камкордук көрүү керек?
3. Табышмактын жандырмагын тапкыла:

Ай талаада ак сандык,
Оозу, мурду жок сандык

4. Абылга атасы эмне алып берүүгө убада кылды эле?
5. Абылдын атасы убадасына турдубу? Кантип?

6. Өзүнүкүн аяп, бирөөнүн дарагынан сындырган балдардын аттарын атагыла?
7. Кушубак менен Тилек эмне үчүн уялып калышты?
8. Бермет кошунасынын үйүнөн уурдап келген буюм эмне эле?
9. Макалды улантып айткыла: «Укпайт деп ушак айтпа, көрбөйт...».
10. «Азыры» бүтпөгөн баланын аты жана чыгарма кандай аталат?
11. «Жут» деген сөздүн маанисин кандай түшүнөсүңөр?
12. «Кут» деген сөздүн маанисин кандай түшүнөсүңөр?
13. «Бакыл» деген сөздүн маанисин кандай түшүнөсүңөр?
14. Табышмактын жандырмагын тапкыла:
Ачыла элек сандыкта, бычыла элек кундуз бар.
15. Табышмактын жандырмагын тапкыла:

Аласа гана бою бар,
Аңтара кийген тону бар.

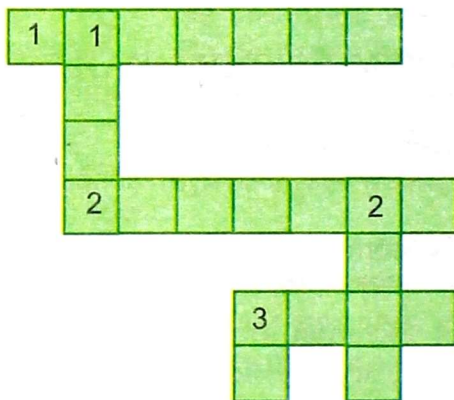
2) Кроссвордду чечмелегиле. Суроолору:

Туурасынан:

1. Серёжа уясын бузуп ыйлаткан канаттуу куш?
2. «Бала менен чымчык» аңгемесиндеги баланын аты ким?
3. Убадасында турбаган Алым ар дайым «...» жооп берчү.

Тигинен:

1. «... алды – ынтымак».
2. Тай алууну абдан каалаган бала?
3. Түнкүсүн ай-ааламды жаркытат?

Жаады кар

Кебез сымал апапак
Кар калың жаап салыптыр.
Карасаңар кызыктай,
Кара күчүк, мышыктар
Аппак болуп калыптыр.

Тоголондук топтой,
Тоңбуз деп коркпой.
Чондор тез-тез басышат.
Алар кайда шашышат?
Жыгылабыз дешет го,
Жылгаяктан качышат.

Шайлобек Дүйшеев

Суроолор:

1. Кыш мезгили силерге жагабы? Эмне үчүн?
2. Кыш мезгилинде силер кандай оюндарды ойнойсуңар? Айтып көргүлөчү.
3. «Кара күчүк, мышыктар аппак болуп калыптыр» дегенге ишенсе болобу? Эмне үчүн?
4. Кыш мезгилинде улуулар кандай иштер менен алек болушат?

Тапшырма:

1. Адамдар ар бир мезгилге жараша кийинишет. Кышында кандай кийинүү зарыл экендиги тууралуу өз ара ой бөлүшкүлө.

Ит менен аюу

(Элдик жомок)

Аюу менен ит дос болушту. Бир күнү итке:

– Кана, досум, чээнге кирели. Кыш кирип келди, – деди аюу.

– Ой, чээн дегениң эмне? – деди ит таңыркап.

– Экөөбүз үнкүргө киребиз. Кыштай коңурук тартып, уктап жатабыз. Жазында, чээнден чыгабыз.

– Ачка кыш бою кантип уктайбыз, досум? – деди ит.

– Таманыбызды соруп, жата беребиз. Төрт тамандын майы бүтөт, кыш да бүтөт, – деди аюу үргүлөп.

– Кайдагы май? – деп, ит өзүнүн таманын көрсөттү. Аюу иттин таманын шимип, жерге түкүрдү.

– Ырас эле таманыңда чандан башка оозго илинер эч-теме жок го? – деди да, аюу кыйшая баштады.

– Досум, койчу, обу жок тамашаны, – деди ит ыйлам-сырап.

Бирок аюу анын сөзүн уккан жок. Кышкы уйкусуна кирди. Ит көпкө отурду. Акыры аюунун ойгонбосуна көзү жетип, жүрүп кетти.

Сөздүк:

чээн – үңкүр

обу жок тамашанды – орунсуз тамашанды

Суроолор:

1. Кышты аюу кантип кыштайт экен?
2. Эмне үчүн ит аюу менен кыштабай кетип калды?
3. Кышында үй жана жапайы айбандар менен канаттуулардын жашоосу кандай абалда болот?
4. Силер аларга кандай мамиле кыласыңар?

Макал

Жакшы жолдош – жайнаган дөөлөт,

Жаман жолдош – кыйнаган мээнет.

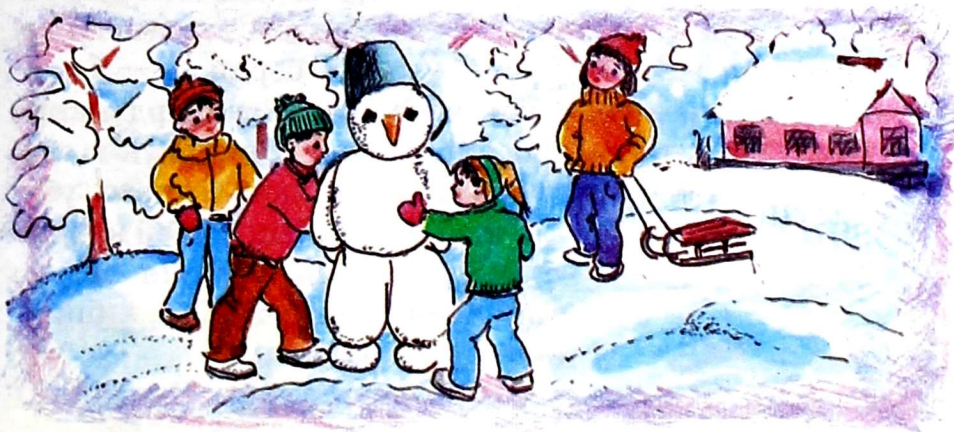
Кышта

I

Балдар кар киши жасап коюшту. Ага көмүрдөн көз, сабизден мурун жасашып, башына пластмасса чаканы кийгизишти. Алар аны суктана карашып бир аз турушту да, үй-үйлөрүнө тарашты. Эртеси балдар короого чыгышып, Кар кишинин жанында ойноп жатышты. Кар кишиге балдар менен кызыктуу да, кубанычтуу да эле. Ошентип кыш да өттү, жаз келген кезде Кар киши капалана баштады. Кар эрип кеткен, анын болсо ошол ордуна кеткиси жок! Эля менен Данил Кар кишиден:

– Сенин эмне сабырың суз? – деп сурашты.

Кар киши болсо жылуулуктан эрип кетемби деп коркуп атканын айтты. Ал ушул короодо эмки кышка чейин калгысы келип жаткан. Балдар да андан ажырагылары келбей, ага жардам бермей болушту. Данил Кар кишини үйүнө алып барып муздаткычка отургузуп, балмуздак менен бага баштады.

Сөздүк:

сабырың суз – көңүлүң чөгүңкү

Сууро:

1. Балдар, кар киши эми кайрадан кыш келгенче муздаткычта отура береби? Силер кандай ойлойсуңар?

II

Бир жолу Данил муздаткычты ачса, Кар киши:

– Эми качан кыш болот? – дейт.

– Азыр сыртта жаз мезгили. Азырынча күтө тур, – деди ага Данил.

Кар киши күтүп олтура берди, бирок Данилди көрөр замат кайрадан:

– Кыш кайда кеткен? Дагы канча күтөм? – дей берет.

– Дагы көп бар, жаңы эле жай келди! – деп Данил Кар кишиге эскимо сунду.

Кар киши балмуздагын жеп, кыш жөнүндө ойго батат: ал адегенде кардын кичинекей бүртүкчөсү эле, анан жер бетин бүт каптаган аппак жабууга айланды. Анан аны то-голоктосо, ал Кар киши болуп чыга келди.

Эля Данилдикине конокко келип, муздаткычты ача сала:

– Ии, кышты күтүп отурасынбы? – деп сурады.

– Угу, – деди ага Кар киши көңүлсүз.

– Сен көп кайгырба. Жай бүтүп күз келди. Биз кайрадан мектепке бара баштадык, – деп Эля ага түркүн-түстүү жалбырактардан жасалган чоң гүлдесте берди.

Кар киши мурда мынчалык кооз жалбырактарды көрө элек болгондуктан, таң калып турду. Анан ал түркүн-түстүү жалбырактар менен өзүн-өзү кооздоп, жасана баштап, убакыттын жылганын сезбей калды.

Мына муздаткычтын эшиги кайрадан ачылды. Кар кишиге келишкен балдар:

– Сен чарчадың го, Кар киши? – дешти.

– Ох, чарчадым, чаалыктым! – деди ал безилдеп. – Мындан көрө эрип кетсем болмок экен. Кыш дегеле келбес болгон го, аны мен эми көрбөйм го...

Ал башын чайкап, колдорун шилтегилеп жатып, муздаткычтан кулап түштү. Терезеге келип караса сырт бүт аппак. Кыш келиптир!

Кубанычы койнуна батпаган Кар киши короого чуркап чыгып, жаңы кар менен сүрүнүп, денесин сергитип, балдарга да ыраазы боло:

– Ой, ырахмат силерге, досторум! Ыраазымын мен! – деп кобурай берди.

Гүзал Сарыгүл

Суроолор:

1. Кышында силер кар киши жасап көрдүңөр беле?
2. Кар кишинин балдар менен адамча сүйлөшкөнүнө ишенсе болобу? Эмне үчүн?
3. Кайрадан кыш келгенче балдар Кар кишини эрип кетүүдөн кантип сакташты?
4. Кар киши балдарга эмне үчүн ыраазы болду? Балдар кандай сапаттарга ээ экен?

Тапшырма:

Кар киши тууралуу көргөн мультфильмдерди эстегиле. Андагы окуя менен азыркы чыгармадагы окуяны салыштырып көргүлө.

Жаа, жаа, ак карым

Калдалактап себелеп
Кар асмандан эленет.
Аппак болсо жер бети,
Бул өзүнчө керемет.

Тал, теректин шактарын
Агарта жаа, ак карым.
Лыжа тээп жыргайлы,
Жаз келгиче качпагын.

Жакыпбек Абдылдаев

Суроолор:

1. Кар жаап жаткан учурга байкоо жүргүзүп көрдүңөр беле? Сүрөттөп айтып көргүлөчү?
2. Кар бүртүктөрүн эмнелерге окшотсо болот?
3. Кыш мезгилинде силер кандай иштер менен алек болосуңар? Сүйлөп бергиле.

Тапшырма:

1. Ырды жаттап алгыла.
2. Кагаздан кар бүртүктөрүн ар бириңер өз алдыңарча жасап көргүлө жана аларды салыштыргыла.

Аба ырайын күн мурунтан кантип билүүгө болот?

Күн суук, бороон-чапкын болордо чымчыктар далдоо жерге корголошот. Ошого карап эл күндүн суук болорун баамдашкан.

Каргалар жайкысын каркылдаса, жамгыр жаайт, кышкысын каркылдаса, кар жаап, бороон болот.

Каргалар тумшугун канатынын алдына катса – бул суук болорунун белгиси.

Каргалар ободо бийик учса, күн ачык болот.

Кышкысын топ-топ болуп учса, күн суук болот.

Канаттуулар күн жылуу болордо тал-теректердин учтарына келип коношат.

Сагызган чатырдын түбүнө корголосо, анда бороон болот.

«Балаты» журналынан

Сөздүк:

ободо – асманда

Суроолор:

1. Аба-ырайын кантип билүүгө болот экен?
2. Силер канаттуулардын аба-ырайын алдын-ала сезерин мурда уккан белеңер? Өз оюңарды айтып көргүлөчү?
3. Өзүңөр жашаган аймактын табияты тууралуу эмнелерди айтып бере аласыңар?
4. Канаттуулар да өзүлөрүнүн тилинде бири-бири менен сүйлөшөрүнө ишенесиңерби?

Тапшырма:

Аба-ырайынын кандай болорун дагы кантип билүүгө болору тууралуу улуулардан сурап көргүлө. Класста бири-бириңер менен ой бөлүшкүлө.

Түлкү менен сүлөөсүн

(Жомок)

Түлкү суу жээктеп келе жатса, алдынан Сүлөөсүн чыгат.

– Саламатсыңбы, Түлкү? – дейт Сүлөөсүн.

– Саламатчылык, Сүлөөсүн.

– Ай-ий, сенин териңдин жакшынакайын карачы.

Ушундай жалтырак болуу үчүн сен эмне кыласың?

– Эчтеке деле кылбайм. Мен жасаганды сен деле жасайсың.

– Кантип? Үйрөтчү!

– Үйрөтөм, – деди Түлкү ичинен күлүп. – Тиги музду көрдүңбү? Ошого барып жат. Күнү-түнү турбай жатсаң, мендей жалтырак болуп каласың...

Суроо:

1. Балдар, сүлөөсүндүн териси эми чын эле түлкүнүкүндөй жалтырак, кооз болуп калабы? Силер кандай ойлойсуңар?

II

Сүлөөсүн сүйүнүп кетип, музга барып жатат. Жатып, тоңуп калат.

– Ой, Түлкү, Түлкү! Мен үшүп кеттим!

– Жат, жат! Жалтырак болосуң!.. Териң калыңдап, жүнүн жалтырак болот!..

– Ой, Түлкү, Түлкү, чыдабай баратам...

– Чыда, чыда...

Сүлөөсүн чыдабай кетип, туруп жүгүргүсү келди. Бирок муздан ажырай албады. Көрсө, куйругу музга тоңуп калыптыр. Сүлөөсүн бардык күчү менен жулкунат. Куйругу үзүлүп кетет. Ошентип, куйруксуз качып жөнөйт.

Ошондон бери бардык сүлөөсүндөрдүн куйругу кыска болуп калыптыр.

Суроолор:

1. Түлкү сүлөөсүнгө туура кеңеш айттыбы? Силер кандай ойлойсуңар?
2. Куу түлкүнүн сөзүнө ишенген сүлөөсүнгө кандай баа бересиңер? Эмне үчүн?
3. Түлкү менен сүлөөсүндү достор деп атоого болобу? Дос болуу үчүн кандай сапаттарга ээ болуу керек?
4. Өз досторуңарга жасаган мамилеңер, алар тууралуу эмнелерди айтып бере аласыңар?

Тапшырма

Ар кимдин айтканын эле аткара берүүгө болобу, же кандай сунуштарды кабыл алууга болот – деген суроолордун тегерегинде өз ара ой бөлүшкүлө.

Алтын таяк (Элдик жомок)

Илгери-илгери жоокерчилик заманда бир акылман карыя жигиттер менен бирге жортуулда жүрөт экен. Ал жаш жоокерлерге акыл-насаат кеп айтып, күч-кайрат берип жүрөт. Өзү карыса да деминен жазбай, душман менен салгылашат. Жоокерлер ачка болсо – ачка, ток болсо – ток болуп, бирге жүрөт.

Ошондой күндөрдүн биринде алардын азыгы азайып, каржала башташат. Бардык азыктан нан ыйык эмеспи, акылман карыя нанды үнөмдөөнү катуу талап кылат. Кээ күнү жоокерлерге бир сындырым нандын жыты бир бел ашарлык дем берет.

Бир күнү алар узак сапарга аттанар алдында бир аздан өзөк жалгап алмакчы болушат. Дал ошол учурда бир күкүм нан карыянын колунан кокусунан түшүп кетет. Карыя нандын күкүмүн калың кардын арасынан издеп кирет. Нары издейт, бери издейт, бирок эч бир таппай коёт. Кеч күүгүм кирип кетет. Эртеси издейин десе, кысталыш, шашылыш сапарга жөнөп жатышат. «Аманчылык болсо, кайра кайтып келе жатканда издеп табармын» деп ойлойт да, нандын күкүмү түшкөн жерге колундагы аса таягын сайып коёт. Жолго чыгарда кайра кайрылып бир карап, көзүнөн аккан тамчы жашы ошол жерге түшөт.

Арадан айлар өтөт. Кычыраган кыш артта калып, жашыл жамынган жазда акылман карыя жоокерлери менен жортуулдан жеништүү кайтат. Ошондо ал жигиттерге баягы күкүм нан жана өзүнүн аса таягы тууралуу окуяны айтат. Ээн талаадагы жол боюнан таякты издеп табышат. Көргөн көздөрүнө ишене алышпайт. Жыгач аса таяктын ордунда алтын таяк сайылып туруптур. Көрсө, күкүм нанды ыйык туткан акылмандын таягы алтын болуп калган экен.

Көрдүнөрбү, балдар, бүтүн нан гана эмес, анын кичинекей күкүмү да ыйык тура.

Сөздүк:

жортуулга – согуштук сапарга чыгуу

Суроолор:

1. Нан бардык тамактардан ыйык деген туурабы? Силер кандай ойлойсуңар?
2. Карыя эмне үчүн аса таягын жерге сайып коюп кетти?
3. Жыгач таяк эмнеликтен алтынга айланып калды экен?
4. Биздин дасторконго нан кандай эмгектердин натыйжасында келерин айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

1. Нанды ыйык тутуу, үнөмдүү пайдалануу тууралуу өз оюңарды айтып бергиле.
2. Нан тууралуу ыр, макал жаттап келгиле. Түрдүү нандын сүрөтүн тарткыла.

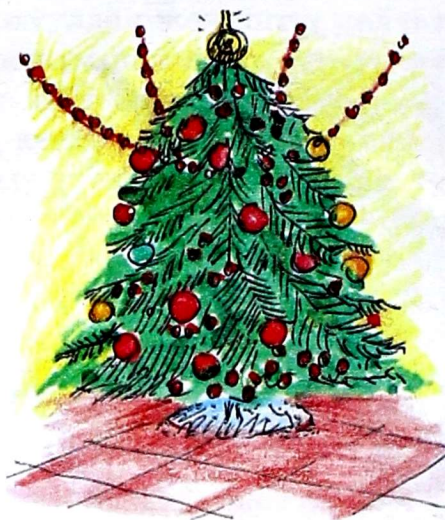
СЫЙКЫРДУУ КЫШ

Сүрөт боюнча дил баян жазууга багыт берүүчү суроолор:

1. Сүрөттө кайсы мезгил тартылыптыр?
2. Башка жыл мезгилдеринен кыш эмнеси менен айырмаланат?
3. Айлананын кооздугу кандай сүрөттөлүптүр?
4. Балдар кандай кийимдерин кийип алышыптыр? Эмне үчүн?
5. Балдар кыш мезгилинде эмне менен алек болуп жүрүшөт?
6. Сага кыш эмнеси менен жагат?
7. Эмне үчүн бул мезгилди «Сыйкырдуу кыш» деп атап жатат? Сен кандай ойлойсуң?

Жакшынакай балаты

Токой, тоонун этеги.
Жүрү, балдар, жетели.
Тобурчагы толтура,
Терсек себет жетеби?

Жайы-кышы карачы,
Жашыл токой арасы.
Жаңы баскан баладай,
Жакшынакай балаты.

Эй, балаты, балаты,
Алып үйгө барсамбы?
Кооз мончок тагынтып,
Сени багып алсамбы?

«Балаты» журналынан

Суроолор:

1. Балатыны үйүбүзгө алып келип, кайсы мезгилде кооздойбуз?
2. Балатылар кыш мезгилинде үшүп калат деп айткан туурабы? Силер кандай ойлойсуңар?
3. Балатыны токойдон кыйып келип, жылуу үйгө киргизип кооздоп коюуну – ага болгон камкордук деп айтууга болобу? Эмне үчүн?
4. Балатыны кыйып келбестен, ордуна жасалма балатыны деле койсо болот – деген ойго кандай пикир айта аласыңар?

Тапшырма:

Балаты тууралуу өз алдыңарча окуган чыгарма же көргөн мультфильмдер тууралуу эстеп көргүлө. Класста өз ара аңгемелешүү уюштурула.

Кар тилеген каргалар

«Каак» этип каргалар
Кар жааса дейт.

Жер бетинде кара түс
Калбаса дейт.

Кара түстү каргалар
Жаман дейби?
Кар көп жааса агарып
Калам дейби?

Суроолор жана тапшырма:

1. Эмне үчүн каргалар кар жааса деп тилешерин билесиңерби? Өз оюңарды айтып көргүлөчү?
2. Кар көп жааса каргалар ага тазаланып агарышы мүмкүнбү?
3. Ырды жаттап алгыла.

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1. Викториналык суроолор:

- «Кана, досум, чээнге кирели» – деп итке кайсы жаныбар айтат?
- Кар кишини муздаткычта жаз, жай, күз бою сактаган балдардын аттары кимдер эле?
- Эмне себептен жыгач таяк алтын таякка айланып калды?
- Бул саптарды кайсы ырдан окудук эле?

«Токой тоонун этеги,
Жүрү балдар жетели.
Тобурчагы толгура,
Терсек себет жетеби».

- Куу, митайым, алдамчы, жолдошун жамандыкка түрткөн жаныбар кайсы?
- Түлкүгө алданып, куйругу кыска болуп калган жаныбардын атын атагыла? Аны кайсы жомоктон окудук эле?
- Каргалар эмне үчүн кар көп жаасын деп тилейт экен?

2. Табышмактардын жандырмактарын тапкыла:

– Агайлар келди балтасыз,
Көпүрө салды тактасыз.
– Колу жок, буту жок,
Терезеге сайма саят.
– Бирөө чымчып алгандай,
Колу-бетим тызылдайт.
Калың тон, тумак кийгизген,
Бул кай учур, билсең айт?

3. Жаңылмачты бат айтып, тилиңерди жатыктыргыла:

Ай талаада кар ышкырат,
Андан коркпой карышкыр ат.

**4. Төмөнкү ырда канча «К» тамгасы катышыптыр?
Санайлычы.**

Калың-катык кийинип,
Көмөлөнсөк – күбүнүп.
Каруулаштык, кармаштык,
Коюндарга кар каттык.

Күүгүмдөнүп кабагы,
Келди кечтин кабары,
Кар кишибиз кайрадан,
Кароолдо калабы?

Токтосун Самудинов

СӨЗ ҮЙРӨНҮП АЛАЛЫ

Тамга кошсок же кемитсек

Бул деген сөзгө **АК**ты кошсом,
Кадимки эле **БУЛАК** болду.
Б ордуна **К** ны койсом,
Бир кичине **КУЛАК** болду.
К сын алып таштасам
Бир заматта **УЛАК** болду.

УТту кошсом **БУЛ**га
Пайда болду **БУЛУТ**.
Бсын алсам бат эле
Өзгөрдү болуп **УЛУТ**

БУЛга кошсом **БУЛ**ду,
Болуп чыкты **БУЛБУЛ**.
Б ордуна **Д**ны койсон,
Арыбаган **ДУЛДУЛ**.

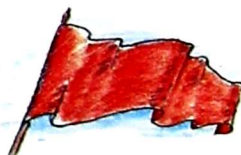
Улай берсең ушинтип
Далай сөздү табасың.
Маанилерин иликтеп
Көптү билип аласың.

Абзий Кыдыров

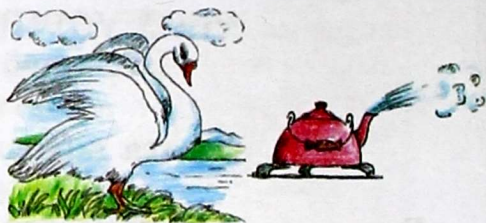
Эми бир тамгадан өзгөртсөк, кандай сөздөр пайда болгонун чогуу байкайлы.

Бир тамгадан өзгөртсөк

Өзгөрбөй бул сөз ордуна
Турган эле **СУУ** болуп.
С ордуна **Т** койсом,
Желбиреди **ТУУ** болуп.

Т ордуна К койсом,
Кетти аппак **КУУ** болуп.
К ордуна Б койсом,
Кадимки эле **БУУ** болду.

Д койсом Б ордуна
Турушкандар **ДУУ** болду.
Ч койсом да ордуна
Жер жаңырткан **ЧУУ** болду.

Бир эле сөздү бир тамга
Өзгөрүлттү канчага?
Иликтеп көптү билүүгө
Түрткү берет ал сага.

Абзий Кыдыров

Суруолор жана тапшырмалар:

1. Бир тамганы өзгөртсөк, же бир сөзгө дагы бир сөздү кошсок кандай жаңы сөздөр пайда болду? Ал сөздөрдү атап бергиле.
2. Ушул сыяктуу сөздөрдү өзүңөр да таап айтып көргүлөчү. Мисалы: **шык, ашык, кашык** ж. б.
3. Бири-бириңер менен өз ара табышмак айтышып, алардын жообун бат, туура айтканга үйрөнгүлө.

Мааниси окшош сөздөр

Жоош – момун,
жакшы – сонун,
кесел – оору,
өжөр – долу,
чебер – уста,
накыл – нуска.

Аштык – эгин,
жалган – төгүн,
жашык – ыйлаак,
сый – урмат.
шам – чырак,
алыс – ы...

Кыраан – алгыр,
жаан – ж...,

калпычы – ж...,
көмөкчү – ж...
ардактуу – урматтуу,
келбеттүү – с...

«Балаты» журналынан

Тапшырма:

1. Акыркы сөздөрдүн окшош маанилерин таап көргүлө.
2. Дагы кандай сөздөрдүн мааниси бири-бирине окшош? Келгиле, чогуу ойлонуп табалы. *Мисалы:* бөрү-карышкыр, апа-эне ж. б.

Мааниси каршы сөздөр

Уста – чоркок,
эр жүрөк – коркок.

Арык – семиз,
жалкы – эгиз.

Ачуу – таттуу,
кайгы – шаттуу.

Алыс – жакын,
жай – бачым.

Түптүз – и...,
тоголок – с....

Кең – т...,
жок – б...

Сараң – м...,
жаш – к....

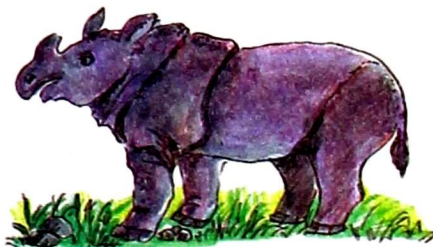
«Балаты» журналынан

Тапшырма:

1. Мааниси боюнча карама-каршы болгон сөздөрдү таап, кайра улантып көргүлө. *Мисалы:* ак–кара, чоң – кичине ж. б.
2. Акырындагы сөздөрдүн каршы маанилерин өзүңөр тапкыла.

Керик

Мурунга окшош мүйүзү
Тумшугунда чочоёт.
Кыргызчасы эмне эле,
Орусчасы – **НОСОРОГ**.

Словардан – сөздүктөн,
Кыйналбагын, көп издеп.
Илгери эле элибиз,
Аны атачу **КЕРИК** деп.

Токтосун Самудинов

Акыра

Көчүрмөккө эсепти,
Мойнун созсо Кубатбек
Агай күлдү: «Катыгүн!
Болосунбу жираф? – деп.

Саваннада жашаган,
Узун моюн жаныбар...
Анын аты – **АКЫРА**
деп айтышат карылар.

Токтосун Самудинов

Сөздүк

саванна – Африканын ачык талаасы

Суроолор:

1. Носорог менен жирафтын кыргызча аты кандай экен?
2. Токойлордо, тоолордо жашаган дагы кайсы жаныбарлардын аттарын атап бере аласыңар?
3. Алар жөнүндө эмнелерди билесиңер? Сүйлөп бергиле.

Жирафтын жалкоо балдары

Жирафтардын балдары
Жалкоо болуп өсүптүр.
Жалкоолуктун айынан
Мойну узарып кетиптир.

Көнүп алып бардыгы
Көлөкөлөп жатканга,
Мойнун созуп чөп жешет
Курсактары ачканда.

Чөптөр бачым түгөнөт,
Мойну жеткен жердеги.
Эринишип тургандан
Жейбиз, – дешет, – эмнени?

Жалбырак да түгөнөт,
Мойну жеткен жердеги.
Эринишип тургандан
– Жесек, – дешет – эмнени?

Жалбырагы бадалдын
Улам-улам бийиктейт.
Мойнун созуп жирафтар
Бутактарын ийип жейт.

Созо берип, бир-бирин
Көздөрүнө илишпейт.
Мойну узарып кеткенин
Өздөрү да билишпейт.

Жиравтардай эринчээк,
Жалкоо болбо, кой, уулум.
Созо берсең узарат,
Сенин дагы моюнун.

Жакыпбек Абдылдаев

Суроолор:

1. Жиравтын балдары кандай болгон экен?
2. Эмнеликтен алардын мойну узарып кетиптир?
3. Жалкоолуктун кандай зыяндары бар деп ойлойсуңар?
4. Жалкоолорго кандай кеңеш айтар элеңер?

Тапшырма:

«Жалкоонун жаны – таттуу» деген темада ой бөлүшкүлө.

Бөрсө

БӨРСӨ – өзгөчө жаныбар,
Аны сен жакшы таанып ал!
Арткы буту кыйла узун,
Көп пайдалуу жагы бар.

Өсүмдүк жеген тамагы,
Чөнтөктө багат баланы.
Австралияны мекендейт,
Ал жагын билип алалы.

Абдан кызык бөрсөлөр,
Жакшылап көңүл бөлсөнөр!
Жаңылбай таанып жүргүлө,
Кинодон аны көрсөнөр!

Байтемир Асаналиев

Маймылча

Кичинекей маймылдар
Тынч уйкуну эңсебейт.
Бакка асылып күн бою,
Энесине эркелейт.

А баласын эмне дейт? –
деп агайга кайрылса,
Күлүп айтты: «Илгертен
анын аты – **МАЙМЫЛЧА**»

Токтосун Самудинов

Суроолор:

1. Жираф, бөрсө, маймыл кайсы жактарда жашашарын билесиңерби?
2. Алар эмнелер менен тамактанышат экен?
3. Маймылдын баласы сыяктуу шоктонуу зыян экендиги тууралуу кандай ойлорду айта аласыңар?

Тапшырма:

Жогоруда аты аталган жаныбарлар тууралуу (окуганыңар, сүрөттөн, телевизордон көргөнүңөр боюнча) билгениңерди ортого салгыла.

Айбанаттардын талашы

(Элдик жомок)

Балдар, илгери-илгери, Адам ата жаралып, жыл эсебин атоо тууралуу ойлонот экен. Адегенде, ар бир жылды жаныбарлардын аты менен атоону чечет. Анан бул оюн бүткүл жаныбарларга жарыя айтып кабарлайт. Жарыя боюнча он үч жаныбар: үй айбандардан – алтоо, талаа жаныбарларынан – алтоо жана суу жаныбарларынан – бирөө чакырган жерге келишет. Алар: төө, уй, жолборс, коён, балык, жылан, жылкы, кой, маймыл, тоок, ит, жана доңуз экен.

– Эмесе, мындай, – деп Адам ата жаныбарларга жыл башы болуунун шартын билдирет. – Ким таң эрте уктабай күндүн нурун биринчи көрсө, ошол жаныбар жылдын башы болуп аталат. Уктап калганга эч нерсе жок...

Адам атанын бул сөзүн уккан жаныбарлар «Мен биринчи болуп күндүн нурун көрөм, мен жыл башы болом» – деп өз ара талашышып, баары катар тизилип уктабай таң атырышат. Баарынан бою бийик төө гана: «Менден башка ким жылдын башы боло алмак?! Менин боюм баарынан бийик. Ошондуктан, таң эрте күндүн нурун мен гана биринчи көрөм» – деп кыялданат. Бирок күн чыгар кезде көзү илинип уктап кеткенин билбей калат. Аңгыча:

– Күндүн нурун мен биринчи көрдүм! – деп чыйылдаган чычкандын үнү чыгат.

– Сен тырмактай болуп чөптүн арасында жүрүп, каяктан күндүн нурун биринчи көрмөк элең?! – дейт төө, чочуп ойгонуп. Бирок, ары-бери караса, чычкан көрүнбөйт.

Көрсө, чычкандын үнү төөнүн төбөсүнөн угулуп жатыптыр. Ал төөгө билгизбей, эчак эле анын төбөсүнө чыгып алган экен.

– Чычкандын мунусу жарабайт. Ал менин төбөмө чыгып алыптыр! – деп буркулдап, ачууланып айкырат төө.

Бирок, Адам ата өз сөзүнө турат.

Ошентип, Адам ата күндүн нурун биринчи көргөн чычканды жыл башы кылып атаптыр. Калган жылдарга катар турган жаныбарлардын аттарын бериптир. Тизилип тургандардын акырындагы доңуз жыл аягы болуптур.

А баягы «Менин боюм бийик. Ошондуктан күндүн нурун мен гана биринчи көрөм. Мен жыл башы болом» – деп мактанган төөгө бир дагы жыл аты тийбей, куру калган экен, балдар.

Ошол үчүн, ар ким өзүнүн мүмкүнчүлүгүн карап, курулай мактана бербеш керек экен.

Суроолор:

1. Адам ата жыл эсебин алуу үчүн жаныбарларга кандай шарт коюптур?
2. Кайсы жаныбарлар жыл башы болуу үчүн өз ара талашышат экен? Алардын аттарын атагылачы.
3. Чычкан кантип жыл башы болуп калыптыр?

4. Эмне үчүн төөгө эң чоң жаныбар болгонуна карабастан, бир дагы жыл тийбей калыптыр?
5. Куру мактанып, талаша берүү туура бекен?

Тапшырмалар:

1. Жыл аттарын катар ирети менен ата-энеңерден сурап билип келгиле. Силер кайсы жылы туулганыңарды билип алгыла.
2. «Жылдын башы болуудан калган төөдөй болуп» деген лакап кептин маанисин жомоктун окуясынын негизинде чечмелегиле.

Муну бил

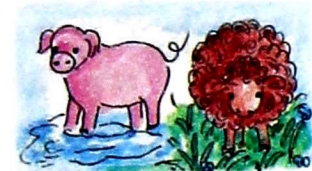
Бул жаныбар **боздойт**,
Ошондуктан төө дейт.
Муну болсо уй дейт,
Ал боздобойт, мөөрөйт.

Сазда **чардап** бакалар,
Чегирткелер **чырылдайт**.
Аары, чымын **ызылдап**,
Балыктан үн **угулбайт**.

Каман, чочко **коркулдайт**,
Буларга эч ким **даабайт**.
Козу-улагын **ээрчитип**,
Кой-эчкилер **маарайт**.

Каркыралар, турналар
Көк бетинде **кыйкуулайт**,
Балапандар, жөжөлөр
Жем талашып **чыйпылдайт**.

Бүркүт көктө **шаңшыйт**,
Сайрайт дешип **айтышпайт**.
Кулун-тайлар **кишенейт**,
Суур дөңдө **анкуштайт**.

Карышкыр, бөрү улуйт
Үн алышып алыстан,
Шакылыктайт дегенде,
Эске түшөт сагызган.

Аюу, жолборс күрүлдөйт,
Каз-өрдөктөр каркылдайт.
Жылан жондо ышкырат,
Иттер үрүп, арсылдайт.

Кукулуктайт тооктор,
Короз танда чакырат.
Бытбылдыктап бөдөнө
Көк бедеге жашынат.

Булбул, торгой сайрайт,
Көгүчкөндөр гүүлдөйт.
Сабак билбес баланын
Не дегени билинбейт.

Жакшы адамдын оозунан
Сөздөр чыгат алтындай.
Сен да сылык сүйлөй бил
Эшекке окшоп айкырбай.

Токтосун Самудинов

Суроолор:

1. Чыгармада канча жаныбар, канча куштун аты аталыптыр? Санап, аттарын атагылачы. Алардын кайсыларын көргөнсүңөр?
2. Алардын ар биринин үн чыгарганын кантип айтат экенбиз?
3. Сабак билбес бала эмне деп жооп берет экен? Сабакка даярданбай келүү туура бекен? Эмне үчүн?
4. Жакшы адамдын оозунан кандай сөздөр чыгат? Силер бири-бириңерге, улуу-кичүүгө кандай мамиле жасап, кандай сүйлөөрүңөрдү айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

1. Ырды жаттап алгыла.
2. «Жакшы болмок – өзүңдөн,
Сылык болмок – сөзүңдөн» деген накыл сөздүн маанисин чечмелеп, ой бөлүшкүлө.

I. Табышмактардын жандырмактарын тапкыла:

1) Бул, Тар, Үп, Үл дегенди эки иреттен кайтала,
Төрт жандыктын аттарын тааныштырат ал сага.

2) Бирин – «мыш» деп,
Бирин – «чек» деп,
Бирин – «түт» деп,
Бирин – «өш» деп,
Апам күндө кубалайт.
Булар кайсы жандыктар?
Билсең, кана, бачым айт.

3) «Төртөө» деген жазуунун
Тапсаң сыры ачылар.
Кичинекей бул сөздө
Беш нерсенин аты бар.

II. Сөздөрдүн окшош маанилерин тапкыла:

1) Жоош – М...н,
Жакшы – С...н.
Кесел – О...у,
Өжөр – Д...у.
Чебер – У...а,
Накыл – Н...а.

2) Аштык – Э...н,
Жалган – Т...н.
Жашык – Ы...к,
Сый – У...т.
Шам – Ч...к,
Алыс – Ы...к.

- 3) Жаан – Ж...р,
Кыраан – А...р.
Калпычы – Ж...ы,
Көмөкчү – Ж...ы.
Ардактуу – У...уу,
Келбеттүү – С...уу.

III. Мааниси карама-каршы сөздөр:

- 1) Уста – Чор...,
Эр жүрөк – Кор...,
Арык – С...з,
Жалкы – Э...з.

- 2) Ачуу – Тат...,
Кайгы – Шат...,
Алыс – Ж...н,
Жай – Б...м.

- 3) Түптүз – Ий...,
Тоголок – Сүй...,
Кең – Т..р,
Жок – Б..р.

IV. Викториналык суроолор:

1. Носорогдун кыргызча аталышы?
2. Жирафтын кыргызча аталышы?
3. Кенгурунун кыргызча аталышы?
4. Бактан бака секирип жүргөн эң шамдагай жаныбар?
5. Бөрү деген сөздүн окшош мааниси?
6. Жыл башы болгон жандык?
7. Уйдун сүтүнөн эмнелер жасалат?
8. Жылкынын сүтүнөн эмне жасалат?
9. Кымыз ачыткан идиштин аты кандай аталат?
10. Кымыз куйган идишти аты кандай аталат?
11. Куш таптаган адамды кандай атайбыз?
12. Күлүк таптаган адамды кандай атайбыз?

Жооптору: керик, акыра, бөрсө, маймыл, карышкыр, чычкан, быштак, каймак, айран, курут, кымыз, сабаа, көөкөр, мүнүшкөр, саяпкер.

V. Кроссворду чечкиле:

1. Бала үчүн мээримин чексиз төккөн адам ким?
2. Жаңы төрөлгөн ымыркайды ким деп атайбыз?
3. Үйдү көркүнө чыгарган буюмдар кандай аталат?
4. «Жакшы ... – жарым ырыс». Көп чекиттин ордуна кайсы сөздү койсок туура болот?
5. Элпек деген сөздүн экинчи мааниси кандай айтылат?
6. Көптүк санды билдирүүчү мүчө кайсы?

Кроссвордду чечмелеген соң, ар бир сөздүн баш тамгасынан **ЭНЕ** **ТИЛ** деген сөз келип чыгат. Балдар, эне тилин сүйүүгө, эне тилибиздеги сөздөрдү туура, так айтып, маанисин түшүнүп алууга аракеттенгиле.

Тапшырма:

1. Жаңы сөздөрдү сөздүктөрүнө жазып алуу, алардын маанилерин түшүнүп жаттап алуу.
2. Өтүлгөн ырларды, аңгеме, жомокторду кайталап окуу берилет.

ОЙЛОНУП КӨРӨЛҮК

Баарынан эмне күлүк?

Илгери-илгери хандын баласы болуптур. Ал бойго жетип, үй-бүлө курар мезгили келип калат. Атасы дагы уулунан өз хандыгынан эң акылдуу бир кызды таап, ошого үйлөнтөйүн – деген ойго келет. Баласы макул болот.

Бир күнү хан өз элине мындай деген жарлыгын айтат: «Мен калкымдын кыздарына мындай деген үч суроо берем:

Биринчи суроо: дүйнөдө эмне таттуу?

Экинчи суроо: дүйнөдө эмне күлүк?

Үчүнчү суроо: дүйнөдө эмне күчтүү?

Кимде-ким ушул суроолорума туура жооп тапса, ошол кызды уулума колукту кылып алып берем».

Хандын бул жарлыгын бүт элге таратуу үчүн чабармандар чар тарапка аттанышат.

Көп өтпөй, байлардын «мен акылдуумун», «мен сулуумун» деген кыздары: «Ханым, сиздин сурооңуздуң жандырмагын мен таптым», – деп келе башташат. Байдын кыздары менен бирге, бир кедейдин да кызы келет. Байдын кыздары куур тон кийген кедейдин кызын теңине албай: «Биз турганда сага эмне бар? Сени хандын уулу карап да койбос. Бекер убара болбо», – дешет. Бирок кедейдин акылдуу кызы: «Эжекелер, мени да ээрчите баргылачы. Мен жөн эле карап турайын», – дейт.

Ошентип, кыздар хан менен анын уулунун алдына келишет.

– Ханым, сиздин сурооңуздуң жообун мен таптым, – дейт биринчи кыз.

– Дүйнөдө эң эле таттуу нерсе – сиздин аарыларыңыздын балы. Эң күлүк нерсе – сиздин тайгандарыңыз, эң күчтүү – сиздин өгүздөрүңүз.

Хан биринчи кыздын жоопторун жактырбай, экинчи кыздын жообуна кулак түрдү:

– Менин жообум мындай: дүйнөдө эң таттуу нерсе – өмүр, эң күлүк нерсе – сиздин аргымактарыңыз. Дүйнөдөгү эң күчтүү – сиздин топоздорунуз, – деди.

Бул кыздын жообун дагы хан жактырбады. Ошондо баягы куур тончон кедейдин кызы:

– Ханым, сурооңузга мен жооп айтсам болобу? – деди сүрдөп, тайсалдап.

Хан уруксат берди.

– Ханым, биринчи сурооңузга жообум: дүйнөдө – эң таттуу нерсе – тил, тилден таттуу да, тилден ачуу да эч нерсе жок. Экинчи сурооңузга жообум: дүйнөдө эң күлүк нерсе – ой. Ой менен заматта каалаган жерине барасын да, кайра келесиң. Үчүнчү сурооңузга жообум: дүйнөдө Жер күчтүү. Жер баарын көтөрүп турбайбы.

Хан кедейдин акылдуу кызынын жоопторун жактырып, уулуна колукту кылып алып берген экен.

Кыргыз эл жомогунан

Суроолор:

1. Хан элине кандай деп жарлык айтыптыр?
2. Анын табышмагынын жообун айтуу үчүн кимдер келишти?
3. Байдын сулуу кыздарынын жоопторун хан эмне үчүн жактырган жок?
4. Кедейдин кызынын жооптору туура экенин эмне менен түшүндүрсө болот? Ойлонуп көргүлөчү?
5. Хан, эмне үчүн, өзү хан болсо да, уулуна кедейдин кызын колукту кылып алып берди?

Тапшырма:

Жомоктогу кыздардын мисалында кандай кыз адептүү жана кандай кыз акылдуу болорун сыпаттап айтып бергилечи. Анан ушуга ылайык кластер түзгүлө.

Баарынан ким күчтүү?

I

Кыштын күнү короз кыргоол жээктеги бадалдан койкоюп чыгып, каныга суу ичиш үчүн асты жактагы чоң сууга кирди. Ошондо узун куйругу музга чып чабышып, биротоло чыкпай калган экен.

– Ой-эй, көк муз! Дүйнөдө сенден күчтүү эч нерсе жок бейм... Заматтын ортосунда куйругумду бекем кармап-сың, – деди кыргоол.

– Жо-ок, кыргоол, – деди көк муз, – менден жазгы жамгыр күчтүү. Ал жааганда, мен бат эле эрип кетем.

Жамгыр болсо минтип айтты:

– Мен кайдан күчтүү болоюн! Менден жер күчтүү: канчалык шатырата жаасам да, бүт бойдон соруп алат, – деди.

Анда Жер сүйлөдү:

– Менден токой күчтүү. Ал менин үстүмдү каптап, жалбырактуу бутактары туш-тушка жайылып, мендеги күчтү бүт тартып кетет.

– Жок, менде күч жок, – деди токой.

– Баарынан өрт күчтүү. Ал каптаса, менин соройгон гана сөңгөгүм калат.

Суроолор:

1. Кыргоол эмне үчүн музду баарынан күчтүү деп ойлоду?
2. Жамгырчы? Токой эмнени күчтүү деди?
3. Ал эми өрт эмне дээр экен? Андан ары окуйлу.

II

Муну угуп өрт сүйлөдү.

– Менден шамал күчтүү. Андан аябай корком. Шамал катуу соккондо, чаным асманга чыгап, кайда качарымды билбей калам.

– Ырас эле, менде күч көп, – деди шамал.

– Жыгачты түбү менен жулам, үйдү кулатам, отту чачам... Бирок, ошондой болсо да, жерге жаңы чыккан көк чөпкө эч алым жетпеди. Канчалык каарданып соксом да, ал былк этип койбойт. Ошондуктан көк чөп күчтүү.

Анда көк чөп айтты:

– Менде эч кандай күч жок. Калың кой каптаганда, мени чымчылап жеп, экинчиден, туягы менен тепсеп, таза айламды кетирет. Баарынан кой күчтүү!

Анда кой байкуш минтип маарады:

– Менде күч кайдан болсун! Көк карышкыр жолукса, куйругумду бир апчып сугунуп, кекиртегимди чарт жулуп, анан баса калып жей баштабайбы! Дүйнөдө карышкырдан өтөр күчтүү жок.

– Силер эч нерсени билбейт экенсиңер! – деп улуду көк карышкыр. – Баарынан киши күчтүү! Ал кыргоолду да кармайт, музду да бузат, жаанды болсо эч тоготпойт, жерди тыткылап айдайт, токойду түбүнөн кыркат, өрттү өчүрөт, шамалды өз пайдасына жумшайт, чөптү чаап алат, койду союп жейт, мендей карышкыр эмес, илбирс, жолборстун баарын жок кылат.

Мына ошентип, дүйнөдө бардыгынан киши күчтүү деген чечимге келишиптир.

Суроолор:

1. Өрт шамалдан коркот турбайбы? Эмне үчүн коркот экен?
2. Шамал, көк чөп, кой эмне дешти?
3. Карышкыр чындыкты айтты деп ойлойсуңарбы?
4. Макул, баарынан адам күчтүү болсун, адам эмнеси менен күчтүү деп ойлойсуңар?

Тапшырма:

Адамга кара күчүнөн башка дагы да эмне керек: акылбы, билимби, байлыкпы? Ойлонуп көргүлөчү.

Эмне үчүн?

- Эмне үчүн адамдын эки колу, эки буту бар?
- Көбүрөөк эмгектенсин үчүн!
- Эмне үчүн адамда эки кулак, эки көз бар?
- Жаңылбай угуп, даана көрсүн үчүн!..

- А эмне үчүн бир гана ооз бар?
- Азыраак жеп, азыраак сүйлөсүн үчүн!..
- А эмне үчүн бир гана башы бар адамдын?
- Өз башың менен ойлонуп иш кылуу үчүн!..

Сулайман Рысбаев

Суроолор:

1. Көп эмгектенген адам кандай ийгиликтерге жетишет деп ойлойсуңар?
2. Сөздү жаңылбай угуп, даана көрүүнүн пайдасы эмнеде?
3. «Аз сүйлөп, көп тыңдоо керек» дегенге кандай көз караштасыңар? Эмне үчүн?
4. «Адам өз акылы менен иш кылуусу керек» дейт, ал эми бирөөнүн акылын угуунун кереги барбы? Силер кандай ойлойсуңар?

Туурабы?

(ыр-оюн)

Тапкыр болуп биздин да,
Көптү келет билгибиз.
Анда, оюнга кириштик
Тарта отуруп уй мүйүз.

Суроолорго жараша,
Кана эмесе, ким бачым.
Айтар экен озунуп:
«Туура эмесин», «туурасын».

Ылайыгын жооптун,
Таппай шашып калганда,
Аз ойлонсоң, тез эле,
Уйкаш келет жардамга.

Сөксөөл деген дарактар
Өсөт сазда, кумда эмес.
Туурабы бул? – ...

Колун такыр күйбөйт,
Муздап калган бууга.
Туурабы бул? – ...

Байланбаган кулунду,
Желеңди үз, туйла деш.
Туурабы бул? – ...

Шыйрактарын тартайтып,
Тартар жашайт сууда.
Туурабы бул? – ...

Атка салат чүлүктү,
Өгүзгө эмес, уйга эмес.
Туурабы бул? – ...

Фото мылтык менен да,
Чыкса болот ууга.
Туурабы бул? – ...

Санай келсең сексенден
Отуз тогуз мурда эмес.
Туурабы бул? – ...

Колдон мурда бетинди
Эч убакта жууба.
Туурабы бул? – ...

Токтосун Самудинов

Сөздүк:

сөксөөл – чөлдө өскөн майда бадал
желе – кулун байлаган керме
чүлүк – өгүздүн мурдуна тагылган иймек жыгач

Тапшырма:

Ушул сыяктуу суроолорду бири-бириңерге берип, оюнду уланткыла. Мисалы:

Кичүүнү ызаттап,
Улууну сыйла мурда.
Туурабы? – ...

Өзүң тап

Кой-козуга чуу салып,
Бээни жарат барып шыр.

Ошон үчүн эл каргап,
Атын койгон ...

Чуркайт беле тызылдап,
Оор кийимин таштаса.
Анда өтө тарбайып,
Көрксүз болмок таш ...

Кырсык туйса, шак учкан,
Кыймылы да шак, ыкчам.
Сактыгынан өлбөйт деп,
Эл атаган ...

Жакыпбек Абдылдаев

Тапшырма:

1. Табышмактардын жандырмагын терең ойлонуп, туура тапкыла.
2. Өзүңөр да табышмак айтышып мелдешкиле.

Кырк амалдын бири

I

Ит менен мышык көп жылдардан бери бир короодо жашашчу экен. Ошентсе да, экөө ынтымактуу болушуп, бир аяктан тамак жешпептир. Бирин-бири көрө калышса болду, ыркырашып, кубалашып жөнөшчү экен.

Бир күнү короодогу козу менен улактын, кой менен эчкинин ынтымактуу болуп, бир акырдан жем-чөп жеп, бир аяктан суу ичип жатышканын көрүшүп, мышык менен ит намыстанышыптыр. Анан ит мышыкка мындай дейт экен:

– Эй, мышык кошуна. Эмне үчүн биздин ынтымагыбыз жок экенин билбейм. Талашканыбыз эмне? Ушу козу менен улакча, кой менен эчкиче жокпузбу? Кел, мындан ары ыркырашпай, ынтымактуу жашайлы. Макулсунбу?

Иттин мындай акылдуу сунушун угуп, мышык ыраазы болот да:

– Туура айтасың, ит досум. Ансыз деле жан-жаныбарлардын баары экөөбүздү шылдың кылып бүтүштү. Анын үстүнө, кошуна турушуп, ынтымактуу болбогондорду Кудай деле кечирбейт дешет го... – деп, ынтымакка убадага кол берет.

Суроо:

1. Мышык менен ит экөө мындан ары ынтымактуу болуп жүрүшүнө ишенсе болобу?
2. Окуя кандай уланат деп ойлойсуңар?

II

Ошол күндөн баштап, экөө ынак дос болушат. Ит мышыктан көп өнөрдү: үй ичин, тамак ичкен аягын таза кармоону, тамак ичкен соң бети-колду жууганды, дарбазадан аша секирип, секиргенде аягы менен түшкөндү үйрөнөт. Бирөөгө жүнүн үрпөйтүп, ыркырап кантип айбат кылганды, катылганга курч тырмактары менен кантип катыгын бергенди, же чымчыктарды шырп алдырбай кантип кармап жештин амалдарын билет.

Ошентип жүргөндө жадыраган жай өтүп, кычыраган кыш келет. Кыш келгени ит менен мышыкка кыйын болду. Ит күнү-түнү короо кайтарат. Мышык болсо, тумшугун куйругуна катып, күркүрөп уктап, үйдө жылуу жата берет. Кечинде ит келсе же тамак калбайт, же жылуу төшөнчү артпайт.

Бир күнү үшүп, карды ачып, ачуусу менен келген ит мышыкты уктап жаткан жеринен апчып ыргытат. Мышык болсо «арр!» этип, иттин бетин тытып алат. Экөөнүн

чатагы кайра башталат. Короого качып чыккан мышыктын артынан ит кууп жөнөйт. Мышык короо айланып качат, артынан калбай ит кууп жүрөт. Акыры мышык короодогу чоң кара бактын үстүнө чыга качып кутулат. Ит анын артынан бакка чыга албай кала берет.

Ошондо ит:

– Эй, мышык дос. Экөөбүз ынтымактуу жүргөн кезибизде мага далай өнөрүңдү үйрөттүң эле. Эмне үчүн бактын үстүнө чыга качуу өнөрүңдү үйрөтпөдүң эле? – дейт экен ызалуу. Анда мышык итке мындай дейт:

– Акыры бир күнү экөөбүздүн ортобузда уруш чыгарын, ошондо сен менин жанымды койбой кууп жетип, жеп коёруңду ойлогон жок дейсинби?

Ошон үчүн сага бул өнөрүмдү үйрөтпөй сактаган болчумун.

– Билдим, досум, – дейт анда ит, – мышыктын кырк амалы бар дечү эле. Көрсө, бул сенин кырк амалыңдын бири турбайбы.

Суроолор:

1. Ит менен мышык эмне үчүн ынтымактуу болуу үчүн убадалашыптыр?
2. Бирок алар ошол убадасына тура алыштыбы? Тура албаганына эмне себеп болду?
3. Экөө кайрадан уруша кетишкенде, мышык иттен кантип кутулду?
4. «Мышыктын кырк амалы» дегенди кандай түшүндүрөңөр? Аны тексттен таап түшүндүргүлө.

Тапшырма:

Ит менен мышыктын адамдарга кылар кызматы менен пайдасын жана түрдүү сапаттарын баяндап, кластер түзгүлө.

ТОКОЙДОГУ ОКУЯ

Сүрөт боюнча аңгемелешүүгө багыт берүүчү суроолор:

1. Токойдо кайсы жаныбар жана канаттуулар чогулушуптур?
2. Алар эмне максат менен чогулушту деп ойлойсуңар?
3. Коён эмне тууралуу айтып жатат деп ойлойсуңар?
4. Айбандардын падышасы арстан тууралуу эмнелерди айта аласыңар?
5. Жаныбарлар да ынтымактуу жашашы керек дегенге кандай ой-досуңар? Өз ара пикир алышкыла.

Искак Раззаковдун балалык кези

I

Эрте жазда айылдын чети менен бир топ атчандар жай бастырып келе жатышты. Амир ажы жанындагы урматтуу адамдар менен өткөн-кеткенди сүйлөшүп, тегерекке көз чаптырып баратты. Ак-Эшменин ак куму жерге төшөлгөн кең жайыкта ойноп жаткан топ балдарга, анан да кумга түшүрүлгөн шаардын картасына көзү түштү. Аң-таң калган ажы аттын башын тартып, балдарга карай бастырды. Анын артынан калгандары да жете келишти.

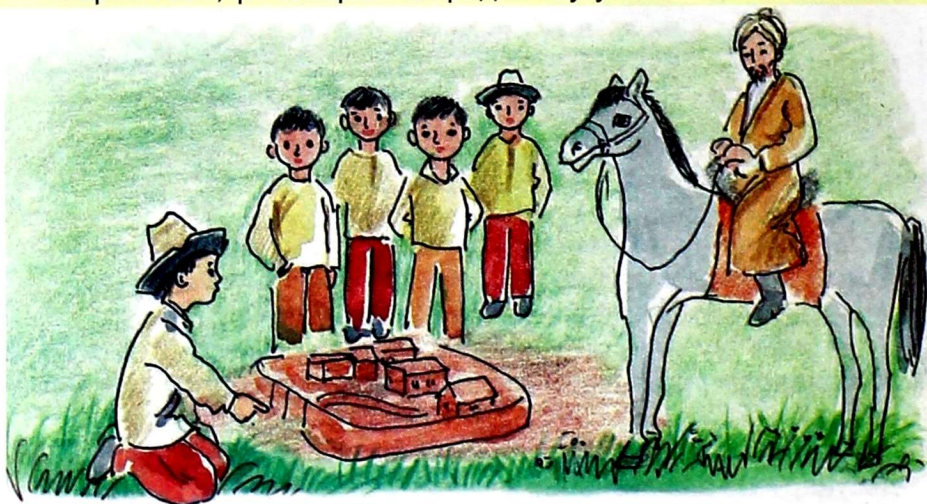
– Ассалоому алейкум, жигиттер. Бу силер эмне кылып жатасынар? – деп сурап калды кызыга ажы.

Балдар чочуркай унчукпай туруп калышты. Ортодогу жымжырттыкты Исхак бузду:

– Алейкума салом, Ажы ата. Биз шаар куруп жатабыз. Мына бул – коргону, мына мунусу – дарбазасы, мына булар – көчөлөрү, а булар – үйлөр, тигил болсо – дүкөн. А бул болсо – дарыясы, – деп жерде жаткан ак куурайды колуна ала коюп, баарын түгөл көрсөтүп түшүндүрүп бере койду.

Суроо:

Кичинекей Исхактын жообу силерге жактыбы? Тексттен ошол жерин таап, үн чыгарып кайрадан окугула.

II

Исхактын көңүлүндөгү шерденүү, сыймыктануу өнүнөн да, сүйлөгөнүнөн да даана байкалып турду.

Амир ажы тогологунан келген, кара тору, бажырайган көзүнөн от жанып турган баланы таң калычтуу тигиле карады. Анын тартынбастан батыл сүйлөгөнүнө, жылдызы жанган жүзүнө назары түштү.

Амир ажы бир канча убакка дейре унчукпай туруп, Исхакты мээрим төгө карады да, алдыга бастырып кетти. Анын артынан калгандары жөнөп кетишти.

Амир ажыны жети жашар баланын айткан сөзү, түзгөн картасы таң калтыра берди. Атчандар Ак-Эшме коктусунун кырына чыккан кезде, Амир ажы аттын башын тартып токтотуп, жанындагы чогуу жүргөн урматтуу кишилерине мындай деди:

– Жанагы батыл сүйлөгөн кара тору бала бир адам болуп чыгат. Бирок, биз аны көрбөй калабыз го...

Ажы ата Исхакка астейдил назарын салды.

Эки жолу Меккеге, Каабага барып, ажы болуп келген Амир ажыны таң калтырган кичинекей Исхак эч нерседен бейкапар достору менен кайрадан өз ишине киришип, «шаар курууну» астейдил улантып жатты...

Кийин бала чын эле чоңойгондо, элге кызмат кылган, эл үчүн күйгөн адам болуп чыкты. Ал – улуу инсан Исхак Раззаков болчу.

Батма Абдухамидова

Сөздүк:

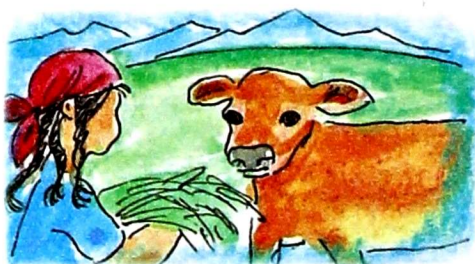
Ажы – Меккеге барып келген адам
батыл – тартынбай
астейдил – чын пейилден

Суроолор:

1. Атчан улуу кишилер эмне үчүн токтоп калышты?
2. Исхактын жообуна эмне үчүн Амир ажы таң калды деп ойлойсуңар?
3. Чоңойгондо элге кызмат кылуу дегенди кандай түшүнөсүңөр?
4. Силердин кандай максаттарыңар бар? Өз ара ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

«Жакшы тилек – жарым ырыс» деген макалдын маанисин чогуу чечмелегиле.

Бир сөздөгү үч сөз

«МУ300» деген бир сөздөн
Сен табасың үч сөздү.
«300» башында
«МУЗ» турат,
А калганын издешчи.
«УЗ» апанын килеми,
Таң калтырды Бишкекти.

Токтосун Самудинов

Сөздүк:

уз – чебер

Суроолор:

1. «Кой» деген сөздүн канча мааниси бар экен? Алар тууралуу түшүнгөнүңөрдү айтып көргүлөчү.
2. Дагы кандай сөздөрдүн көп мааниси бар экенин билесиңер? Айтып көргүлөчү, мисалы: жаз – мезгил, жаз – дептерге жаз ж. б.

Аралашкан ариптер

СКАУГМЫУЗРГААН

Куштан ала өңү бар,
Чопо идишти бөлүп ал.

(сагызган, кумура)

КБАУЙУРДААКН

Жерди эмне дейт суу ичпес,
Атты эмне дейт күйүкпөс.

(кайрак, буудан)

Токтосун Самудинов

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1. Келгиле, мелдешебиз. Ким туура жана тез жооп айта алат экен.

- Аюу баласы кандай аталат?
- Бөрсө баласы кандай аталат?
- Колуң такыр күйбөйт,
Муздап калган сууга.
Туурабы бул? – ...
- Ак кум бетине шаар курган кичинекей баланын ысмы ким эле?
- «Төртөө» деген сөздөн үч сөз таап айткылачы.
- Суу ичпес жерди эмне дейт?
- Чарчабас да, күйүкпөс атты эмне дейт?
- Носорогду кыргызча кандай атайбыз?
- Адамда эмне үчүн эки колу, эки буту бар?
- Эмне үчүн эки көзү, эки кулагы бар?

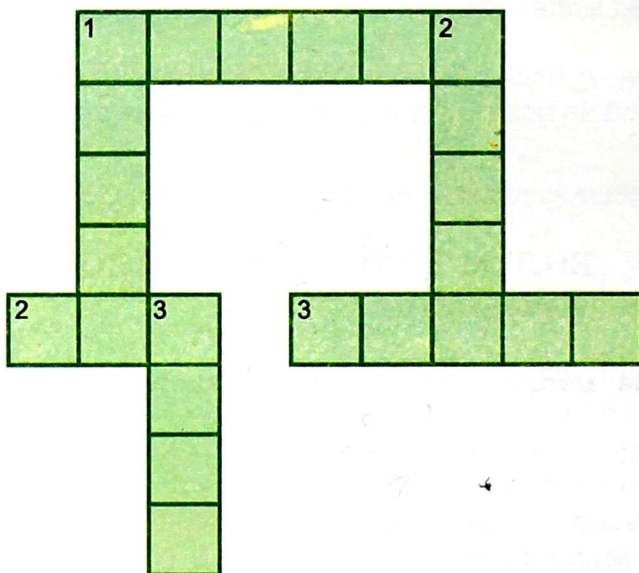
2. Кроссворду толтургула.

Туурасынан:

1. Түлкү баласы кандай аталат?
2. Жарыктан качкан канаттуу кандай аталат?
3. Түгөйүн издеп үн салган куштун аты?

Тигинен:

1. Жапыз деген сөздүн каршы мааниси?
2. Сөйкөнүн экинчи аталышы кандай?
3. Үйүн жонуна көтөргөн жандык кандай аталат?

Байчечекей (Уламыш)

Илгери өткөн заманда төрт түлүгү шай бир бай болуптур. Бай улгайганга дейре бала көрбөй кайгырып жүргөн мезгилде кебезден ак, айдан сулуу, гүлдөн назик, жалгыз кыздуу болот.

Мезгил өтөт. Кызы чулдурап сүйлөп, там-туң басып, атасынын кайгыдан карып болгон жүрөгүн жашартып, жашына жаш кошуп, көңүлүн кушубак кылат.

Күндөрдүн биринде кыз талаадан ойноп келип эле, «башым» деп ооруп, табити эч нерсе тартпай, жеген тамагы аш болбой, төшөккө жатып калат. Атасы тегеректеги табыштарды алдырат. Бирок, бири да кыздын оорусунун себебин билбей, баштары катат.

Амалы түгөнгөн бай:

– Карыганда тапкан жалгыз кара чечекей баламан айрылат турбаймынбы, кудай, – деп ботодой боздойт.

Күндөр өтө берет, кыздын адам болбосу билинет. Ошол мезгилде кайдан-жайдан келгени белгисиз, ааламды кезген думана пайда болот.

Ал келип, кыздын тамырын кармап:

– Бактыңыз бар экен, байым. Кызыңыздын үч күндүк гана өмүрү калган экен. Улуу тоонун башында калың карга карабай желегин жайган, какшаган суукка туруштук берип өскөн, жаздын, жашоонун жышаанын берген бир кичинекей сары гүл бар. Колунуздан келсе, ошону тез алдырыңыз. Кызыңыздын дартына бир болсо, ошол гүл даба болот, – дейт.

Сүйүнгөн ата жигиттерин тездетип ошол гүлгө жиберет. Жигиттер баягы кереметтүү сары гүлдү үчүнчү күн дегенде алып келип калышат. Табыш гүлдү кызга иске-

тип, кайнатып берип, кырк күн жанынан жылбай карайт. Кырк биринчи күн дегенде кыз төшөктөн туруп, сыртка өз алдынча чыгып калат.

Күндөр өтүп байдын кызынын демине дем, күчүнө күч кошулуп тыңый баштайт. Оюнкараак кызынын баштагыдай так секирип ойноп, күлкүсү шандуу чыгып калганын көргөн байдын көңүлү тынат. Бай касиеттүү думананы ыраазы кылып узатат.

Ошондон кийин эл байдын жалгыз кызын өлүмдөн алып калган кереметтүү кичинекей сары гүлдү «байчечекей» деп атап калышыптыр.

Эл казынасынан

Сөздүк:

чечекей – жалгыз

Суроолор:

1. Байдын жалгыз кызынын оорусуна дабагер табылдыбы?
2. Белгисиз думана кайсы гүлдү оорунун дабасы деп айтты?
3. Дарылык касиети бар кичинекей сары гүл эмне себептен «байчечекей» аталып калыптыр?

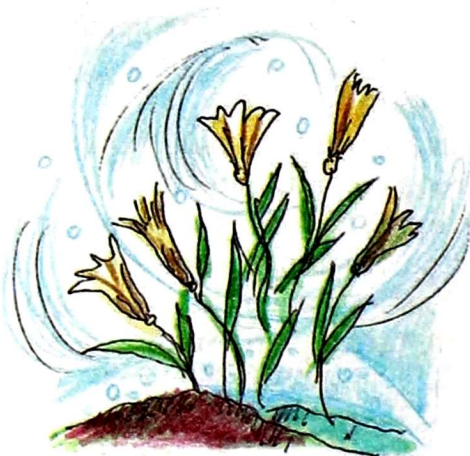
Байчечекей

Адыр менен колоттун,
Теңи кара, теңи кар.
Ал аңгыча гүл жайнайт,
Кардай аппак өңү бар.

Ырдайт бизге эң алгач,
Жарашыктуу жаз ырын.
Ичке, назик сабагы,
Дир-дир этет акырын.

Байчечекей – баатыр гүл,
Бороондо да үшүбөйт.
Колдору шок балдардан,
Коркконунан титирейт.

Токтосун Самудинов

Суроолор:

1. Бул ырда байчечекей гүлүн эмне үчүн «баатыр гүл» деп атап жатат?
2. Жазында гүлдөрдү үзүп алып, гүлдесте жасоо туурабы? Эмне үчүн?
3. Силер гүлдөргө кандай мамиле жасайсыңар? Сүйлөп бергиле.

Тапшырма:

Ырлардын силерге жаккан саптарын жаттап алгыла.

Керемет учур

Булбул сайрап бактагы,
Бүчүр байлап шак дагы.
Кытыгылап сезимди,
Күлөт тура жаз дагы.

Түркүн-түркүн гүл ачып,
Асман ачык, күн ачык.
Сур булуттар кечээки
Кетишиптир кыр ашып.

Көгөөн учуп дыңылдап,
Чегирткелер чырылдап.
Айтор, баары жайдары,
Өз тилинде ыр ырдап.

Гүл тагынып жакама,
Жазды окшотуп апама,
Берекелүү, табышкер
Күз окшош – дейм атама.

Жыпара Исабаева

Суроолор:

1. Эмне үчүн жаз мезгилин керемет учур дейбиз?
2. Силер жашаган жакта кандай жаныбарлар, канаттуулар, курт-кумурскалар, өсүмдүктөр бар? Аттарын атап, алар тууралуу билгениңерди айтып бергиле.
3. Акын эжеңер эмне үчүн «жазды апама, күздү атама окшотом» дейт? Силер кандай ойлойсуңар?

Тапшырма:

Ырды жаттап, көркөм айтып бергиле.

Балдар менен турналар

- Эй, эй, каркыра, турна,
Кайдан келе жатасың?
– Алтын самай кыз алып,
Кыштан келе жатамын.
– Эй, эй, каркыра, турна,
Эми кайда барасың?
– Күмүш көкүл бала алып,
Күнөс жерге барамын.
– Эй, эй, каркыра, турна,
Күнөс жерде эмнең бар?
– Жакшы окуган байкем бар,
Таза жүргөн эжем бар.
– Эй, эй, каркыра, турна,
Бизден таза, ак бекен?
– Силердей эмес, эжекем
Мектебинен кечиккен.
– Эй, эй, каркыра, турна,
Кана, дагы бирдеме айт?
– Конгуроолор шыңгырайт,
Бизди ээрчибей кайра кайт.

Алыкул Осмонов

Суроолор:

1. Жаз мезгили келгенде кандай канаттуулар учуп келе башташат экен?
2. Каркыра, турналар кайдан учуп келе жатышыптыр? Кайда учуп барабыз дешет? Ырды ролго бөлүштүрүп, көркөм окуп бергиле.
3. Ага-эжелери тууралуу эмнелерди айтышты? Алардан кандай үлгү алса болот?
4. Балдарга каркыра, турналар кандай кеңеш айтышты?

Тапшырма:

Ырга жараша элестетип сүрөт тарткыла жана ырды жаттап алгыла.

Бак тигели

Бак тигели, курбулар,
Булбул конуп ыр кылар.
Жакшы балдар экен деп,
Жардамдашпай ким турар.

Бактар шактап бүр алсын,
Шактары өсүп буралсын.
Жакшы балдар тиккен деп,
Жаратылыш кубансын.

Көгөрсө бак, карашат,
Көлөкөсүн самашат.
Жашылданып айлана,
Жай турмушка жарашат.

Сууну бурсак жүгүрөт,
Бак өскөнү билинет.
Абдан жакшы болду деп,
Ата-энебиз сүйүнөт.

Көркө келип көчөбүз,
Көрүп күндө өтөбүз.
Билим алып, көп окуп,
Биз да бактай өсөбүз.

Бактыгүл Чотурова

Сөздүк:

жай турмушка – *мында*: тынчтык мезгилине деген мааниде

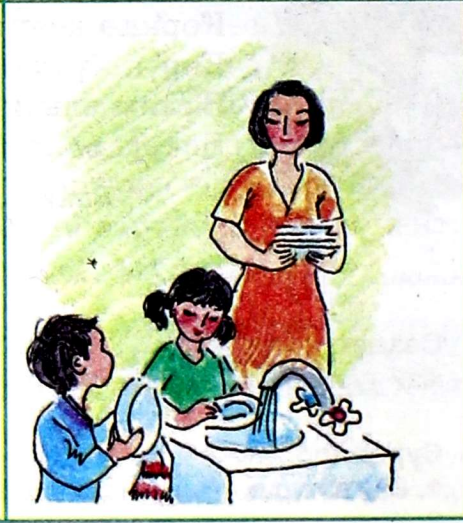
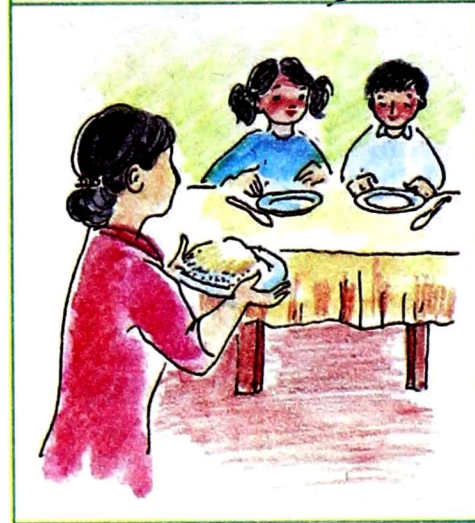
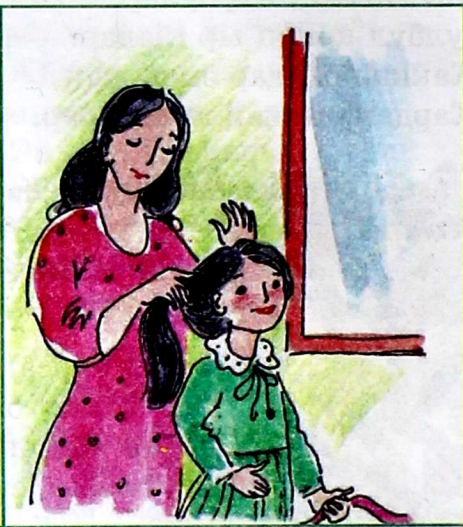
Суроолор:

1. Бак өстүрүү үчүн кандай иш-аракеттерди жасоо керек экен?
2. Жаз келгенде силер кандай жумуштарды аткарасыңар?
3. Бактай болуп өсүш үчүн силер эмне кылышыбыз керек деп ойлойсуңар?
4. «Жаз – жарыш, күз – күрөш» деген макалдын маанисин чечмелегиле.

Тапшырма:

1. Ырды жаттап, көркөм айтып бергиле.
2. Өз айылыңар тууралуу сүрөт тарткыла.

БААРЫНАН ЭНЕ ЫЙЫК

Сүрөт боюнча чакан дил баян жазууга багытталган суроолор:

1. Апа бала үчүн кандай камкордуктарды көрөт экен?
2. Апанын жасаган эмгектерин атап көргүлөчү?
3. Апаларыбыз бизге кандай мамиле жасашат?
4. Өзүңөрдүн апаңар, чоң эне, таенеңер тууралуу эмнелерди айтып бере аласыңар?
5. Биз апаларыбызды кантип сүйүнтсөк болот?

8-Март – Аялдардын эл аралык күнү

8-Март – энелердин, эжелердин жана карындаштарыбыздын Эл аралык майрамы. Бул майрам – бардык майрамдардын сулуусу, сүйкүмдүүсү. Анткени ал, адегенде, бизди жарык дүйнөгө апкелген, наристе курагыбыздан бери күнү-түнү алпештеп өстүрүп, түн уйку, күн тынчтыгын бизге арнаган энелерибиздин майрамы. Ошол үчүн биз энелерибизди бул күнү айрыкча урматтап, сыйлап, белек тартуулашыбыз керек. Бардык сабактарыбызды «бешке» окуп, адептүү, тартиптүү, таза жүрүп, жакшы адам болуп, энелерибизди кубанталы.

Бирок, биз бир нерсени эстейли. Энелерибизди ушул майрам күнү гана эмес, ар күнү урматтап, эч качан капа кылбай, эмгегин сыйлайлы. Энелерибизге түбөлүк карыздар экенибизди эч качан унутпайлы, достор!

Баарыбыздын майрамыбыз

8-Март майрам,
Бизге дагы шат майрам.
Байчечекей табабыз,
Апабызга капкайдан.

Текке кетпейт камыбыз,
Жыргайт чалкып жаныбыз.
Апамдыкы – деп коюп,
Майрамдайбыз баарыбыз.

Абзий Кыдыров

Суроолор:

1. 8-Март майрамы кимдердин майрамы экен? Апалар тууралуу дагы кандай жылуу сөздөрдү айтар элеңер?
2. Апаларды майрамы менен куттуктап, эмнелерди белек кылсак болот?
3. Апаңардын бир күндүк түйшүгүнө көңүл бөлүп, ал тууралуу айтып көргүлөчү?

Тапшырма:

1. Ырды жаттап көркөм айтып бергиле.
2. Апа жөнүндө макалдардан жана ырлардан жаттап келгиле.

Энелердин майрамы

Асмандагы Ай дагы,
Жарык чачып жайнады.
Ал анткени айга окшош,
Апакемдин майрамы.

Күлмүндөгөн Күн дагы,
Күмүш нурун арнады.
Ал анткени гүл жыттуу,
Апакемдин майрамы.

Апакебай, ыйыгым,
Алтын күндөй бийигим.
Аман-эсен жүрөгөр,
Жарык чачып биз үчүн.

Апакебай, ак таңым,
Алдей айтып бакканым.
Бүт дүйнөнү кыдырып,
Айтып бүтпөс дастаным.

«Балаты» журналынан

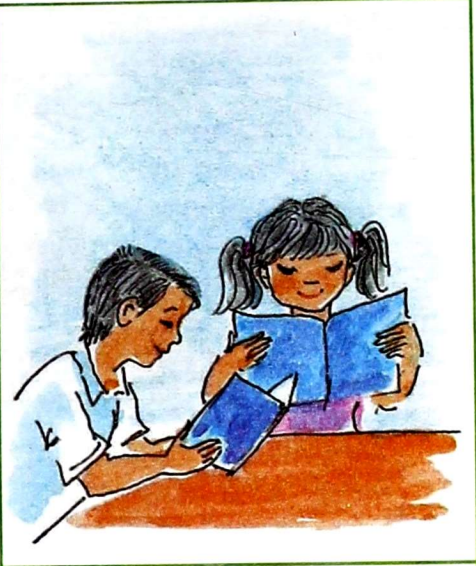
Суроолор:

1. Ырлардын кайсысы силерге өзгөчө жакты? Эмне үчүн?
2. «Гүл жыттуу» деп, кайсы мезгилди айтып жатат деп ойлойсуңар?
3. Апаларга арнап Ай жарык нурун, Күн күмүш нурун чачканын кандайча түшүндүрөсүңөр?
4. Апа-эжелерди куттуктап, жылуу сөздөрүңөрдү айтып көргүлөчү?

Тапшырма:

1. Ырды жаттап көркөм айтып бергиле.
2. Апаларга арнап ыр, куттуктоо, каалоо-тилек сөздөрүн жазып келгиле.

АПАМА АРНАЙМ

Сүрөт боюнча сүйлөп берүүгө жана дил баян жазууга багыт берүүчү суроолор:

1. Апаларыбызды кантип кубандырсак болот экен?
2. Апанын эмгегин канткенде актоого болот деп ойлойсуңар?
3. Ар бир иште апаларга кол кабыш кылуу керек экендиги тууралуу оюңарды айткыла.
4. Апаңарга арнаган жылуу сөздөрдү айтып көргүлөчү.

Бул адептүү кайсы кыз?

Абай салчы бир кызга,
Эл айтса, анда ырас да:

«Адептүү бир кыз бар» – дейт,
Ушул 2-класста.

«5» ке окуйт сабагын,
Үйдө дагы карагын:

– Үй шыпырып, идиш жууйт,
Эч бүркөбөй кабагын.

Адаты – эрте ойгонуу,
Азайтыптыр ойноону.

Айтор, абдан иштерман,
Апасынын оң колу.

Дептерлери башкача –
Ичи-сырты таптаза.

Бой көтөрбөйт эч качан,
Жакшы кыз, – деп мактаса.

Жардам берген жана да,
Ага, буга, сага да.

Бу кайсы кыз адептүү,
Барбы ушу арада?

Жыпара Исабаева

Сөздүк:

абай салчы – *мында*: көңүл салчы

Суроолор:

1. Адептүү кыздын кандай жакшы сапаттары бар экен?
2. Адептүү болуу үчүн дагы кандай жакшы иштерди жасаш керек деп ойлойсуңар?
3. А силердин араңарда кимди абдан адептүү деп эсептейсиңер? Эмне үчүн?

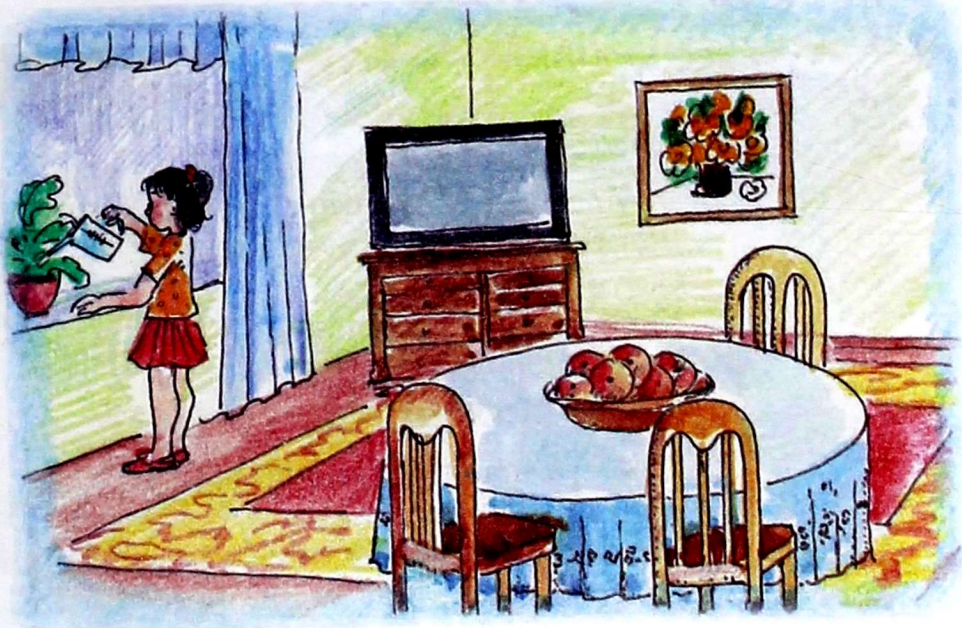
Тапшырма:

1. Адептүүлүк жөнүндө макалдарды таап келгиле.
2. Ырды жаттап алгыла.

Апам иштен келгенде

Сабак бүткөн соң, классташтар үйгө карай кетип бара жатышты. Алар өз ара жарышып, апалары иштен келгенче эмне иш кыларын айтканга биринен-бири озунуп жатышты. Биринчи болуп Рахат сөз сүйлөдү:

– Мен апам жумуштан келгенче үй жыйнап, чыныларды жууп коём.

Бермет да жасаган ишин айтканга шашты:

– А мен болсо, апама ысык чай даярдайм.

– Очокко жакканга ыңгайлуу болсун деп, агам экөөбүз отун камдап коёбуз, – Азиз токтоо сүйлөдү. – Апам иштен келгенде абдан ыраазы болуп, бизди мактайт.

– А мен болсо, бөлмөдөгү гүлдөргө суу куям..., – энтиге сөзгө кошулду Асема.

А силерчи, балдар? Аңгемени эми силер улантып көргүлөчү.

– ...

«Кырчын» журналынан

Суроолор:

1. Балдар апаларына кантип жардам беришет экен?
2. А силер апаңарга кандай жардам бересиңер? Айтып бергиле.
3. «Мен апамды кантип кубанттым?» деген темада бири-бириңер менен ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

Эне тууралуу ыр, макалдардан таап, жаттап келгиле.

Нооруз

Өмүр тилеп балдарга,
Ден соолук тилеп чалдарга,
Өсүүнү тилеп көк тиреп,
Карагай, кайың, талдарга,
Келди нооруз майрамы,
Көрүнүшү жайдары.

Көрүнүп шандуу кап-кайдан,
Ала-Тоодой чалкайган,
Ысык-Көлдөй жайкалган
Келди каалап, жаз майрам:
Көл бөксөрбөй, толушун,
Элде тынчтык болушун.

Сайрандап эркин бой керип,
Сүмөлөк жасап, той берип,
Келди майрам нур жүздүү!
О, жаш досум, бол шерик!
Достуктун ырын ырдайлы,
Болбосун элде муң-кайгы.

Темиркул Үмөталиев

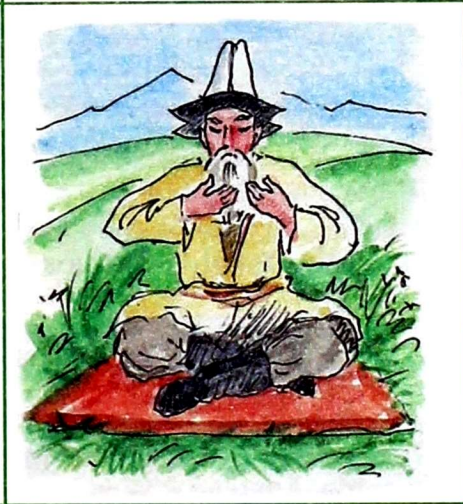
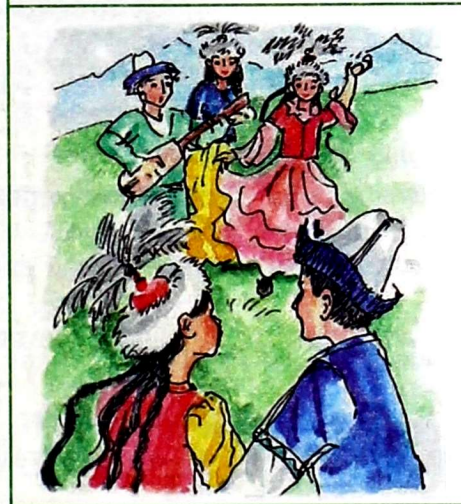
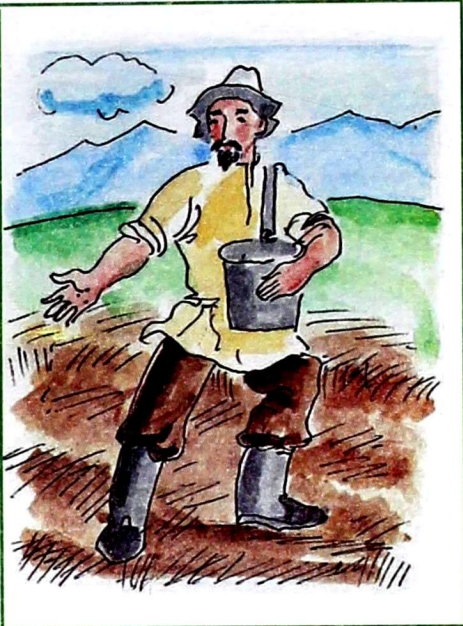
Суроолор:

1. Нооруз майрамын кайсы мезгилде белгилейбиз?
2. Эмне үчүн Нооруз күнү арча түтөтүп аласташарын билесиңерби? Айтып көргүлөчү.
3. Бул күндө адамдар бири-бирине кандай жакшы каалоо-тилектерди айтышат?
4. Сүмөлөк тууралуу эмнелерди билесиңер?

Тапшырма:

Силер да бири-бириңерге жакшы каалоо-тилек айтып көргүлөчү.

КЕЛ, НООРУЗУМ, КЕЛЕ ГОЙ!

Сүрөттөр боюнча дил баян жазууга багыт берүүчү суроолор:

1. Умай эне кандай тилектерди айтып аластаганын уккан белеңер?
2. Баба дыйкан эмне максат менен эгин эгет деп ойлойсуңар?
3. Ак бата алуунун маанисин кандай түшүнөсүңөр?
4. Нооруз майрамын элдер кандай майрамдашат?
5. Силер Нооруз майрамына кандай даярданасыңар?
6. Жаңы жылдан кандай тилек кылдыңар?

Балдарга насыят

Ырыскыңы бекерге
Төкпөгүлө, балдар, ай.
Акарат кылып бирөөнү
Сөкпөгүлө, балдар, ай.

Киши билбестиктен сүйлөсө,
Какпагыла, балдар, ай.
Бош куржунга сук колду
Салбагыла, балдар, ай.

Мурдунду бөөдө көтөрүп
Көппөгүлө, балдар, ай.
Бирдин көөнүн оорутуп
Кетпегиле, балдар, ай.

Бирөөнүн болсо буюму,
Албагыла, балдар, ай.
Жаманатты – наалатка
Калбагыла, балдар, ай.

Түбү кандай болушун
Эстегиле, балдар, ай.
Минип турган атыңды
Чаппагыла, балдар, ай.

Каяша сүйлөп, сөз кайрып
Турбагыла, балдар, ай.
Шоктук кылып бирөөнү
Урбагыла, балдар, ай.

Барпы Алыкулов

Суроолор:

1. Барпы атабыз кандай насыяттарды айтып жатат?
2. Эмне үчүн бирөөгө жаман сөз айтып, көңүлүн оорутпаш керек экен?
3. Бирөөнүн буюмун уруксатсыз алуу туурабы? Силер кандай ойлойсуңар?
4. Силерге ата-энеңер кандай насаат сөздөрдү айтышат? Эстеп көргүлөчү?

Тапшырма :

Туура эмес сүйлөгөн сөздөрүңөрдү, ката иштериңерди эстеп көргүлө. Аларды жоёруңар тууралуу убада бергиле.

Ай

Ай жаркырайт асманда,
Куду алтын чарадай.
Карап турду Өмүрбек,
Кызыгуусу тарабай.

Алтын чара асманда
Аста жылып баратты.
Балдар түндө коркот – деп,
Жарык нурун таратты.

Өчүп, жанып жылдыздар,
Өздөрүнчө ойноду.
Аларды Өмүр: «Чоң Айдын
балдары» – деп ойлоду.

Байтемир Асаналиев

Суроолор:

1. Асманда жаркыраган айды Өмүрбек эмне деп ойлоду?
2. Жылдыздарды Айдын балдары деп айтууга болобу?
3. Айдын жаңырганын, толгонун көрдүңөр беле? Байкаганыңарды айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

Айга жана жылдыздарга байкоо жүргүзгүлө. Жылдыздардын аттарын, Ай тууралуу билгениңерди айтып бергиле.

Чиркей, чабалекей жана жылан

Илгери-илгери жер жүзүн топон суу каптаптыр. Ошондо Нук пайгамбар чоң кеме жасап, «жан-жаныбарлардын тукуму үзүлбөсүн» деп ар бир жаныбарлардан бир эркек, бир ургаачыны кылып, кемеге салууга буюрган экен. Күндөрдүн биринде кемедө тешик пайда болуп, кемеге суу кире баштайт. Көрсө, аны чычкан тешиптир. Нук пайгамбардын айласы кетип:

– Ким бул тешиктен суу өткөрбөй жаап тура алат! – деп жар чакырат.

– Мен суу киргизбей кармап турам! – деп жылан чыгат. Ошол убадасына бек болуп, топон суу бүткөнчө бир тамчы сууну кемеге киргизбей тосуп турат. Алар акыры кургакка чыгышат. Нук пайгамбар жыландын эмгегине ыраазы болуп, өзүнө чакыртат.

– Жылан, сага ыраазымын. Эмгегине кандай акы аласың? – деп сурайт.

– Дүйнөдө эмне таттуу болсо, ошону алам, – дейт жылан.

– Эмесе, ар бир жаныбардын, жемиштин даамын татып, эмне таттуу экендигин билип кел, – деп Нук пайгамбар чиркейди жумшайт.

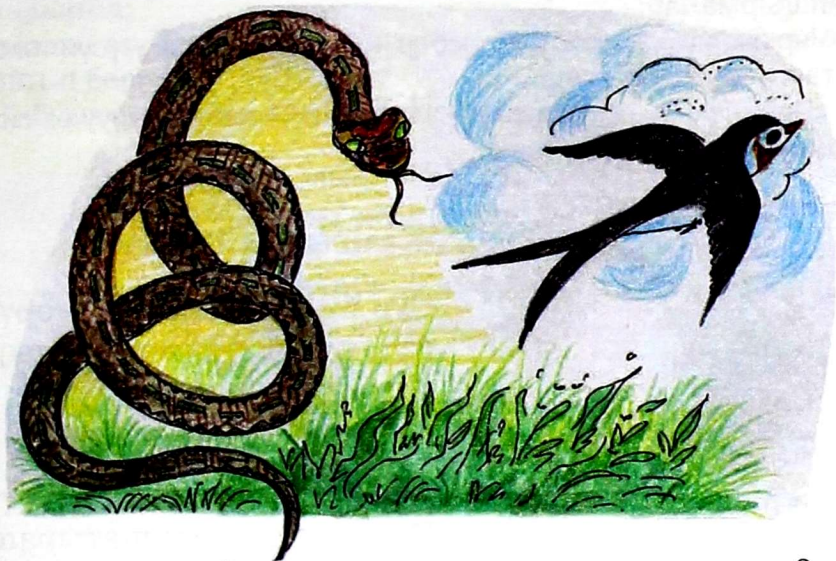
Чиркей бүт ааламды кыдырып, жан-жаныбарлардын, өсүмдүктөрдүн даамын татып, кайра келе жатканда, анын алдынан чабалекей тосуп:

– Чиркейим, эмненин даамы таттуу экен? – деп сурайт.

– Баарынан адамдын каны таттуу экен, – дейт чиркей.

– Тилиң кандай болуп калыптыр, таттуу даамга кандай болгонун көрөйүнчү? Тилиңди бери сунсаң? – дейт чабалекей.

Чиркей тилин суна бергенде, чабалекей анын тилин сууруп алат.

– Кана, чиркейим, эмненин даамы таттуу экен? – деп Нук пайгамбар чиркейден сураганда, ал «кың-кың» этип эч нерсе айталбай коёт.

– Баканын каны таттуу экен деп жатат, – деп чабалекей жооп берет анын ордуна.

Чабалекейдин сөзүнө ачуусу келген жылан куйругу менен бир чапканда, чабалекейдин куйругу экиге бөлүнүп калат экен. Ошондон улам анын куйругу эки ача болуп калыптыр.

Нук пайгамбар чабалекейдин сөзүнө ишенип, баканы жыланга буйруп коюптур. Ошондон улам жылан бака соруп калат. Эгерде чабалекей болбогондо, жылан адамдын канын соруп калмак экен. Жылан менен чабалекейдин өч болуп, адам менен чабалекейдин дос болуп калышы ошондон улам болуптур дешет.

Элдик жомок

Суроолор:

1. Нук пайгамбар эмне үчүн бардык жаныбарлардан бир түгөйдөн кемеге салып алган экен?
2. Жыланды кайсы эмгеги үчүн пайгамбар сыйламакчы болот?
3. Чиркей кимдин каны таттуу экен деп бара жаткан эле?
4. Эмне үчүн чабалекейге жыландын ачуусу келет?

Тапшырмалар:

1. Чиркей, чабалекей, пайгамбар – үчөөнүн сүйлөшүүсүн тексттен таап, көркөм окугула.
2. «Чабалекей – адамдын досу» дешет. Ушул тууралуу өз оюңарды айтууга даярдангыла.

Жамгырдан соң

Сур булут жылып түнөрүп,
Күн нурун бизден жашырды.
Куюндап шамал ызалуу,
Удургуп барып басылды.

Жагымдуу жаздын жамгыры,
Көнөктөп төктү шатырап.
Күн нуру шоола жиберип,
Булутту сүрүп качырат.

Суу шимип талаа гүлдөрү,
Көркүнө чыгат буралып.
Бөрсөйө түшкөн бүчүрдөн,
Мөлтүрөйт тамчы куланып.

Сергиди жер да дем алып,
Ой-тоосу жашыл тазарып.
Жагымдуу жаздын жытынан,
Табият калды жашарып.

Дүйшөбүбү Жамансартова

Суроолор:

1. Жамгырдан соң айлана кандай болуп калат? Сүрөттөп айтып көргүлөчү.
2. Акын эмне үчүн «жамгыр жаагандан кийин табият жашарып калды» деп жатат? Ошол саптарды ырдан таап көрктүү окуп бергиле.
3. «Жамгыр менен жер көгөрөт, бата менен эл көгөрөт» деген элдик макалдын маанисин кандай түшүнөсүңөр? Оюңарды айтып көргүлөчү.

Тапшырма:

1. Ырдан өзүңөргө жаккан саптарын жаттап алгыла жана көрктүү айтып бергиле.
2. Табышмактардын жандырмагын тапкыла.

Буту жок басат,
Канаты жок учат.

Кара-кара, кара тоо
Кандар өтүп баратат.
Бийик-бийик, бийик тоо,
Бийлер өтүп баратат.
Бийдин уулу Шадыкан,
Шыбыратып баратат.

Таранчы

Илгери-илгери канаттуулардын падышасы өзүнө өзгөлөрдө жок бир керемет шаар курдургусу келет. Бул оңой иш эмес эле да. Ошондуктан ааламга жар салып, канаттуу куш аттуулардын баарына кабар жиберет. Кеп-кеңеш, жардам-көмөк сурайт. Моюн толгоп келбегендерин жазага тарттырат. Келип алып, кыйноо-кыстоого чыдабаган-

дары качат. Кармалгандары жан чыдагыс азап-торго кабылат. Кыскасы, эки канатын эркин кагып, көк майсаңдуу чөп менен ак булуттуу көгөргөн көктүн ортосуна сайран курган куштарга караңгы түн түшөт.

Шаар курулушу ондогон жылдарга созулат. Качкын-бозгундар көбөйө бергендиктен, залым падыша канаттуулардын шыйрактарына кишен, тушамыш салат. Качып чыккандар азаят. Бирок ошолордун ичинен таранчы чымчык баарына кайыл болуп, тушамышы менен качып кетет. Адамдар жашаган жерден башпаанек издеп, биротоло байырлап калат. Башка канаттууларча арыштабай, кош аяктап секирип калганы ошондон дешет.

«Байчечекей» журналынан

Сөздүк

өзгөлөрдө – башкаларда

кишен – бутту тушаган темир

тушамык – бутту тушаган жип

кайыл болуп – *мында*: макул болуп деген мааниде

башпаанек – жашай турган жер

кош аяктап – эки буттап

Суроолор:

1. Канаттуулардын падышасы эмне үчүн куштарды кыйноого салат экен?
2. Падыша канаттууларга кандай кордуктарды көрсөтө баштайт? Жомоктон таап үн чыгарып окугула.
3. Таранчыга адамдар жардам кылыштыбы? Таранчы эмнеликтен кош аяктап секирип калыптыр?

Тапшырма:

1. Таранчыны көргөн белеңер? Сүрөттөп айтып бергиле. Анын секирип жүргөнүн көңүл бөлүп байкагыла.
2. Канаттуулар үчүн кандай кам көрүү керектиги тууралуу оюңарды айткыла.

1. Бул бөлүмдө силерге кайсы чыгарма өзгөчө жакты? Ал чыгарманын мазмунун эстеп көргүлөчү.
2. Жаз мезгилинин башка мезгилдерден кандай айырмачылыктары бар экен? Жаз мезгилиндеги айлана-чөйрөнүн кооздугун сүрөттөп айтып бергиле.
3. Жазында кандай майрамдарды белгилейт экенбиз. Алар тууралуу айтып бергиле.
4. Келгиле, балдар, викториналык суроолорго жооп берип, бөлүм боюнча алган билимдерибизди текшерели жана бышыктайлы:
 - Жаз алды менен эң биринчи төрөлгөн гүл кайсы?
 - Байчечекей гүлү тууралуу ырдан төрт сап жатка айтып бергиле.
 - Эмне үчүн жаздын алгачкы гүлү «байчечекей» аталып калыптыр?
 - Күндөй мээримин баарыбызга тегиз чачкан апалар жөнүндө кандай чыгармаларды окудук? Ырлардан жатка айтып көргүлөчү.
 - Кандай кыздарды адептүү деп атасак болот деп ойлойсуңар?
 - «Нооруз» деген сөздү кандай түшүнөсүңөр?
 - «Акарат кылып бирөөнү,
Сөкпөгүлө, балдар ай», – деген саптар кайсы чыгармага таандык? Автору ким?
 - Чабалакей менен адам эмнеликтен дос болуп калган экен?
 - Эмне себептен чабалакейдин куйругу эки ача болуп калган?
 - Таранчынын кош аяктап секирип калганынын себеби эмнеде экен?
5. Барпы Алыкуловдун «Насыят» аттуу ырын жатка айтып бергиле жана анын тарбиялык мааниси тууралуу өз оюңарды айтып бергиле.
6. Жаз мезгили, апалардын майрамы, Нооруз майрамына байланыштуу ыр, макал, табышмактарды айтышып, бири-бириңер менен мелдешкиле.

БАБАЛАРДАН КАЛГАН СӨЗ

Кошой дөө менен Жолой дөөнүн күрөшү («Манас» эпосунун негизинде)

Катышуучулар:

1. Автордун үнү
2. Жарчы
3. Манасчы
4. Манас баатыр
5. Кошой дөө – кыргыз баатыры
6. Коңурбай – калмактын ханы
7. Жолой дөө – калмак баатыры
8. Жалпы эл

1-сүрөт

Автордун үнү: Кыргыздын белгилүү хандарынын бири Көкөтөйдүн ашы өтүп жаткан. Манас баш болгон кыргыздар, Коңурбай баш болгон калмактар топ-топ болуп сахнадан эки жагына бөлүнүп турушат.

Көкөтөйдүн көк туусу көтөрүлөт. Жарчы жар чакырып, эл ичинде аралап жүрөт.

Ж а р ч ы: Э-эй, эл журт! Уккула баарың! Укпай калдым дебегиле! Эки балбан чыксын – деди. Жыгылганы куру калсын – деди. Алты жүз жылкы, бир жүз төө, Байгеге жыкканы алсын – деди. Аз десенер, анан да, Эки жүз сыйыр, беш жүз кой! Ээй, Эл-Журт! Укпай калды – дебегиле... Уккула...

Автордун үнү: Калмак эли дуулдап, чурулдап, Жолой дөөсүн күрөшкө салмакка ортого чыгарышат. Жолой дөө – дөөлүгү турпатынан көрүнүп, ортого келет.

К о н у р б а й: Э-эй! Буруттар, мени уккула,
Балбаның болсо чыккыла,
Каруун болсо жыккыла, кана!

Ж о л о й: Балбаның болсо, келгиниң бери,
Балбаның эгер болбосо,
Мөөрөйдү мага бергиниң... Ха-ха-хаа!

А в т о р д у н ү н ү: Кыргыздар өздөрүнчө чогулушуп, балбан тандоосун улантууда. Кошой дөө балбандарга кайрылат, алардын баары Жолой дөө менен кармашуудан качышат. Калмактар дуулап: «Балбаныңарды алып чыккыла, болбосо байгени бергиле» деп кыйкырып турушат. Манас баатыр ак байрагын желбиретип, жигиттер менен бөлүнүп турат.

Кошой дөө Манас баатырга келип кайрылат:

К о ш о й: Кедердин уулу Жолой дөө,
Балбанга чыкты басып жөө, баатыр.
Беттешер пенде жок болуп,
Балбандар качып ыктады,
Калабалуу каапырдын,
Каршысына чыкпады, баатыр,
Канкорум, өзүң, эр элең
Кайратың ашык неме элең.
Сен түшпөсөң каапырга,
Кандай пенде катылат, баатыр.
Же, карысам да карпандап,
Карт буурадай тарпандап,
Мен түшпөсөм каапырга.
Кандай адам табылат?
Кабылан Жолой баатырга, ыя?!

М а н а с: Келгениңиз эп эле, айтканыңыз айтар кеп эле. Аянып турсам каапырдан, анда мени жемеле, аба. Ат үстүндө турганда, ажалдан качпас эр элем, эзелтен жөөгө жок элем, аба. Жыгылсам соо болбосмун, жыксам соо койбосмун, аба. Карыя аба, өзүң бил, намыс үчүн чечинип, балбанга беттеп чыгармын. Барсам итти жыгармын, бирок, элинен салбай койду – деп, эпсиз сөзгө калармын, аба. Олжосуна кызыгат деп, ушак сөздү угармын аба. Кандай дейсиз?

Автордун үнү: Манас баатырдын бул сөзү Кошой балбанды катуу ойго салат.

К о ш о й: Карып калган чагымда, сакалымдын агында, арманым арбын, дартым бар, балам. Жыйырма беште болгондо го, Жолой чыкса жолумдан ошондо, башы таштан болсо да анын, соо кетпес эле го колумдан, балам. Отуз беште жолукса дагы, ойрондотор эр элем го, ошол иттен коркор мен белем. Элүү беште жолукса дагы, эптебей турган эр белем, балам!

Автордун үнү: Айласы кеткен Кошой балбан жалпы кыргыз элине кайрылат.

К о ш о й: Эми, сексен бешке чыкканда минтип,
Картайганымда калкымдын каалап
калганын кара,
Кан Манас айтып салганын кара,
Канкордун шагын сындырбайын.
Калкына уят кылдырбайын,
Төгүлбөй турган кан барбы,
Өлбөй турган жан барбы, журтум.
Карысам да тобокел дейин,
Токтолбостон барайын, Жолойго!
Айтканына көнөйүн,
Ажалым жетсе өлөйүн, балам...

Автордун үнү: Манас баатыр баш болгон кыргыз балбандары Кошой дөөгө таазим этишип, башын ийишет.

Суроолор:

1. Манасчы жарыясында эмне деп айтты?
2. Кошой балбан эмнеге тынчсызданды?
3. Жолой менен күрөшүүгө ким чыгат деп ойлойсуңар?

2-сүрөт

Автордун үнү: Ырамандын ырчы уулу кыргыздардан күрөшкө журт абасы Кошойдун чыга турганын маалымдайт. Кошойго Манас, Төштүк баатырлар келишип, кайрат беришип, кармашка

узатышат. Эл чуркурап бата беришет. Ошондо Кошой кармашка чыгар алдында элге кайрылат.

К о ш о й: Жалпы журтум, угуп ал. Салышып жүрүп башынан, күрсү тийген жерим бар эле, кылыч тийген шилим бар эле. Ошондон бери, көзүм барат чекчейип, белим барат бекчейип, Аркамды баскан сары суу, беш-алты бала келинер, белимди басып беринер, балдарым!

А в т о р д у н ү н ү: Кошой жерге көмкөрөсүнөн жатат, он эр азамат жонуна чыгып тебелей баштайт. Аны көргөн Жолой каткырып, шылдыңдап күлөт.

Ж о л о й: Кыжылдаган бурутту жакшы билбеген элем. Мындай арсыз журтту көрбөгөн элем. Өзүлөрү тепкилеп, Курган чалды курутту го. Чалынын шорун катыры го, ха-ха-ха. Өзүлөрү тебелеп, мага жеткирбей эле, өлтүргөнү жатыры, го. Ха-ха-ха!

А в т о р д у н ү н ү: Ага арданып кеткен Кошой дөө тура калганда, он желдет он жакка жонунан топтой ыргып түшөт. Кошой Жолой дөөгө жаалданып каршы беттеп басат.

К о ш о й: Калжактабай сөзүм ук,
Кайдасың, Жолой бери чык.
Каруун болсо мени жык
Кара жерге башым тык,
Кана эмесе, бери чык, Жолой!

А в т о р д у н ү н ү: Жолой келет, экөө тирешип кармаша баштайт. Ошондо ал Кошойго кыйынсынып, аны теңсинбей сүйлөйт.

Ж о л о й: Менин атым Жолойдур, Жолойго адам жолойбу, жологон адам оңоорбу? Бир башыңды Кошоюм, мин жашың болсо да койбосмун. Ачыгып турам, өзгөчө, бүгүн, ичсем каныңа тойбосмун! Ха-ха-ха-аа!

А в т о р д у н ү н ү: Кыргыздар «Кошой, Кошой!» деп ураан чакырат. Калмактар «Жолой, Жолой!» деп ураан чакырышат. Эки дөө кармашты башташат. Бирин-бири көккө ыргытышат. Дөөлөр топтой учуп, тебетейдей тегеренип, баладай жыгылып туруп жатышат. Эл

уу-дуу болуп, кулак тунат. Дөөлөр баскан жерден бурулдап чаң чыгып, жер бетин жөө тумандай каптайт, асман тунарып, ай менен күн көрүнбөйт. Күн кеч кирип, таң атат. Күрөш дагы эле бүтпөйт. Манасчынын добушу чыгат.

М а н а с ч ы: Атаңдын көрү, дүнүйө,
Мына ошондо шерденип,
Күчүң болсо карма – деп
Кошой сунду билегин.
Касиеттүү эр Кошой
Бир тартуу менен Жолойдон
Булкуп сууруп алганы
Кол терисин шыпырып,
Жолой алып калганы.
Мына ошондо эр Кошой,
Жаалданган Жолойду
Ач билектен алганы
Эки жулкуп эр Жолой
Эптеп сууруп алганы.
Шыпырылып кол тери,
Кошойго кетип калганы...
Мына ошентип эки дөө
Кеч киргенче арбашты,
Анда дагы токтобой,
Таң атканча кармашты.
Так эртеси болгондо,
Күн обого толгондо
Алышып жүрүп абаныз,
Алптыгына караңыз,
Көңүл кетип күүгүмдөп,
Көшүп кетти үргүлөп...
Айласы келбей турууга,
Абакениз Кошойду
Апарып ташка урууга
Көөнүнө Жолой салыптыр
Көтөрүп таптак алыптыр, ээй..!

Автордун үнү: Жолой дөө Кошой дөөнү башынан өйдө так көтөрүп алып, ташка чапканы калат. Ошондо Манас аны көрүп, чадабай кетип айкырыкты салат.

М а н а с: Абакем, Кошой, неттиңиз, кокуй. Намысын колдон кеттиби, мастан түпкө жеттиби, кокуй! Кантесин Кошой көзүңдү ач, каманга кантип чалдырдың, каапырга намыс алдырдык... кокуй!

Автордун үнү: Манаска кошулуп эл дагы «Кошой, Кошой» деп кыйкырат. Ошондо эсине келе түшкөн Кошой көзүн ачып, бар күчүн жыйнап чыгат да, белинен бек кучактап, бутунан орой чалып, айкырып туруп Жолойду жерге так көтөрүп урат. Кошой баатыр Жолойдун башын аттап кетет.

М а н а с: Намысты алып бердиниз, аба!
Өзүңдү эгем колдосун,
Элинде кайгы болбосун, аба!

Автордун үнү: Эл дуулдап «Кошой!», «Манас!» деп ураан чакырып турушат.

(Аягы)

Инценровкалаган Сулайман Рысбаев

Суроолор:

1. Манас баатыр эмне үчүн күрөшүүгө чыкпады?
2. Кошой балбан эмнеге арман кылды?
3. Жолой дөөнү кандай элестеттиңер эле?
4. Кошой балбандын жеңиши кыргыздарга кандай дем берди деп ойлойсуңар?

Акылдуу бала өзүнүн шаарын кантип сактап калды?

I

Илгери каардуу жана жоокер Алеке хан деген болгон экен. Бир күнү ал өзүнүн тынч турган коңшусуна кол салып, шаарын курчап алат да, анда жашагандарга: эгерде үч күндөн кийин багынышпаса, шаарды талкалай тургандыгын жарыялайт.

Ал шаар кичине болгондуктан, андагы эл Алекенин сан жеткис колуна туруштук бере алгыдай эмес. Шаарда туруучулар курчоодон чыгып кете алышкан жок. Алар да кечирим сурап, душманга багынып берүүдөн башка айла калган жок.

Шаардагы аксакал, карыялардын баары кеңешүүгө чогулушту. Салт боюнча элчиликке жашы улуу жана кадырлуу кишини жиберүү керек эле. Бирок отургандардын баарына Алекенин каардуу жана канкор экени, жиберген элчини сөзсүз маскаралап, а түгүл өлтүрүп коёру белгилүү болгондуктан, элчи болуп барууга эч ким батына алган жок.

Күтпөгөн жерден аксакал карыялардын кеңешине бир жаш бала келип калып:

– Алекеге мен барып сүйлөшөм. Мен андан коркпойм, – деди. Аксакал карыялар баланы акылсыз дешип, жанынан кетүүгө буйрушту. Бирок бала кетпестен, Алекеге жиберүүнү көшөрүп сурана берди.

Адегенде баары баланы шылдыңдап күлүштү. Көпкө чейин талашып-тартышып, акыры баланы жиберүүгө макул болушту.

Бала уруксат алгандан кийин, өзүнө эң чоң төө, абдан карыган бир теке беришин сурады.

Суроолор:

1. Шаардагы аксакалдар эмне үчүн кеңешүүгө чогулушту?
2. Аксакалдар чече албаган маселени кичинекей акылдуу бала кантип чече турган болду?
3. Мындан ары эмне болор экен? Баланы кандай кабыл алар экен?

II

Аксакал карыялар баланы төөгө мингизишип, сакалы узун, карыган теке жетелетип, шаардын дарбазасынан чыгарып жиберешет.

Анын алдында ушундай элчи келип турганын көргөндө, Алеке аң-таң калып:

– Шаарыңарда эстүү-баштуу, карыялардан же чоң киши калбай калганбы? – деп Алеке каарын төгөт. Бала эч тайманбастан жайбаракат туруп:

– Эгерде чоң десениз төө менен, сакалдуу десениз теке менен сүйлөшүңүз. Анткени биздин шаарыбыздагы эң чону төө, эң сакалдуусу ушу теке. Ал эми кичине менен аңгемелешүүгө ыраазы болсоңуз, анда мени менен сүйлөшүңүз! – дейт.

Каардуу Алеке, бала чукугандай буйдалбастан жооп бергенине күлүп:

– Сен тайманбаган акылдуу бала экенсин. Менден эмнени күтөсүң? Сенин сураганыңды берем – дейт.

– Мен төөмдү соём. Анын терисин, ичке көктөй кылып тилип, улаштырам да, шаарымды курчайм. Анын ичине канчалык жер батса, ошону мага белек кылып берсеңиз болду – дейт.

Алеке макул болот. Бала төөнү сойдуруп, терисин сыйрытып, ичке кылып тилдирди. Анан алардын учун улаштырып, шаарды айлана курчады. Баягы жип шаарды толук курчаганга жетти.

Тайманбаган акылдуу бала өз шаарын жоого чаптырбай ушинтип аман сактап калган экен.

Суроолор:

1. Каардуу Алеке хан, адегенде, баланы кандай кабыл алды?
2. Ал баланын сөздөрүнө кантип жеңилип берди?
3. Акылдуу баланын соңку амалы кандай болду?
4. Көрдүңөрбү, балдар, адамды күчтүү кылган куралы бекен же акылы бекен?

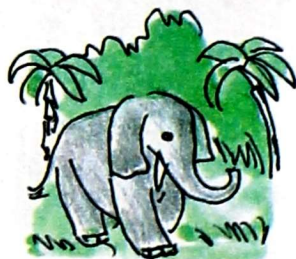
Табышмактар

Балдар, силер табышмак айтышканды жакшы көрөсүңөрбү? Буларды силердей балдар ойлонуп оюн өстүрсүң деп, ата-бабалар чыгарышкан.

Табышмактарды таба билгенге үйрөнсөнөр, башка бардык сабактарды да жакшы өздөштүрөсүңөр.

Эмесе, келгиле, табышмак айтышалы. Өз алдынарча таба алар бекенсинер? Сынап көрөлү.

Күчүнө анын жоктой ченем,
Көргөн сайын таң калып келем.
Так көтөрөт карагайды,
Колдой ороп мурду менен.

Өзү кичине, колунда турат,
Караңгыны жарык кылат.
Дайыма тийип жардамы,
Билгендерден барбы аны?

Өзүн көрсөк татына
Алмуруттай чондугу.
Жаркыратат бөлмөнү
Жарыгынын молдугу.

Бир сыр каткан ичине
Камкорчум бар кичине
«Эмне таптың түн бою
Уктай берип бырылдап,
Саат жети. Тургун!» – деп
Селт эткизет чырылдап.

Итке окшоп каппайт,
Турбайт, баспайт.
Кайтарат эшикти,
Акылсыз бала муну таппайт.

Тапшырмалар:

1. Табышмактардан жаттап алгыла.
2. Өз алдыңарча табышмактарды үйрөнүп келип, мелдешүүгө даярдангыла.
3. Табышмактардын жандырмагына ылайык буюмдардын сүрөттөрүн тарткыла.

Сөздүн көркү – макалда

Макал-лакаптарды силер 1-класстан бери окуп келе жатасыңар. Аларды «Аталардын сөзү» деп түшүнөбүз.

Макалдар силерге акыл үйрөтөт, тарбия берет. Сөзүнөрдү өстүрөт, оюңарды да байытат.

Ким макал-лакаптарды көп билсе, ошол адам сөзгө чечен болот. Силер да, акылдуу-эстүү, сөз чебери болгула, балдар.

1. Ата-эне, үй-бүлө жөнүндө:

Ападан – акыл,
Атадан – тарбия.

Ата сыйлаган абийир табат,
Эне сыйлаган элге жагат.

Эне-атанды сыйласан,
Күндө аласың батаны.
Эл-журтуңду сыйласан,
Алар түзөйт катаны.

Атанын сөзү – акылдын көзү.

2. Уул-кыз жөнүндө:

Кыздын кырк чачы улуу.

Кыздуу үйдө кыл жатпайт,
Келиндүү үйдө күл жатпайт.

Кыз кыялы менен бааланат,
Уул өнөрү менен бааланат.

Акылдуу бала сабакка шашат,
Акылсыз бала сабактан качат.

3. Эмгек жөнүндө:

Эмгекчилдин түбү – зор,
Жалкоонун түбү – кор.

Коркок түштөн коркот,
Жалкоо иштен коркот.

Эмгегин катуу болсо,
Татканың таттуу болот.

Ак эмгектин наны таттуу,
Жалкоонун жаны таттуу.

4. Патриоттук жөнүндө:

Бөтөн элге хан болгончо,
Өз элиңе кул бол.

Баатырдын көркү – маңдайда,
Чечендин көркү – таңдайда.

Акылдуунун бир сөзү,
Акылсыздын миң сөзүнө татыйт.

Чечендин сөзү – орток,
Чебердин колу – орток.

5. Адамдардын жакшы, жаман сапаттары жөнүндө:

Эсер сөзүн эки айтат,
Тантык сөзүн дагы айтат.

Дос менен дос болсоң – мактан.
Кас менен дос болсоң – сактан.

Адептүү алкыш алат,
Адепсиз каргыш алат.

Азаматтын жакшысы азыраак сүйлөп,
көп тыншайт.

6. Окуу, билим тууралуу:

Окусаң озорсун, окубасаң тозорсун.

Күч кетет, билим кетпейт.

Акылдуу билимди самайт,
Акмак кийимди самайт,

Тамак үчүн умтулбай,
Сабак үчүн умтул.

Сөздүк:

эсер – эси жок

Суроолор жана тапшырма:

1. Ойлонгулачы, силер окуган макал-лакаптарда эмнелер жөнүндө айтылды? Алардын маанилерин дагы бир ирет үйдөн ойлонуп, чечмелеп келгиле.
2. Өзүңөр да ушундай макал-лакаптардан тапкыла.
3. Жаттап билип алгыла, сөзүңөрдө аларды колдонуп айтууга аракеттенгиле.

Жаңылмачтар

Элибиз балдарды жаңылбай бат жана таза сүйлөөсү үчүн көп кам көрүшкөн. Ошол үчүн алар жаңылмачтарды ойлоп табышкан.

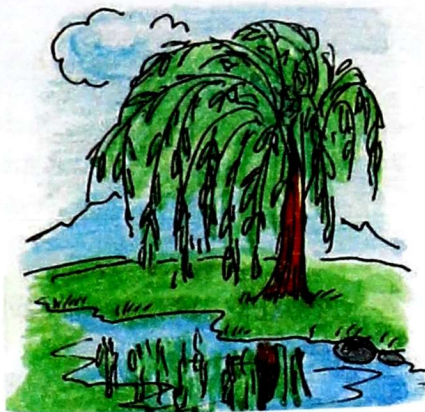
Жаңылмачтарды айтуу кыйын болсун үчүн окшош тыбыштардан турган бир нече окшош сөздөрдү катыштырып, ыр түрүндө уйкаштырып чыгарышкан. Аны, көбүнчө, бири баштап айтып, экинчиси аны өзүндөй кайталашкан. Кайталаган адам так айтып кетсе, ал жеңүүчү болгон.

Балдар, силер да, жаңылмачтарды жаңылбай айтып, тилиңерди жатыктыргыла. Сөздөрдү таза, так, көрктүү айтып сүйлөөгө көнүккүлө.

Жаңылмач айтышуунун максаты – жаңылбай, бат айтууга машыгуу.

1. Ал аралда да марал,
Бул аралда да марал.
От экен маралга да арал,
Оттосун аралга да марал!
2. Белестеги беш кашка кой,
Бешөө беш башка кой.
Беш аласы кунан кой,
Беш аласы дөнөн кой.

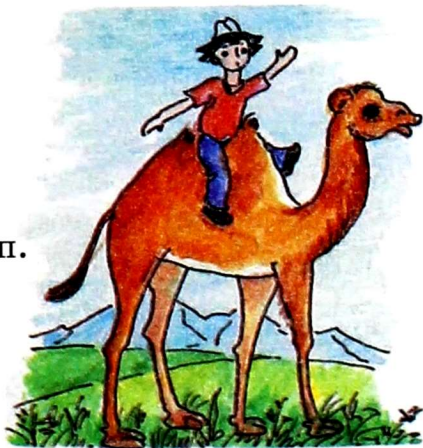
3. Бир ак чымчык,
Эки ак чымчык.
Үч ак чымчык,
Төрт ак чымчык.
4. Суу боюнда дарак өсөт,
Сууну дайым карап өсөт.
Сулуу чачын тарап өсөт,
Суусуз калса араң өсөт.
5. Сары ала ат, кара ала ат
Сапарлап бара алат.
Каалгыса кара ала ат,
Каралап сары ала ат,
Жанында кала алат.
6. Ишти жаз башынан башташыбыз керек.
Жаз башынан баштабасак,
Ташташыбыз керек.

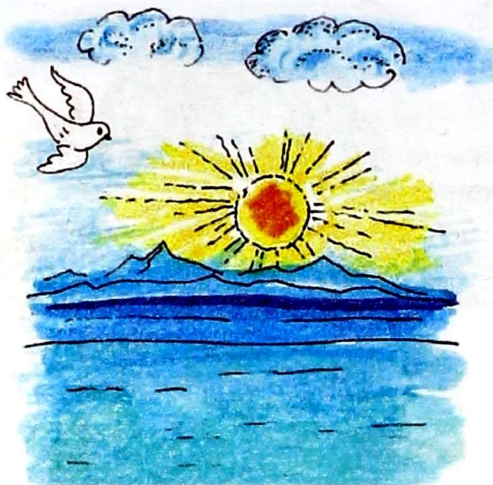
Эми бул жаңылмачтарды айтып көргүлөчү:

Жайнак келет тайлак минип,
Тайрандатып жайдак минип.
Тайыбаган тайгак жолдо,
Тайбастыгын жайлап билип.
Тайрандатып келди кирип,
Жайнак билип, Тайлак минип.

Шайыр шактан өрүк терди,
Көк, кызылын бөлүп терди.
Шайгүл шактан өрүк терди
Эзилгенин бөлүп терди.

Абзий Кыдыр уулу

Көпкөк
Көгүчкөн,
Көгүлтүр
Көркөкө
Көмүлгөн.
Көрдүнбү
Көйкөлүп
Көрүнгөн.
Көк түстүү
Көлдү өөп
Көлбүргөн.

Алыкул Осмонов

Суроолор:

1. Жаңылмачтарды айтуунун максаты эмне экен? Аларды элибиз кандай максатта чыгарышыптыр?
2. Берилген жаңылмачтарды тез айтуунун кыйын экендигин эмнеден байкайсыңар?
3. Кайсы жаңылмачты айтууда көбүрөөк кыйынчылык болду?

Тапшырма:

1. Жаңылмачтарды жаттап, тилиңерди жатыктырып, бат, кооз сүйлөөгө машыккыла жана мелдешке даярданып келгиле.

Калптар

Балдар, калп айтуу кандай экенин билесиңерби? Албетте, калп айтуу – жакшы сапат эмес. Бирок калпты чындай айтып ишендирүү да сөз билген адамдардын бир белгиси.

Элибиз эзелтеден жок жерден сөз таап, болбосту сөз менен болтуруп, балдардын көңүлүн ачышкан. Мындай калптар өзүнчө эле сөз өнөрүнөн жаралган чыгармалар болуп эсептелет.

Силер төмөндөгү калптарды окугула. Андагы айтылгандарга ишенүүгө болбойт? Ошентсе да, алар эң эле кызыктуу жана күлкүлүү.

Анда эмесе, калптарды окуп, алардагы баяндалган окуяларды көз алдыбызга элестетип көрөлү.

Калп айтканды билбеймин,
Каткырам, асты күлбөймүн.
Жалганы жок сөзүмдө,
Көлдө болгон кезимде,
Балыктар менен сүйлөштүм,
Баарын ырдаганга үйрөттүм.

Байтемир Асаналиев

Беш өрдөк

Балбан болгом башында,
Туура эки жашымда.
Чап кармашып билектен,
Аюу менен күрөшкөм.

Айтсам дагы чынымды,
Айга учургам чымынды.
Айдан келип ал чымын,
Айтып берген бардыгын:
«Түн аларда күн экен,
Күн аларда түн экен.
Тең жартысы көл экен,
Тең жартысы чөл экен.
Төөлөр талдын башында,
Төрөлүшөт жазында.
Айтор, укмуш кызык көп,
Чычканы жок, мышык көп.
Көргөнүм чын, таңгалба,
Көрбөгөндөр арманда» –
десе, чымын маңдайда,
Ишеналбай андайга,
Өкүнгөнүм ошондо,
Өзүм барбай калганга.

Нургазы Ахмедулин

Суроолор:

1. Калптарды окуп, кандай ойдо калдыңар?
2. Калпты чындай кылып минтип айтуунун кандай мааниси бар деп ойлоп калдыңар?
3. «Эч кимге терс таасири тийбеген калп – зыянсыз» деген ойго кошуласыңарбы? Эмне үчүн?

Тапшырма:

Калптарды кайрадан окуп чыгып, өзүңөр да ушундай окуялардан жазып келгиле.

Карышкыр менен түлкү

(Элдик жомок)

Түлкү курсагы кынжыйып ачка келе жатып, жолунда жаткан койдун куйругун көрө калып, шилекейи чубуруп жакын барды. Куу түлкү абайлап карап, куйруктун астындагы капканды байкап калды. Кетейин десе май куйруктан көңүлүн үзө албайт, а куйрукту сугунайын десе капканга түшөт. Алыс узап кетпей, айланчыктап жүрө берет. Аңгыча тиги дөбөдөн карышкыр көрүнө калды. Жолу болбой таң азандан бери ачка араң басып келе жатыптыр.

Түлкү калп эле жагынып:

– Ээ, досум, кайда жүрөсүң көрүнбөй. Акыбалың начар го. Сага койдун куйругун жедирип, бир тойгузайын деп келер жолунду күтүп отурам, – дейт.

Койдун куйругу дегенде карышкырдын көзү жайнай түштү. Түлкү капкан үстүндө куйрукту көрсөтүп, март, берешен болуп:

– Ала гой, досум. Сенин ачка жер кезип жүргөнүңдү сезгем, – деп жатты.

Бул оңой табылган оокатка сүйүнгөн карышкыр шап куйрукка жетип, дагы ойлоно калды.

– Ээ, түлкү досум, өзүң эмнеге жебей турасың?

– Ээ, досум, бергенди жей бербейсиңби? Азыр рамазан айы. Мен орозомун. Мага көңүл бөлбөй эле жей бер эми, – дейт түлкү жойпуланып.

Аңкоо карышкыр куйрукту жетип тиштегенде, капканга түшүп калып, жаны көзүнө көрүнүп, канкылдап жиберди. Оозундагы куйрук үч-төрт кадам алыс учуп кетти. Түлкү өзү ойлоп тапкан амалына ыраазы болуп, карышкырдын мандайына отуруп олжосун жей баштады.

Суроолор:

1. Куу түлкү эмне үчүн капкандагы куйрукту жей албай турду эле?
2. Өз пайдасы үчүн бирөөнү зыянга учураткан түлкүгө кандай баа бересиңер?
3. Карышкыр түлкүгө кантип алданып калды?
4. Түлкү менен карышкырдын сапаттарын жазгыла.

Үлгү:

Карышкыр – аңкоо, ишенчээк, ...

Түлкү – куу, алдамчы, ...

Тапшырма:

Жомок боюнча элестетип сүрөт тартып келгиле.

Чыпалак бала

(Легенда)

Болгон экен бир бала
Чыпалактай бою бар.
Жайып жүргөн талаада
Атасынын кою бар.

Коюн жайып бир күнү,
Алыс-алыс барыптыр.
Өгүз башын чайкаса,
Жерге түшүп калыптыр.

Катуу келип уйкусу,
Аны бирок билбептир.
Уктаба деп талаада,
Айткан тилге кирбептир.

Баш көтөрүп байкаса,
Таттуу уйкуга батыптыр...
Жалбырактын астына,
Кайра барып жатыптыр.

Кодондогон Чыпалак,
Уктап жатса тынч алып,
Өгүз аймап коюптур,
Жалбыракты бир чалып...

Эне күтүп олтурат,
Белендеп бар тамагын.
Өгүз келип, уулу жок,
Ачпайт эне кабагын...

Ата олтурат үңкүйүп,
Билбей кайда барарын!
Эсен болсо айтар деп,
Кайда жүргөн кабарын?!

«Мен мында!» – деп аңгыча,
Чакырат жаш балача.
Көрүнбөйт ал жан-жактан,
Чуркап чыгып караса.

– Кайдасың, сен, кайдасың?
Кыйкыр, уулум, кайталап!
– Ичиндемин өгүздүн,
Сойгун, турбай кайсалап!

Билип кайда жүргөнүн,
Жүрөк бир аз басылып,
Кошунасын чакырып,
Сойду өгүздү ашыгып.

Суроолор:

1. Чыпалак бала кандай болгонун элестеттиңерби?
2. Ошо чыпалактай болгонунан, адегенде, кандай окуяга кабылды?
3. Ал атасына кайда жүргөнүн кантип айтты?

II

Алып барып карынын
Таштады чий түбүнө.
Карап көрсө бала жок,
Калды баары түнүлө.
Билгендери баланы,
«Жоголуптур» деп кетти.
Ал карынды карышкыр –
Түн жамынып жеп кетти.

Төккөн кезде карынды
Чыгат эле Чыпалак...
Босогодон атасын
Карай албай шыкаалап.

Айылдагы койчулар
Жакшы көрүп калыптыр.
Кыйкырчу экен: «Кююна –
баратат, – деп – карышкыр».

Карышкырды жолотпой,
Ырдайт жанын чыгарып.
Ыйлайт экен карышкыр
Ташты жашка сугарып...

«Досум менин койчулар,
Мен кайдамын, тапкыла!
Келип калды карышкыр,
Башын жара чапкыла!»

Арыгынан кынжыйып,
Илкий басып ыргалат.
Улуп-уңшуп тоо карап,
Көк жал кардын тырмалап.

«О, койчулар, досторум,
Айтып жатам чынымды!
Чуркагыла мен жакка,
Көк жал жолго жыгылды!»

Жетип келет койчулар,
Достун үнүн угушуп.
Кармап алат көк жалды,
Башка-көзгө урушуп.

Кардын жарса бөрүнүн
Ырдап чыгат Чыпалак.
Салам айтып күлмүндөп,
Жыргап чыгат Чыпалак.

Андан бери канча бир
Жылга айланып кетиптир.
Андан кийин Чыпалак –
Ырга айланып кетиптир...

Абдрасул Токтомушев

Суроолор:

1. Бөрү Чыпалак баланы каяктан жутуп алды эле?
2. Ал үчүн Бөрү кандай азап тартты?
3. «О, досторум, койчулар» дегенде койчулар ким деп түшүнүп жатышты?
4. Акырында Чыпалак кантип аман калды?
5. Чыпалактай болгон бала ушундай эрдик жасайт деп ишенесиңерби?

Тапшырма:

Чыпалак бала чоңоюп, силер сыяктуу мектепке барганын элестеткиле. Өз алдыңарча «Чыпалак бала мектепке барганда» деген темада жомок жаратып көргүлөчү.

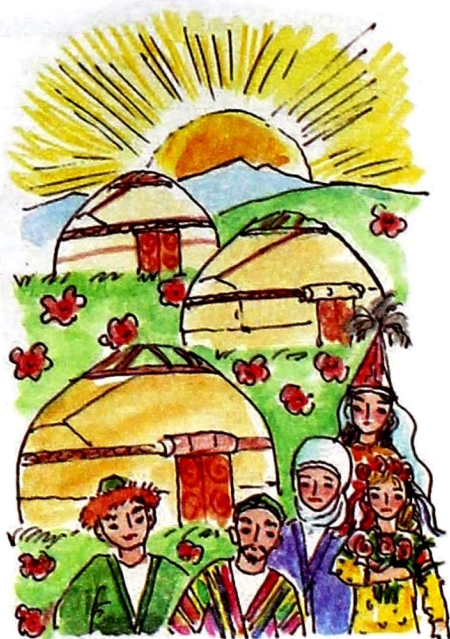
Ынтымак

Ынтымагы бар элдин
Калага карды ток болот.
Ынтымагы жок элдер
Бирине-бири октолот.

Ынтымагы бар элдин
Адил болот улугу.
Ынтымагы жок элдин
Ичинен чыгат бузугу.

Ынтымактуу эл болсо,
Душманга тиер ок болот.
Ынтымаксыз эл болсо,
Дыркырап качып жок болот.

Ынтымактуу биригет,
Ынтымаксыз бүлүнөт.
Ынтымак элдин баркы бар,
Бире-бирине баркы бар.

Барпы Алыкулов

Сөздүк:

калага – *мында*: нанга

октолот – *мында*: бири-бири менен урушат деген мааниде

адил – калыс

улугу – башчысы

Суроолор:

1. Ынтымак деген сөздүн маанисин кандай түшүндүңөр?
2. Ынтымактуу болуу зарыл экендиги жөнүндө өз ойлоруңарды айтып көргүлөчү.
3. Ынтымак тууралуу буга чейин кандай чыгармаларды окудуңар эле? Аларды азыркы ырдын мазмунун менен салыштыргыла.

Тапшырма:

1. «Биздин күчүбүз – достукта жана ынтымакта» деген темада өз оюңарды айтып берүүгө даярданып келгиле.
2. Ынтымак, достук, биримдик тууралуу макалдарды таап келгиле.

БӨЛҮМ БОЮНЧА КАЙТАЛОО

1. Кошой дөө Жолой дөөнү кантип жыкты? Эки дөөнүн күрөшүн сүрөттөп айтып бергиле.
2. Акылдуу бала өз шаарын кантип сактап калды? Баланын ханга берген жообун китептен таап, үн чыгарып окугула.
3. Эмне үчүн табышмак айтышат экенбиз? Табышмак айтышып мелдешкиле.
4. Жаңылмач айтуу менен тилибизди жатыктырабыз. Жаңылбас-тан жаңылмач айтып көргүлөчү.
5. Макалдардын тарбиялык мааниси эмнеде деп ойлойсуңар? Түрдүү темада макал айтышып, бири-бириңер менен мелдешкиле.
6. Калптардан жаттаганыңарды кишини ынандыра тургандай кылып айтып бергиле.
7. Досун жамандыкка кыйган түлкү тууралуу окуяны кайсы жомоктон окудуңар эле? Окуясын эске түшүргүлө.
8. Ынтымактын күчү эмнеде деп ойлойсуңар? Эмне үчүн?
9. «Ынтымактуу биригет,
Ынтымаксыз бүлүнөт» – деген накыл кептин маанисин чечмелеп бергиле.
10. Бул бөлүмдө силерге кайсы чыгарма силерди абдан таасирлентти? Ал тууралуу айтып бергиле.

ТЫНЧТЫКТЫН ЖАНА ЭМГЕКТИН МАЙРАМЫ

Майрамга бай май айы

Май айы – майрамга бай айлардын бири. Анткени 1-Май эркин эмгекчилердин майрамы болсо, 9-Май – улуу Жеңиш майрамы. Бул эки майрамды тең элибиз жакшы маанай менен майрамдашат.

Май айында күн жылып, жер көктөйт. Терebelде түркүн гүлдөр жайнайт. Адамдар жазгы жумуштарын жасайт. Балдар жылуу, таза абада ойноп, көңүлдөрү көтөрүлөт. Бул да өзүнчө эле майрам сыяктуу.

Биринчи май

Желбиреп желге байрагы,
Жергемде Майдын майрамы!
Шаңкылдап күүсү комуздун,
Жаш-кары жапырт жайдары.

Беришип десте гүлдөрдү,
Майрамдайт бүткүл дүйнө эли!
Май!

Тынчтык!

Эмгек!

Достук! – деп,

Жаңырып чыгат үндөрү.

Күлкү, ырынан балдардын,
Артылат шаңы майрамдын!
Тынчтыктын көгүчкөндөрү,
Жер шарын тынбай айлансын.

Байтемир Асаналиев

Суроолор:

1. «Майрамга бай май айы» деп эмнеге айтат экенбиз?
2. Эки майрамдын кандай майрамдар экендигин байкадыңарбы?

3. Эмне үчүн ырда «Тынчтык, эмгек, достук» деп ырдалып жатат?
4. Көгүчкөндөр көкөлөп учуп жер шарын айланганынын маанисин ырдан түшүндүрүп бергиле.

Тапшырма:

Ырды жаттап алгыла жана көрктүү айтып бергиле.

Сулуу май

Тоолордо гүлү жайнаган,
Токойдо куштар сайраган,
Суктантып көргөн адамды,
Сулуу май келди кайрадан.

Тууган жер сырын билишке,
Чыгабыз биз да жүрүшкө.
Айлана шаңга бөлөнөт,
Каткырып балдар күлүшсө.

Алыста мөңгү жаркырап,
Агын суу тынбайт шаркырап.
Өзгөртүп баарын сулуу май,
Өзгөчө таасир калтырат.

Байтемир Асаналиев

Сөздүк:

мөңгү – бийик тоолордун башында жаткан кар, муз

Суроолор:

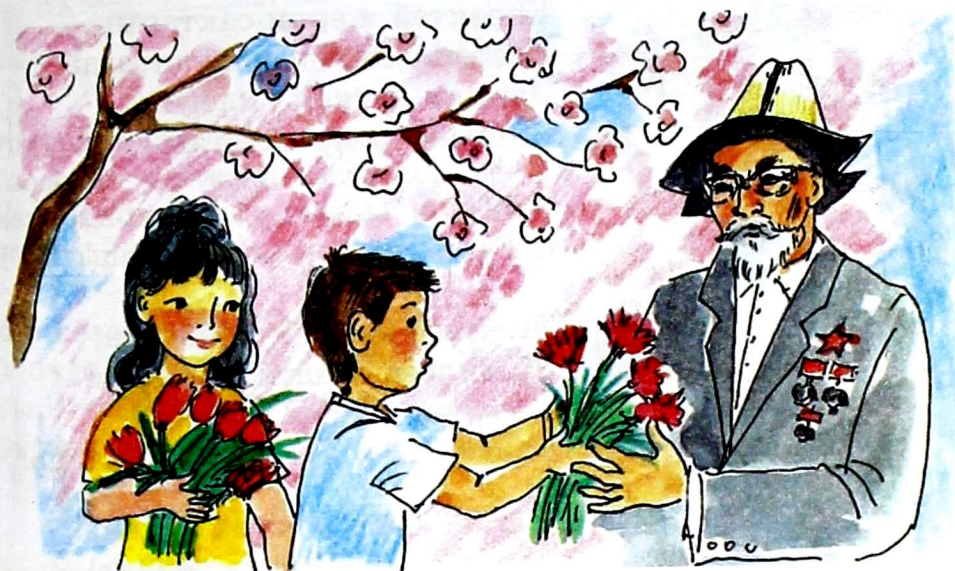
1. Эмне үчүн май айын «сулуу ай» деп атайбыз?
2. Май айында айлана-чөйрө кандай болуп калганын сүрөттөп айтып көргүлөчү?
3. Май айында силер да жүрүшкө, саякатка чыгасыңарбы? Ал тууралуу ой бөлүшкүлө.

Тапшырма:

Табышмактын жандырмагын тапкыла.

Бажырайган гүлдөр көп,
Майрамга бай жаз айы.
Баарыбыз шандуу жүрөбүз,
Анткени азыр ... айы.

9-Май – Жеңиш күнү

9-Май – Жеңиш майрамы. Бул күнү кыргыз эли кары-жашы дебей баары майрамдашат. Ал кандай майрам экенин билесинерби?

Бир миң тогуз жүз кырк биринчи жыл эле. 22-июнь күнү немецтик фашисттер биздин өлкөгө кол салды. Анда биз Совет өлкөсү деген чоң мамлекеттин курамында болчубуз. Фашисттер көптөгөн шаарларыбызды, завод-фабрикаларыбызды жана шахталарыбызды басып алган.

Советтик Армия душмандарга каршы баатырдык менен күрөш жүргүздү. Бүткүл элибиз душманды жеңиш үчүн бардык күчтөрүн жумшашты. Армия менен элибиздин биргелешип жүргүзгөн күрөшү зор ийгиликке алып келди. Бир миң тогуз жүз кырк бешинчи жылы 9-Майда душман биротоло жеңилди. Ошондон тартып биздин эл ар жылы бул күндү Жеңиш майрамы катарында майрамдашат.

Жашасын улуу жениш!

Каректей жерин сактаган
Касташкан жоосун таптаган.
Элинин күткөн тилегин,
Эсепсиз эрлер актаган.

Жашасын жеңген элибиз!
Гүлдөсүн эркин жерибиз!

Жектесе жеңбей койбогон,
Жеңилбес биздей эл кайда!
Кендиги чексиз асманда,
Биздин жер, сендей жер кайда!

Жашасын жеңген элибиз!
Гүлдөсүн эркин жерибиз!

Аалы Токомбаев

Суроолор:

1. 9-Май биз үчүн кандай майрам экен?
2. Ошол согуш тууралуу кандай кинофильмдерди көрдүңөр эле?
3. Ырда эмне үчүн «Каректей жерин сактаган», «Жеңилбес эл» деп жатат?
4. Элибиздин, жерибиздин гүлдөп, бактылуу болуусу үчүн эмне кылуу керек деп ойлойсуңар?

ЖАДЫРАГАН ЖАЙДА

Жайдын бир күнү

Эркерээк бала жашындай,
Тоодо бат күн жаап, басылбай.
Азыр да чытып кабагын,
Жамгырлайт асман ачылбай.

Кез-кезде «чарт» деп күкүмү,
Очокто отун бүкүлү.
Бырыксып күйөт, көбөйүп
Отунан дагы түтүнү.

Чыйрыга чапан жамынып,
Олтурам төрдө камыгып.
Күжүлдөп үйдүн ээлери,
Жүрүшөт саанга камынып.

Туланга тайып жыгылып,
Туйласа кулун чыңырып.
Жылкычы колдон чыгарбай,
Ноктолоп кармайт ныгырып.

Жолдошбай Абдыкалыков

Суроолор:

1. Ырда сүрөттөлгөн окуяны өз сөзүңөр менен баяндап айтып бергиле. Силер да жайлоодо болдуңар беле?
2. «Эркерээк бала жашындай» деп эмнени айтып жатат?
3. «Очокто оттун күйүшүн», «кулунду ноктолоп» байлаганын качан, кайдан көрдүң эле?
4. Өзүңөр да жайлоодо болгон күндөрүңдөн аңгеме куруп бергилечи?

Мактанчаак короз

Каккылап короз канатын,
Кабарлайт таңдын атканын:
– Унутуп коюп окууну,
Уят го уктап жатканын!

Актан да чочуп ойгонду,
Ал окуусун ойлонду.
Алкап жатты ичинде,
Аны ойготкон корозду.

«Ойготтум, – деп, – Актанды», –
Койкондоп короз мактанды.
Короздор менен чокушуп,
Мойнунда жүнү аз калды.

Байтемир Асаналиев

Суроолор:

1. Ырда Актан корозго эмне үчүн ыракмат айтып жатат? Силер да эртең менен короз ойготкончо укпай бересиңерби?
2. Короз «мактанам» деп кандай абалга кабылды?
3. Мактануунун пайдасы кандай болот экен?

Соң-Көл жайлоосунда

Чоң атам менен чоң апам,
Соң-Көлгө барып жайлаптыр.
Неберем кымыз ичет – деп,
Желеге бээ байлаптыр.

Кубалап кулун кармаштым,
Кыр ашып жылкы айдаштым.
Эрке кыял мүнөздү,
Эрктүүлүк менен алмаштым.

Шамалдан коркпой чуркадым,
Мөндүрдөн дагы буйтадым.
Чоң апам сааган бээ сүтүн,
Жылуулай ууртап жыргадым.

Түбүндө көлдүн туйлаган,
Балыктар менен сүйлөштүм.
Жапжакын экен асманы,
Нурунан кармап Күндү өптүм.

Жыпара Исабаева

Алдар көсөө жана хандын вазири

Күндөрдүн биринде Жээренче чечен жана Жаныбек хан вазирлери болуп ордонун ичинде отурганда, Алдар көсөө эшиктен кирип:

– Ассолоом алейкум, хан ордосу, – дейт.

Жээренче чечен:

– Алекима салоом, эл жоргосу, – дейт. Алдар көсөө отургандан кийин Жээренче чечен ишарат кылып колу менен башын кагат. Алдар көсөө колунун учу менен тилин кагат да, эшикке чыгып кетет.

Ал чыгып кеткенден кийин Жээренче чечен Жаныбек ханга:

– Мени эч ким жыга алчу эмес эле, ушул кирген Алдар көсөө жыгып кетти, – деди Жээренче.

– Жээренче чечен, сени Алдар көсөө кантип жыкты? Алдар көсөө эшиктен кирип «хан ордосу» деп салам айтты, сен «эл жоргосу» деп жооп бердин. Андан башка эч кандай жыгылыш боло турган сөз болгон жок го? – деди хан.

Анда Жээренче чечен:

– Көсөө эшиктен салам айтып кирип отурганда колум менен башымды кагып, «балаа башка кайдан келет?» деп сурадым эле, ал колу менен тилин кагып, «балаа башка тилден келет деп женип кетти», – деди.

Хандын кыйынсынган бир вазири: «Алдар көсөөнү мен жеңем» деп хан менен убада кылышат. Жеңип келсе, хандан тилегенин алмакчы болот. Жеңилсе, «жеңем» деп барган хандын кыйынсынган вазири башынан айрылып дайынын таппай калмакчы.

Аттан тандап минип алып, вазир Алдар көсөөнү издеп чыгат. Колуна таягын таянып, Алдар көсөө шыпылдап бара жатканда вазир аркасынан жетип, салам айтты эле, Алдар көсөө алик алып:

– Ээ, балам, кайдан келе жатасың? – деди.

– Сизди издеп келе жатам, – дейт вазир.

– Жумушуң бар беле? – дейт Алдар көсөө. Анда вазир:

– Жер ортосун таба албай, сизден сурайын деп келдим!

Бул бир суроом. Акыр заман качан келет? Ал – экинчи суроом, – деди.

Алдар көсөө токтолбостон туруп:

– Арзан эле жумуш турбайбы, балам, – деди да, таягын колуна алып, көзүн аландатып, эки жакты караган болду. – Атаганат ай, боюм жапызыраак болуп жатат, – деди эле, вазир:

– Эмесе, менин атымды минип алып караңыз, – деп атын бере койду. Алдар көсөө атты минип алып, таягы менен шарт камчыланып:

– Ата-а, балам ай, көпкөн убагың экен. Акыр заманды да сураганы турасыңбы? – деди. Анда вазир:

– Кыйын болсоң экөөнү тең таап берчи, – деп демитти. Алдар көсөө ары-бери чапкылап, алаң-булаң эки жагын караган болуп:

– Таптым, таптым, – деп вазирге кайта чаап келди. Вазир:

– Тапсаң айтчы? – деди эле, Алдар көсөө:

– Отурган жериң жер ортосу, акыр заман – атынан айрылган кишиде – деп, чапкан бойдон кете берди.

Суроолор:

1. Хандын жигити Алдар көсөөнү жеңип, хандан эмне алам деп ойлоду экен?

2. Алдар көсөө хандын жигитин, адегенде эле, эмне деп алдады?
3. Эмне үчүн Алдар көсөө «отурган жериң жер ортосу, акыр заман – атынан айрылган кишиде» деди?
4. Хандын жигитинин акылсыз экенин, Алдар көсөөнүн акылман экенин эмне менен түшүндүрө аласыңар?
5. Хандын жигити менен Алдар көсөөнүн мүнөздөрүн, сапаттарын бул таблицкага жазгыла:

Хандын жигити	Алдар көсөө

Күн менен торгой

Торгой таңда ойгонуп,
Атып чыкты асманга.
Жада калса, Күн дагы,
Ойгоно элек жатканда.

Ал ырдады безилдеп,
Сулуулугун дүйнөнүн.
Ала-Тоонун абасын,
Суусун, жерин, гүлдөрүн.

Ал аңгыча, чокудан,
Күндүн көзү көрүндү.
Ырга кошуп ааламга,
Алтын нуру төгүлдү.

Балдар-кыздар агылып,
Мектебине баратты.
Ырчы торгой дале ырдайт,
Дирилдетип канатты.

Жыпара Исабаева

Суроолор:

1. Балдар, силер жайлоодо болгонуңарда торгойдун сайраганын уктуңар беле? Ал каякта сайрайт, бактабы же көккө чыгып сайрайбы?
2. Ырды окуганда силерге эмне элестеди? Күн тийип, табият көркүнө чыгып, көктө торгой сайрап турганын өз сөзүңөр менен сүрөттөп бергилечи.
3. Торгойдун үнү менен булбулдун сайраганын салыштырып туурап бере аласыңарбы?

Тапшырма:

«Торгой жана Күн» деп ат коюп, сүрөт тартып, боёп келгиле.

Азаматсың, жылкычы

Буруксуп жыпар жыт чачып,
Жадырап жайкы таң атып.
Көк шибер тоонун арасы
Көйкөлөт түркүн гүл ачып.

Тоо ичи көркөм туландуу,
Тотудай гүлдөр буралды.
Жылкычы сунуп бал кымыз,
Мейман күтүп кубанды.

Жайлоого дайым суктанам,
Боз үйдө жыргап уктагам.
Барпайган арча, кайыңга,
Байырлап көңүл ыктаган.

Жагымдуу жашка, карыга,
Бал татып кымыз дары да.
Ден соолук үчүн табылгыс,
Тазартат дарттан арылта.

Жылкычы байкем шаттанып,
Журтуна ысмы даңкталды.
Ак эмгек, маңдай тер менен,
«Азамат» аты сакталды.

Дүйшөбү Жамансартова

Сөздүк:

дарттан – оорудан

арылтат – мында: айыктырат, сакайтат

Суроолор:

1. Жайлоонун кооздугу ырда кандай сүрөттөлүптүр? Чыгармадан ошол саптарды үн чыгарып, көркөм окугула.
2. Боз үй тууралуу эмнелерди билесиңер? Билгениңерди айтып көргүлөчү.
3. Кымыздын дарылык касиети кандай экен? Дагы кандай улуттук суусундуктарды билесиңер?
4. Жайлоонун кооздугун күн сайын көрүп, ак эмгеги менен жылкы баккан жылкычыны «азамат» деп айтсак болот бекен?

Тапшырма:

1. «Жайлоодо» деген темада сүрөт тартып келгиле.
2. «Ат – адамдын канаты» деген темада ой бөлүшүүгө даярдангыла.

ОКУУ ЫЛДАМДЫГЫН ТЕКШЕРҮҮ ҮЧҮН ТЕКСТТЕР

Түлкү менен кумурска

Түлкү менен кумурска шерик болуп буудай айдашты.
Митайым түлкү:

– Башым ооруйт, кымыз ичип келбесем болбойт, – деп күндө жайлоого кетип калат. Кумурска жалгыз өзү буудайды сугарып, оруп-жыйып, бастырды.

Бир күнү түлкү үйүлгөн кызылды көрүп, ичинен кымындап, кумурсканы алдап, эгинди бүт өзү алгысы келди:

– Кумурска, муну бөлүп убара болбойлу. Андан көрө, жарышалы да, кимибиз озуп чыксак, буудайды бүт аламы. Артта калганыбыз куру калалы, – деди.

Кумурска ойлонуп туруп, түлкүнүн айтканына көндү. Жарышчу жерге барып экөө катар турду. Түлкү «кеттик» деди да, кулагын жапырып, чуркаган бойдон жөнөдү. Кумурска түлкүнүн куйругуна чап жармашты.

Түлкү кырмандын четине келип, «Кумурска кайда келе жатат болду экен?» деп артын жалт карап алды. Анан токтой калып силкингенде, кумурска ыргып барып, үйүлгөн кызылдын үстүнө түштү:

– Ой, сен эмнени карап турасың? – деп кыйкырды.

Түлкү чочуп кетип:

– А сен качан келдин? – деди:

– Менин келгеним качан! Сени күтө берип эригип кеттим, – деди кумурска.

Түлкү айласы жок же тапкан пайдасы жок, жолго түштү. Кумурска өз эмгегине өзү ээ болуп, буудайын кампага ташып төктү да, жыргап-куунап жатып калды.

Суроолор:

1. Түлкүнүн улам эле «ооруп калдым» деп иштебей жүргөнү туурабы? Силер кандай ойлойсуңар?
2. Буудайды кумурска кантип бакты?
3. Кумурска куу түлкүнү кантип алдады?
4. Кумурсканын түлкүнү алдаганы туура болдубу? Өз оюңарды айтып көргүлөчү?
5. Жалкоолук, куулук жаман адат экендиги тууралуу өз оюңарды айтып көргүлөчү?

Тапшырма:

Макалдардын маанисин чечмелеп келгиле.

– Жалкоонун шылтоосу көп.

– Жалкоо жарыбайт.

– Жалкоонун жаздыгы – жамбашында.

Шабдандын бала кези

Шабдандын жети жашар кези экен. Жантай бир топ кишилери менен карагайдын көлөкөсүндө, суунун жээгинде шырдак салдырып, дасторкон жайдырып коюп, Күрөңкөйгө комуз черттирип отурган экен.

Шабдан атасынын жанына келип:

– Ата, сизден бирдеме сурасам бересизби? – дейт.

– Бере турган нерсе болсо берейин. Айтчы эмне сурайсың?

– Ата, бир семиз кой бериңизчи.

– Ошол элеби, аны эмне кыласың?

– Досум Зайнидиндин энеси үч күндөн бери ооруп төшөктө жатат. Суук тийиптир. Эт жеп, сорпо ичсе эле

айыгып кетет дейт. Зайнидин жетим эмеспи, ыйлап отурат.

Жантай пашкалактап:

– Ал, балам, ала гой, – дегенде Шабдан учуп жөнөйт. Зайнидин жолдошунун үйү абдан алыс экен. Ошого чейин тынбай чуркап барат.

Жантай ыраазы болуп: «Буюрса, балам боорукер болот тура», – деп сүйүнгөн экен.

Абдрасул Осмонов

Суруолор:

1. Шабдан эмне максат менен атасынан кой сурады?
2. Эмне үчүн Шабдан тынбай жүгүрүп барды?
3. Атасы эмнеге ыраазы болуп сүйүндү?
4. Сен өз жолдошторуңа кыйынчылык учурда жардам бере аласыңбы?

Тапшырма:

Макалды окуп, маанисин чечмеле.

Достун достугу – кыйынчылыкта билинет.

Торгой

Учуп келаткан торгойдун топусу эрмендин арасына түшүп кетти. Торгой эрменге карап:

– Эрмен, эрмен, топумду алып берчи? – деди.

– Сенин топун эмес, өзүм ордуман козголо албай турам, – деди эрмен.

– Анда сени эчкиге айтып жегизем, – деди да, торгой эчкиге келди.

– Тетиги жерде көп эрмен бар экен, ошону жесең болбойбу?

– Эрменди жемек тургай, улагымды көтөрө албай араң эле жүрөм, – деди эчки.

– Сени карышкырга айтып жегизбесемби! – деп, торгой учкан бойдон карышкырга барды.

– Карышкыр, карышкыр, төмөн жакта бир эчки турат, жесең боло, – деди ага.

– Эчки жемек түгүл, үнкүрүмдү каза албай жатам, – деп жооп берди карышкыр.

– Сени жылкычыга барып айтайын, азыр чаап алсын! – деди да, торгой сызган бойдон жылкычыга жетти.

– Жылкычы, жылкычы, төмөнкү коктуда бир карышкыр үнкүр казып жатат, чаап алсаң боло.

– Карышкыр чапмак түгүл, жоголгон жылкымды таба албай жүрөм, – деп жылкычы жооп берди.

– Сени байга айтпасамбы, – деди торгой. Анан байга келди.

– Бай, бай, жылкычың жылкыларды жоготуп, таппай жүрөт, аны урсаң боло.

– Жылкычыны урмак түгүл, казымды көтөрүп баса албай отурам, – деди бай.

– Сени чычканга айтып казынды тештирейин, – деп торгой чычканга келди.

– Байдын казысын тешмек түгүл, балдарыма ийин каза албай жатам, – деп чычкан чыйылдады.

– Сени тентек балага айтып, ийнице суу куйдурбасамбы! – деп, торгой кекенген бойдон тентек балага барып айтты.

– Ийинге суу куймак түгүл, балдарга чүкөмдү уттуруп, музоомду кайтара албай жүрөм, – деди тентек бала.

– Сени энеңе айтпасамбы! – деди да, торгой баланын энесине учуп кетти.

– Балаң чүкөсүн уттуруп, ар ким менен урушуп, музоосуна карабайт экен, сабасаң боло!

– Аны сабамак тургай, жүн сабай албай жатам, – деди энеси.

– Сени куюнга айтып, жүнүндү учуртайын, – деди да, торгой куюнга барып айтты. Анын колу-жолу бош экен, макул болду. Куюн кокту ылдый келип, кемпирдин жүнүн учурду, кемпир баласын урду, баласы чычкандын ийинине суу куйду. Чычкан чыга калып, байдын курсагын тырмады, бай жылкычысын сабады, жылкычы карышкырды кууду, карышкыр кара эчкини кууду, эчки эрменди жеп, торгойдун топусун алып берди. Ошондон кийин торгой топусун башынан түшүрбөй, дайыма баса кийип жүрүүчү болуптур.

Суроолор:

1. Жомокту окуп чыктыңарбы? Эми жомок эмне тууралуу баяндалганын айтып бергиле.
2. Торгой эмне деп эрменге кайрылды?
3. Торгойдун өтүнүчүн кимдер жана эмнелер аткарбай коюшту? Эмне үчүн?

4. Торгой топусун кантип кайра алды?
5. Жомокту ролдорго бөлүштүрүп, аткаргыла.

Коркконго кош көрүнөт

Жайдын жылуу айсыз түндөрүндө тоо арасында көп болбосон болор-болбос нерселерден кооптонуп корко берет турбайсыңбы. Каникул күндөрү эс алганы жайлоого келген Сагын экөөбүз түн ичинде кошуна турган чатырга барып, Жакып менен ойноп келмей болдук. Чоң энем бул оюбузга макул болду. Бир аз баса түшкөндөн кийин ар кай жерден караан көрүнө баштады. Анда-санда сүтактын үнү, алыстан түлкүнүн үргөнү угула калат. Улам чатырдан алыстаган сайын коркунуч көбөйө берди. Сагын да улам мага жакындай калып, колумду бекем кысып кармап алды. Биз бири-бири-бизге сыр билгизбей, улам алдыга жылып бара жаттык.

Бир оокумда маңдайыбызда анча бийик эмес, көзү жалтырап күйүп турган нерсени көрдүк. Күйгөн көзү денесинде ары-бери чуркап жүргөнү бизди андан бетер коркутуп салды. Бир аз алыстагандан кийин шарт бурулуп чатырды көздөй тыз койдук. Чатырга кирип унчукпай жатып алдык. Эмнегедир чоң энем да эч нерсе деген жок. Тез эле көзүбүз илинип кетиптир.

Эрте менен ойгонсок, күн көтөрүлүп калган экен. Сагынды түртүп ойготуп кечиндеги жакты көздөй башымды шилтедим. Шашкан бойдон кечеги жерге келдик. Көрсө, ал сынып түшкөн дарактын бутагы тура. Ага жалтырак коңуздар чыгып алып, өйдө-төмөн жылып жүрүшүптүр.

Амангелди Мисиров

Суроолор:

1. Жылдын кайсы мезгили экен?
2. Сагын экөө кайда барышмакчы болду эле?
3. Эмне үчүн алар бири-бирине сыр билдиришкен жок?
4. Балдар эмнеден коркушуптур? «Коркконго кош көрүнөт» деген макалдын маанисин түшүндүрөбү?

Байчечекей

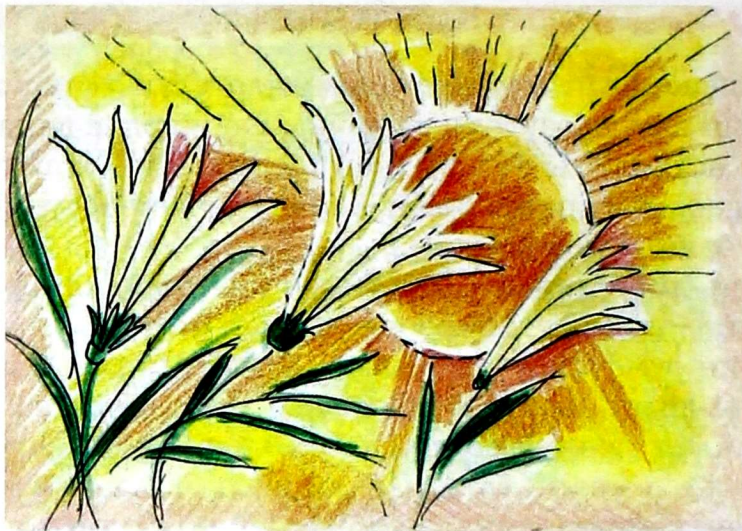
Калың кардын алдында кымындай гүл уктап жаткан эле. Анын ичи да өзү жамынып жаткан кардай аппак экен. Кардын астындагы гүл жаткан жер жылуу, жайлуу болчу. Күндөрдүн биринде анын бейкапар жашоосун бир кызыктай болгон үндөр бузду.

«Динь-динь-динь» – деп бирөө коңгуроо какса, «Тып-тып-тып» – деп дагы бирөөлөр ырдап жатты.

Биздин гүл аябай таң калып, башын көтөрдү. Кардын арасынан анын көзү күн шооласын көрдү. Гүл болсо акырын абайлап мойнун созуп ачыла элек башын чыгарды.

Ай-и-ий, жердин бети кандай кооз болуп калган! Бардыгы тең кышкы уйкудан ойгонуп көңүлдөрү ачылып, ырдап жатышыптыр. Булактар бири-бири менен жарышып шыңгырап агып, келгин куштар болсо кайкып учуп келип жатышат. Тирүү жандыктын баары күнгө кактанууда. Алтындай болгон күндүн өзү – баарынан сулуу да, жылуу да. Нурларын жылаңач бутактарга, булактарга, чымчыктарга назик тийгизип, аларды эркелеткендей мэарим төгөт.

Гүл болсо боюн түзөп, чочуркабай күндү карай умтулду. Күн кичинекей назик гүлдү жылытып, атын сурады:

– Сен кимсиң? Кайдан чыга калдың?

– Мен кардын алдынан чыктым – деди гүл.

Күн болсо жылмайып:

– Сенин атың байчечекей эмеспи?

– Ооба, байчечекей, кантип кайдан билдиниз?

– Оо-о, эң биринчи ойгонгон гүл сен болот турбайсыңбы? – деди.

Ошондон бери жазында биринчи ачылган гүл – байчечекей болуп аталып калыптыр.

Гүзал Сарыгүл

Суроолор:

1. Кар астында жаткан гүлдүн уйкусу эмнеликтен бузулду?
2. Эрте жазда айлана кандай болуп калыптыр? Өзүңөр да байкоо жүргүзгүлөчү.
3. Жаз келгенде эң биринчи ойгонгон гүл Күн менен кантип сүйлөштү? Ошол диалогду ролго бөлүштүрүп окугула.
4. Байчечекей тууралуу силер эмнелерди айта аласыңар?

Тапшырмалар:

1. Байчечекейдин сүрөтүн тартып, же кагаздан жасап көргүлөчү.
2. Байчечекей тууралуу ыр жаттап келгиле.

Адептүүлүк деген эмне?

Мугалим эжей окуучулар менен «Адептүүлүк деген эмне?» деген тема боюнча аңгемелешүү өткөрүп жаткан:

– Адептүүлүк деген – автобуста баратканда улууларга орун бошотуп берүү, – деди биринчи иретте Асыл.

– Азаматсың, Асыл. Дагы кимдин кандай ою бар?

– Адептүүлүк деген – жолдон өтө албай, же муздан тайгаланып жыгылган кемпир-чалды тургузуп, жакшы жолго салып коюу... – деди Касым.

Касымдын бул сөзүнө балдар дуу күлүштү.

– Күлбөгүлө, – деди мугалим эжейи. – Карагылачы, Касым кандай адептүү.

– Дагы кимдин кандай ою бар?

Үчүнчү болуп Сабыр оюн айтты:

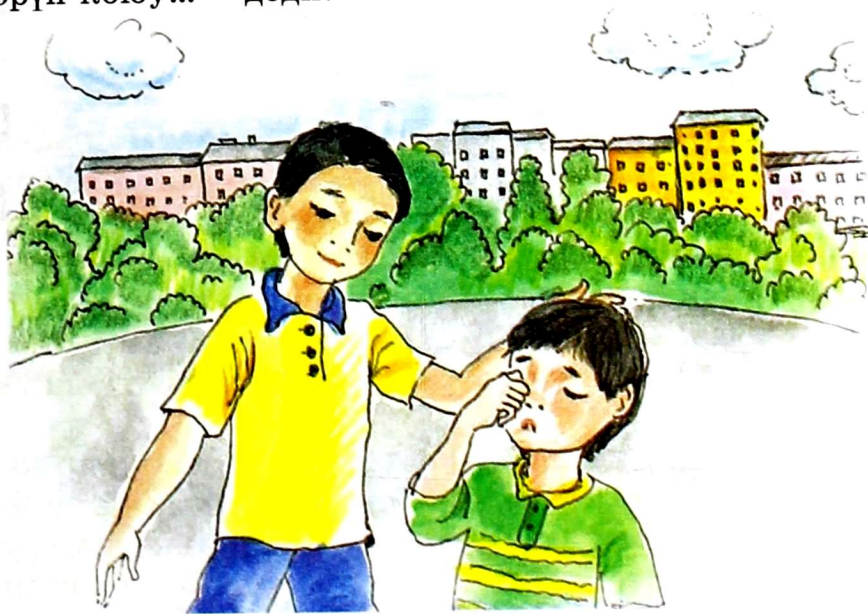
– Көчөдө адашып, ыйлап жүргөн бала болсо, үйүн таап берүү...

Буга дагы балдар дуу күлүштү. Аны да эжей тыйды.

– Карагылачы Сабыр да адептүү экен. Дагы ким айтат?

– Мен айтам, – деп өйдө болуп, Жанылтай мындай деди:

– Көпүрөдөн өтө албай калтырап турган кары адамды өткөрүп коюу... – деди.

– Көчөдө адашып үрүп жүргөн ит болсо, үйүн таап берүү...

Аны улап Кемел:

– Көчөдө адашып мыёлоп жүргөн мышыкты да үйүн таап жеткирип берүү...

Иши кылса, ар бир айткан сөздөрү класска күлкү чачып, өтүп жатса да, балдар өзүлөрүнүн адептүүлүктөрүн мугалим эжейине көрсөтө албай жатышты.

А чын эле, адептүүлүк деген эмне, балдар?

Сулайман Рысбаев

Суроолор:

1. Адептүү балдар деп кимдерди айтсак болот экен?
2. Балдардын айткан жооптору туурабы? Эмне үчүн? Алар адептүү экенин көрсөтө алышты – деп ойлойсуңарбы?
3. Адептүү балдарга таандык сапаттарды санап көргүлөчү? Алар тууралуу өз оюңарды айткыла.
4. А силер кандай окуучуларды адептүү деп ойлойсуңар? Класста өз ара пикир алышкыла.

Тапшырма:

Адеп жана адептүүлүк тууралуу макалдарды таап келгиле жана алардын маанисин чечмелегиле.

Кагаздан жасалган миң турна

(Япон уламышы)

1945-жылы дүйнөлүк экинчи согуш аяктаганда, Америка Япониянын эки шаарына атом бомбасын жардырган. Анын бири Хиросима шаары эле. Шаар толук талкаланып, миндеген адамдар курман болушкан. Анткени, бул бомба кадимки бомбадан жүздөгөн эсе күчтүү болчу. Андан адам аман калса да, радиация алат да, айыкпас рак оорусуна чалдыгат. Бул ушунусу менен өзгөчө коркунучтуу эле.

Андан он эки жыл өткөн соң Хиросимадан бир канча алыс турган шаарда жашаган Садако аттуу кыз катуу ооруп калат. Ал он үч гана жашта эле. Врачтар анын оорусун текшерип, айыкпас оору менен ооруп калганын айтышат.

Бул оору мындан он жыл мурун кичинекей кезинде атом бомбасынан алган радиациянын залалы болчу.

Садако айыкпастыгын өзү да, ата-энеси да билген. Ага эч кандай амал-айла жардам бербейт эле. Ошондо Садаконун эң жакын курбусу Тидзуко ага канаттуулардын ыйыгы – «миң канаттуу турна» жөнүндө айтып берет. Япондуктардын түшүнүгүндө турна адамга бакыт алып келет. Эгерде, Садако кагаздан миң турна жасаса, ал бул оорусунан айыгып кетет деп ишендирет курбусу. Ага ишенген Садако «кагаздан миң турна жасайм» деп, күнү-түнү аракеттенет. Ал аны менен алектенип, оорусун да унутуп, бар күчүн кайтадан жыйнайт. Кээ күндөрү миң турнаны жасап бүтпөй тургансып, көңүлү чөгүп, кайрадан үмүт менен досторуна, ата-энесине дем берет. Алты жүз турна жасаган кезде Садаконун ден соолугу оңоло баштайт. Чымырканып ишин дагы улантат. Бирок, аз күн өтпөй, ал өзү сүйгөн миң турнасын жасап бүтө албай, көз жумат. Ошондо 644 турнаны жасаган экен.

Садаконун классташтары буга абдан кайгырышат. Ал жасай албай кеткен 356 турнаны кагаздан жасашат да, эстелик катары баарын Садако менен кошо жерге көмүшөт.

Садаконун бул кайгылуу өлүмү өзү теңдүү миңдеген балдарды кайгыртат. Алар Садакого эстелик тургузуу үчүн ажайып клуб түзүшөт. Клубга дүйнөнүн көптөгөн окуучулары кызыгып, жардамга акчаларын беришет. Арадан үч жыл өткөндөн кийин балдардын чогулткан акчасы Садакого эстелик тургузганга жетишерлик болот. Ал эстелик азыр Хиросима шаарындагы Тынчтык паркына коюлган.

Эстеликтеги ташка:

«Бул – биздин көз жашыбыз,

Бул – биздин таазим кылганыбыз.

Дүйнөгө тынчтык болсун!» – деп жазылып коюлган.

Не дейбиз?

Бир нерсеге аттин деп,
Өкүнгөндө к.. дейбиз.
Жаны кийим алганда,
Кийип көрүп ч.. дейбиз.
Биздин күчүк күзөткө
Энесиндей т.. дейбиз.
Шырп алдырбай үрөт ал,
Короого эң сак дейбиз.
Биздин айыл жемиштен
Телегейи т.. дейбиз.
Алма, өрүк ар короодо
Оңбогондой к.. дейбиз.
Азыр биздин айылдын
Төрт түлүгү ш.. дейбиз.
Кой, козусу жер жайнап
Жемишке да б.. дейбиз.

Балаты» журналынан

Табышмактардын жооптору

Беттери	Жооптору
54	шамал, суу
65	жумуртка
66	козу, кой
79	муз
80	аяз, кыш
91	I.1 булбул, тартар, үпүп, үлүл I.2 мышык, эчки, тоок, уй I.3 төр, төрт, өр, өрт, төө II.1 момун, сонун, оору, долу, уста, нуска II.2 эгин, төгүн, ыйлаак, урмат, чырак, ыраак
92	II.3 жамгыр, алгыр, жалганчы, жардамчы, урматтуу, сымбаттуу III.1 чоркок, коркок, семиз, эгиз III.2 таттуу, шаттуу, жакын, бачым III.3 ийри, сүйрү, тар, бар
99	карышкыр
100	таш бака, сагызган
127	булут, жамгыр, мөндүр
138–139	пил, фонарь, лампочка, ойготкуч саат, кулпу.
155	май
174	кап, чак, так, сак, төп, көп, шай, бай

МАЗМУНУ

I. Китеп менен таанышуу

Кандай сонун күн бүгүн.....	3
Тилегим.....	3
Билим – түгөнбөс байлык.....	5

II. Берекелүү алтын күз

Күз келди.....	7
Жыл жана анын төрт уулу.....	8
Ай, чегиртке, чегиртке.....	11
Жалбырак.....	12
Көпөлөк.....	12
Көпөлөк.....	14
Апендинин жоруктары.....	15
Эки эчки.....	17

III. Туулган жердин топурагы – алтын

Алтын уя.....	19
Кулунтайым.....	22
Булбул.....	23
Комуз.....	26
Шыктуу чымчык.....	27
Бачайы чымчык.....	29
Коон баккан карыя.....	30

IV. Менин жан дүйнөм

Телефондо сүйлөшүү.....	34
Жылан менен куркулдай.....	35
Чымын-чиркей ырлары.....	37
Жолоочу менен жылан.....	38
Торпогум.....	40
Боз торгой.....	40
Ырыс алды – ынтымак. <i>Элдик жомок</i>	42
Бөлүм боюнча кайталоо.....	43

V. Күлкү – ден соолуктун мүлкү

Иттин баласы. Сегиз дөңгөлөк.....	44
Ууру.....	45

Чычкандар.....	47
Апендинин жоруктары.....	48
Бөлүм боюнча кайталоо.....	50

VI. Алтын балалык

Бала менен чымчык.....	51
Музыка.....	53
Сынган табак.....	54
Талаага тай өнүптүр.....	55
Боорукер кыз.....	57
Өзүнүкү жана өзгөнүкү.....	58
Өкүнүч.....	59
Көрсө.....	61
Жаңырган айды көргөндөгү ыр.....	62
Таңкы нур.....	63
Козу телүү.....	64
Бөлүм боюнча кайталоо.....	65

VII. Мына жаады аппак кар

Жаады кар.....	67
Ит менен аюу. <i>Элдик жомок</i>	67
Кышта.....	69
Жаа, жаа, ак карым.....	71
Аба-ырайын кантип билүүгө болот?.....	72
Түлкү менен сүлөөсүн. <i>Элдик жомок</i>	73
Алтын таяк. <i>Элдик жомок</i>	74
«Сыйкырдуу кыш». <i>Сүрөт менен иштөө</i>	77
Жакшынакай балаты.....	78
Кар тилеген каргалар.....	78
Бөлүм боюнча суроолор.....	79

VIII. Сөз үйрөнүп алалы

Бир тамгадан кемитсек.....	81
Бир тамгадан өзгөртсөк.....	81
Мааниси окшош сөздөр.....	82
Маанилери карама-каршы сөздөр.....	83
Керик.....	83
Акыра.....	84
Жирафтын жалкоо баласы.....	84
Бөрсө.....	86

Маймылча.....	86
Айбанаттардын талашы.....	87
Муну бил.....	89
Бөлүм боюнча кайталоо.....	91

IX. Ойлонуп көрөлүк

Баарынан эмне күлүк? <i>Элдик жомок</i>	94
Баарынан ким күчтүү? <i>Элдик жомок</i>	94
Эмне үчүн?.....	97
Туурабы?.....	98
Өзүң тап.....	99
Кырк амалдын бири. <i>Элдик жомок</i>	100
Токойдогу окуя. <i>Сүрөт менен иштөө</i>	103
Исхак Раззаковдун балалык кези.	104
Бир сөздөгү үч сөз.....	106
Аралашкан ариптер.....	107
Бөлүм боюнча кайталоо.....	108

X. Байчечекей гүл ачты

Байчечекей. « <i>Эл казынасынан</i> ».....	109
Байчечекей.....	110
Керемет учур.....	111
Балдар менен турналар.....	112
Бак тигели.....	113
8-Март – Аялдардын эл аралык күнү.....	115
Баарыбыздын майрамыбыз.....	115
Энелердин майрамы.....	116
Адептүү кыздар.....	118
Апам иштен келгенде.....	118
Нооруз.....	120
Кел, Ноорузум, келе гой.....	121
Насыят.....	122
Ай.....	123
Чабалекей, чиркей жана жылан. <i>Элдик жомок</i>	123
Жамгырдан соң.....	126
Таранчы.....	127
Бөлүм боюнча кайталоо.....	128

XI. Бабалардан калган сөз

Кошой дөө менен Жолой дөө.....	130
Акылдуу бала өзүнүн шаарын кантип сактап калды?	135
Табышмактар.....	138
Сөздүн көркү – макалда.....	139
Жаңылмачтар.....	143
Калптар.....	144
Беш өрдөк.....	145
Карышкыр менен түлкү. <i>Кыргыз эл жомогу</i>	146
Чыпалак бала.....	147
Ынтымак.....	151
Бөлүм боюнча кайталоо.....	151

XII. Тынчтыктын жана эмгектин майрамы

1-Май.....	153
Сулуу май.....	154
9-Май – Жеңиш күнү.....	155
Жашасын улуу жеңиш.....	156

XIII. Жадыраган жайда

Жайдын бир күнү.....	157
Мактанчаак короз.....	157
Соң-Көл жайлоосунда.....	158
Алдар көсөө. « <i>Эл казынасынан</i> ».....	159
Күн менен торгой.....	161
Азаматсың, жылкычы.....	162

XIV. Окуу ылдамдыгын текшерүү үчүн тексттер

Түлкү менен кумурска. <i>Элдик жомок</i>	163
Шабдандын бала кези.....	164
Торгой. <i>Элдик жомок</i>	166
Коркконго кош көрүнөт.....	168
Байчечекей.....	169
Адептүүлүк деген эмне?.....	171
Кагаздан жасалган миң турна. <i>Япон уламышы</i>	172
Не дейбиз?.....	174
Табышмактын жооптору.....	175

Окуу басылмасы

**Абдухамидова Батма Абдуакимовна
Рысбаев Сулайман Казыбаевич
Ибраимова Кенжеке**

Адабий окуу

Кыргыз орто мектептеринин
2-классы үчүн окуу китеби

Редактору *С. Дуулатова*
Корректору *Э. Сакеева*
Сүрөтчүсү *З. Кылычбекова*
Дизайнери, тех. редактору *Д. Тимур*
Компьютерге калыптаган *Б. Тимуров*

Басууга 27.07.2016-ж. кол коюлду.

Форматы 70x100^{1/16}, «Мектеп» ариби. Офсеттик басуу ыкмасы.

Көлөмү 11,25 физ. басма табак. Нускасы 5000 даана. Буйрутманын № 13.

Окуу китебине апробациянын негизинде оңдоолор, түзөтүүлөр, кошумчалар киргизилип, «Билим-компьютер» басмаканасында даярдалды.

Бишкек ш., Восток-5 кичи р-ну, 14/2 үй

Тел.: +996 550 100 480, +996 312 68 87 91

«Прит Экспресс» басма-полиграфиялык комплексиде басылды.

Бишкек ш., Профсоюз көчөсү, 49.

Тел.: +996 550 24-20-40, +996 556 910-720

Handwritten notes in the top left corner, including a checkmark and the word "And" followed by a signature.

